સ્થાનિક સ્વરાજ્ય

કેશવલાલ મોતીલાલ વકીલ

શેઠ સોરાબજી જમસેદજી જીજીભાઈના
ઈનામનો નિબંધ.

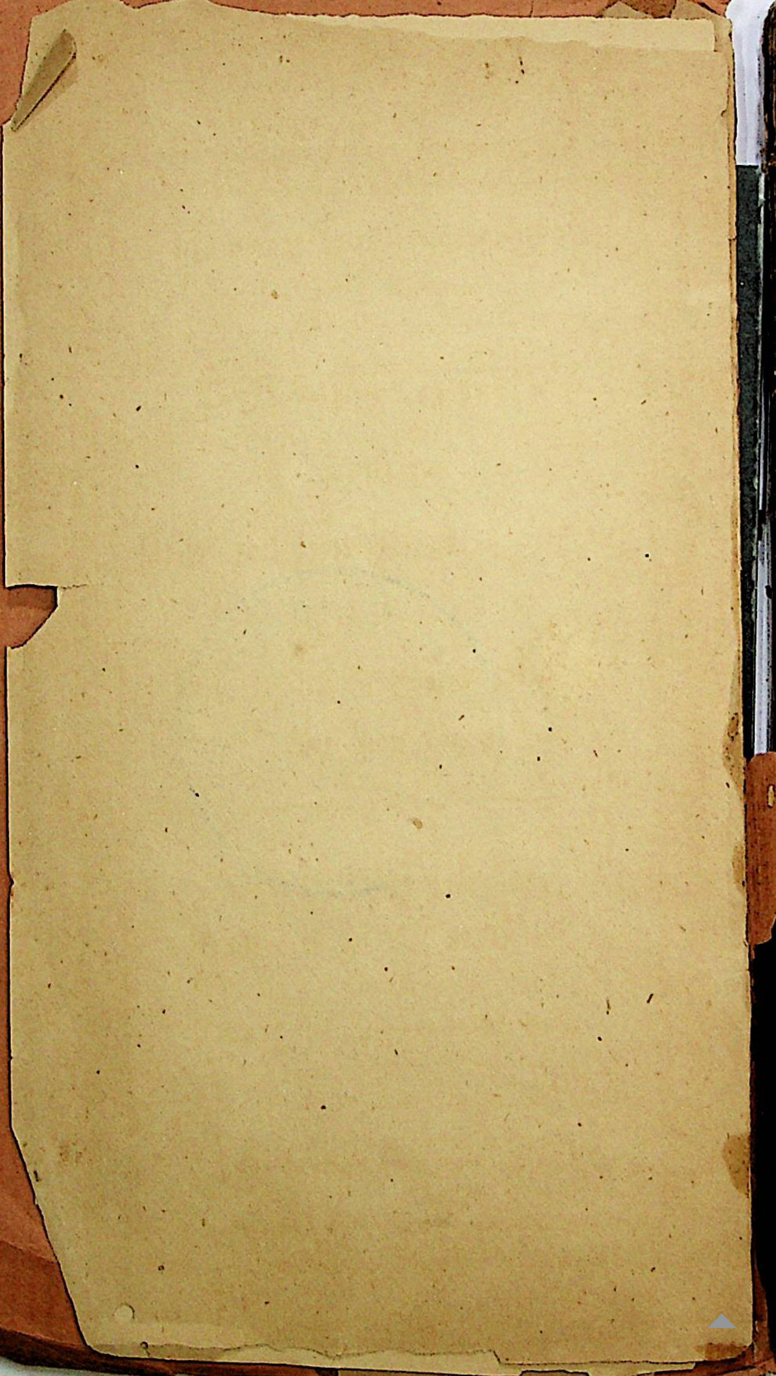
स्थानिक स्व-राज्य.

આ નિબંધ
રા૦ સા૦ કેશવલાલ મોતીલાલ વકીલે
રચ્યો તે
ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીએ
છપાવી પ્રગટ કર્યો.

અમદાવાદ
આર્યોદય પ્રેસમાં છાપ્યો.

સંવત્ ૧૯૪૨—ઈ. સ. ૧૮૮૬.

કીમત આઠ આના.

પ્રસ્તાવના.

આપણા દેશનાં શહેરસુધરાઇ અને લોકલફંડ ખાતાંઓનો વહિવટ પ્રથમ સરકારી અમલદારોની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલતો હતો, પરંતુ ભરતખંડના માજી લોકપ્રિય ગવરનર જનરલ અને વાઈસરાય નામદાર માર્કિવસ આવ રિપને તા. ૧૮મી માહે મે સને ૧૮૮૨ના રોજનો એક ઠરાવ પ્રસિદ્ધ કરી એ ખાતાંના વહિવટ સંબંધી કેટલીક સત્તા લોકોને આપવા ફરમાવ્યું. આ ઉપરથી દરેક ઈલાકાની સરકારોએ પોતપોતાના તાબાની રૈયતને એ સત્તા કેટલી આપવી તે વિષે કાયદા કર્યાછે અને તે કાયદા પ્રમાણે હવે વહિવટ ચાલેછે. આ પ્રમાણે સ્થાનિક ફંડોનો વહિવટ કરવાનો જે અધિકાર લોકોને મળ્યો તે '**સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય**' કહેવાયછે. ઘણા માણસો એ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ? તથા તે ચલાવવાના સરકારે કેવા નિયમ કર્યાછે તે બરાબર જાણતા નથી. એટલુંજ નહિ, પણ કેટલાક તો એથી છેક અજાણ્યા છે. આવી અજ્ઞાનતા મટાડવા તથા સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યની ખરી ખૂબીથી લોકોને જાણીતા કરવા માટે આ નિબંધ ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીએ શેઠ સોરાબજી જમસેદજી જીજીભાઈ પ્રાઇઝફંડનું રૂ ૨૦૦)નું ઇનામ આપીને રચાવ્યોછે. આમાં ઘણી હકીકત ગૂજરાત પ્રાંતને ઉપયોગની દાખલ કરાવી છે, કારણકે આ નિબંધની ભાષા ગૂજરાતી છે એટલે તેનો ઉપયોગ એ ભાષા વાપરનાર લોકો કરી શકશે.

ઘણી વખતે એવું બનેછે કે ગમે તેવું ઉપયોગી પુસ્તક પ્રગટ થાય પણ તેનો લાભ ગામડાંના ખેડુત વગેરે લોકોને મળી શકતો નથી. એ લોકોને વાંચવાનો તથા નવું જાણવાનો શોખ બહુ હોતો નથી, તેમાં પણ રાજદ્વારી બા-

બતવિષે તો તેઓ ઘણા બેદરકારી રહેછે. લોકલફંડ કમિ-
ટીના મેમ્બરો પસંદ કરવા માટે એવા લોકોને આપેલા હક
સંબંધી સમજનાર પ્રથમ બહુ થોડા હતા અને હજુપણ
ઘણાક તે બરાબર જાણતા નથી. ચૂંટણીના દિવસે ઠરાવેલી
જગાએ જઈ લાયક માણસને માટે મત આપવા જોઇએ
તેટલા જતા નથી અને જેટલા જાયછે તેમાંના કેટલાક તો
મુખી તલાટીના ઉપદેશ અને કહેવાને માન આપવા ખા-
તર એટલે જાણે કાંઈ સરકારી ફરજીઆત કામ કરવા ના-
ચાલે જતા હોય તેમ જાયછે અને જેમ બતાવે તેમ ફારમ
ભરી કે ભરાવી આપી જલદી છૂટા થઈ પાછા જવાને ટ-
મટમી રહેછે. આવા લોકોને સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય સંબંધી ખરી
વાત સમજાવી તેમને જાણીતા કરવા એ આ નિબંધ લ-
ખાવવાની મુખ્ય મતલબ છે. શહેરના અને કસ્બાના લોકોને
પણ આ નિબંધ ઓછો અગત્યનો નથી તોપણ તેઓ છેક
અજ્ઞાન દશામાં રહેલા નથી. વર્તમાનપત્રો ઉપરથી તથા
બીજાં કેટલાંક સાધનોથી થોડી ઘણી હકીકત એમના જા-
ણવામાં આવેછે, પણ ગામડાંના ખેડુતોને આવી બાબતો
જાણવાનાં સાધન બહુ થોડાં હોય છે. એ લોકોને આવી
બાબતો સમજાવવી એ તેમના ગામોના મહેતાજીઓ ઉપર
આધાર રાખેછે. મહેતાજીઓએ આવું કામ કરવું તે પોતાનું
કર્તવ્ય ગણવું જોઈએ. તેઓ ધારે તો આવા દરેક વિષયની
ચરચા પોતાના ગામના લોકોની રૂબરૂ કરી તેમને જાગૃત
કરી શકે. માટે દરેક મહેતાજીએ આ દેશહિતનું કામ કર-
વાને પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરવાની ભલામણ કરવામાં
આવેછે. મહેતાજીઓ ધારે તો દરેક જાતના સુધારા થોડા
શ્રમે બહુ સારી રીતે કરી શકે.

રાજદ્વારી વહિવટ સંબંધી ઉપર ચોટિયું જ્ઞાન ઘણી

વખત બહુ ભૂલો કરાવેછે તથા અર્થનો અનર્થ નિપજાવેછે. માટે એવાં કામમાં ભાગ લેનાર દરેક માણસે તે સંબંધી નિયમો તથા રીતિ કૃતિનું પૂરતું જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. **સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય** એ એવા પ્રકારનું કામ છે અને તેથી તે સંબંધી જાણવા જોગ માહિતી મેળવવાને માટે દરેક માણસે આ નિબંધ લક્ષપૂર્વક વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવેછે.

હાલમાં મોટાં શહેર અને કસ્બાની દેશી ભાષા શીખવવાની નિશાળોનો વહિવટ ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટિઓને હસ્તક ચાલેછે. તેથી તેવી નિશાળોના વિદ્યાર્થીઓને ઈનામ આપવાનાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તકનો ઉપયોગ છૂટથી કરવો જોઇએ. તેમજ લોકલફંડ કમિટીઓએ પણ પોતાના તાબાની નિશાળોમાં તેમ કરવું જોઈએ. તે સાથે દરેક નિશાળના મહેતાજીને ભલામણ થવી જોઈએ કે તે પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે આ બાબત ગામલોકોને સમજાવે.

મ્યુનિસિપાલિટિઓ અને લોકલફંડ ખાતાંઓનો વહિવટ સંતોષકારક ચલાવવા માટે એ ખાતાંના કામદારોને લોકોએ અંતઃકરણથી મદદ કરવી જાઈએ. એવી મદદ આપવાનું લોકો જ્યાંસુધી બરાબર નહિ શીખે ત્યાંસુધી તેને પોતાને તથા વહિવટદારોને અડચણો વેઠવીજ પડશે. સાર્વજનિક આરોગ્યતા માટે રસ્તા, ઘર અને ખાવાપીવાના પદાર્થો વગેરે સ્વચ્છ અને જોઈએ તેવાં રાખવાને સુધરાઈ ખાતાવાળા કહેછે તે અજ્ઞાન માણસો ગણકારતા નથી અને પછી જ્યારે તેમની હઠીલાઇનો બદલો તેમને મળેછે ત્યારે મિથ્યા બડબડાટ કરી વહિવટદારોને વગોવેછે. આથી વહિવટદારો અને લોકોનાં મન મળતાં નથી અને બંનેની મિશ્ર મહેનત અને ઉદ્યોગથી જે લાભ થવા જોઇએ તે નહિ

થતાં ઉલટું નુકસાન થાયછે. લોકો વહિવટદારોને પોતાના પ્રતિનિધિ અને હિતકર્તા સમજવાને બદલે અમલદાર જેવા જાણેછે એ વાત બહુ શોચનિય છે. એવા ભૂલ ભરેલા વિચારો દૂર કરાવી લોકોને ખરી વાત સમજાવવા દરેક દેશહિતેચ્છુ પુરૂષે પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. મ્યુનિસિપાલિટિ અને લોકલફંડ કમિટીના દરેક મેમ્બરનું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. માથા ઉપર પાઘડી અને પાઘડીને લીધે માથું શોભે.

સરકારી અમલદારોની ભલામણથી અથવા લોકોની પસંદગીથી ગમે તે પ્રકારે જેઓ એ ખાતાંના મેમ્બર નિમાય છે તેમણે પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ અમલદારી ભોગવવા કરતાં જે જોખમ ભરેલું સ્વદેશસેવાનું કામ તેમને સોંપવામાં આવેછે તે કામ સરકાર અને લોકો બંને રાજી રહે એવી રીતે ડહાપણપૂર્વક સ્વતંત્રતાથી કરવામાં તત્પર રહેવું જોઇએ. માન મેળવવા કે સાહેબી ભોગવવા માટેજ જેઓ એવાં ખાતાંમાં જોડાયછે તેઓ સ્થાનિક સ્વરાજ્યના શત્રુ સમાન છે. એવાઓના સ્વચ્છંદી કારભારથી લોકોને કંઇ લાભ થતો નથી તેમજ નામદાર સરકારની શુભ ધારણા પણ પાર પડતી નથી. માટે મ્યુનિસિપાલિટિ અથવા લોકલબોર્ડના મેમ્બર થવા ઇચ્છનાર દરેક ગૃહસ્થે પ્રથમ પોતાની યોગ્યતા, સ્વતંત્રતા અને અનુકૂળતાનો પૂરતો વિચાર કરીનેજ બહાર પડવું જોઈએ. શકિત અને અનુકૂળતા ઓછી છતાં લાગવગ કે એવાજ કોઇ બીજા કારણથી જેઓ મેમ્બર નિમાયછે તેઓ પાછળથી બહુ પસ્તાયછે. કારણકે જે માન મેળવવા માટે તેઓ આંધળીઆં કરેછે તે માન તેઓ મેળવી શકતા નથી પણ ઉલટી અપકીર્તિ અને ફજેતી વહોરી લેછે. એટલુંજ નહિ, પણ

બાંધી મૂકી રાખવાથી જે ભારબોજ રહેલો હોયછે તે પણ ઘટી જાયછે. માટે મ્યુનિસિપાલ કમિશનર કે લોકલબોર્ડના મેમ્બર નિમાઇ રાવસાહેબ કહેવરાવવાનો લોભ રાખનારાઓએ પ્રથમ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી અને તે પછી એવી ઉમેદ રાખવી.

આસેસરો અને જ્યૂરરો પસંદ કરવાનું કામ કરનાર અમલદારોએ પણ લાયક માણસોને ચૂંટી કાઢવાની કાળજી રાખવાની બહુ જરૂર છે. ન્યાયના અતિ જોખમ ભર્યા કામમાં સલાહ આપનાર ગૃહસ્થોની યોગ્યતા માટે પૂરતી તપાસ કરી સરસીપારસ કે શરમને નહિ ગણકારીને નિમણુંકો કરવી જોઈએ. એમ થાય ત્યારેજ એ હક લોકોને આપવાની નામદાર સરકારની રૂડી ધારણા પાર પડે અને નિમાયલા માણસો પણ પોતાનું દૈવત દેખાડી શકે.

સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યને માટે આ દેશના લોકો હજુ લાયક થયા નથી એમ કેટલાક અંગ્રેજ અમલદારો પ્રથમ માનતા અને હાલપણ એવા વિચારના કોઇકોઇ કદાપિ હશે. તેમનો એ વિચાર ફેરવાવવા માટે લોકોએ પોતાની શકિત શાબિત કરી બતાવવાની બહુ જરૂર છે. લોભ લાલચ કે લાગવગથી સ્વતંત્રતા છોડી દે એવા કનિષ્ટ વર્ગના માણસોને મ્યુનિસિપાલિટિના મેમ્બર પસંદ કરવાનો હક્ક કેટલેક સ્થળે મળેલોછે તે બહુ નુકસાનકારક છે. એવા લોકો લાયકી જોયા સિવાય ગમે તેવા બડેખાંઓને પોતાના પ્રતિનિધિ નીમેછે અને એવા પ્રતિનિધિઓ હિતશત્રુ જેવાઓના તેજમાં તણાઈ પોતાની નાલાયકી દેખાડેછે. આથી બીજા લાયક ગૃહસ્થોને પણ તેમના જોડીઆ ગણી છિદ્ર ખોળવાને ટમટમી રહેલા પોતાના અભિપ્રાયની પુષ્ટિનાં બણગાં ફૂંકવા મંડી જાયછે. હલકા વર્ગના માણસોથી એ પ્ર-

માણે અનહિત થાયછે, માટે મેમ્બર પસંદ કરવાનો હક્ક હાલમાં તો સારા ધંધાદારીઓને અને બીજા યોગ્ય સમજુ માણસો અને વિદ્વાનોને મળવો જોઇએ. એવા માણસો વિચાર કરીને લાયક મેમ્બરો નીમશે તો લોકોને માથે નાલાયકીનું ખોટું કલંક લગાડવા જે ફૂદાફૂદ કરતા હશે તેઓ આપોઆપ ઠેકાણે બેસશે અને સત્ય વાત સિદ્ધ થશે.

મહાત્મા નામદાર રિપન રાજેંદ્રે પોતાના ઠરાવમાં જણાવ્યુંછે તેમ પ્રથમ પ્રયાસે કદાપિ કોઇ કોઈ સ્થળના સ્થાનિકસ્વરાજ્યના કારભારીઓ વખતે ભૂલ કરે તો અનુભવી અમલદારોએ ડહાપણ અને માનથી વર્તી તેમને યોગ્ય સલાહ અને મદદ આપીને ખરે રસ્તે ચઢાવવા જોઇએ. એટલુંજ નહિ, પણ જે ઉદાર રાજનીતિના નિયમાનુસારે નામદાર સરકારે સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યની બક્ષીસ લોકોને કરીછે તે નિયમ પ્રમાણે વર્તવવા વર્તાવવાને સહાયકારી થવું જોઇએ.

દરેક મ્યુનિસિપાલિટિ અને લોકલફંડ કમિટી જે જે વિચાર અને કામ કરે તે સર્વનો એહેવાલ તેમણે પ્રગટ કરી તેની નકલો અરસપરસને મોકલવી જોઈએ. એથી એક બીજાના વિચાર અને વહિવટ પદ્ધતિ સર્વના જાણવામાં આવશે અને તેના યોગ્યે બીજાના મુકાબલે પોતાનામાં જે ખોડખાંપણ જણાશે તે સુધારવાનું તથા બીજાના સારા અને ઉપયોગી વિચાર તથા વહિવટનું અનુકરણ કરવાનું સર્વેથી બની આવશે. એવા એહેવાલની નકલો જાહેર લખનારાઓને તથા લોકોને પણ વહેંચવી જોઈએ કે જેથી કરીને તેઓ એ ખાતાંઓના કામકાજ અને વહિવટથી જાણીતા થાય અને તેના સંબંધમાં પોતાને કાંઇ વિચાર જણાવવાના હોય તે જણાવે કે ભલામણ કરવાની હોય તો કરી શકે: સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યનો કારભાર સં-

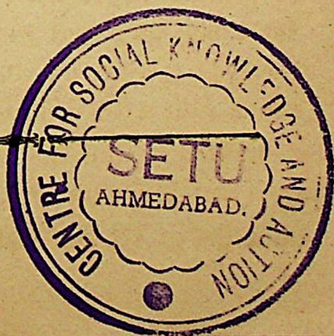
તોષકારક ચલાવવાને માટે આ પ્રમાણે કરવાની જરૂર છે.

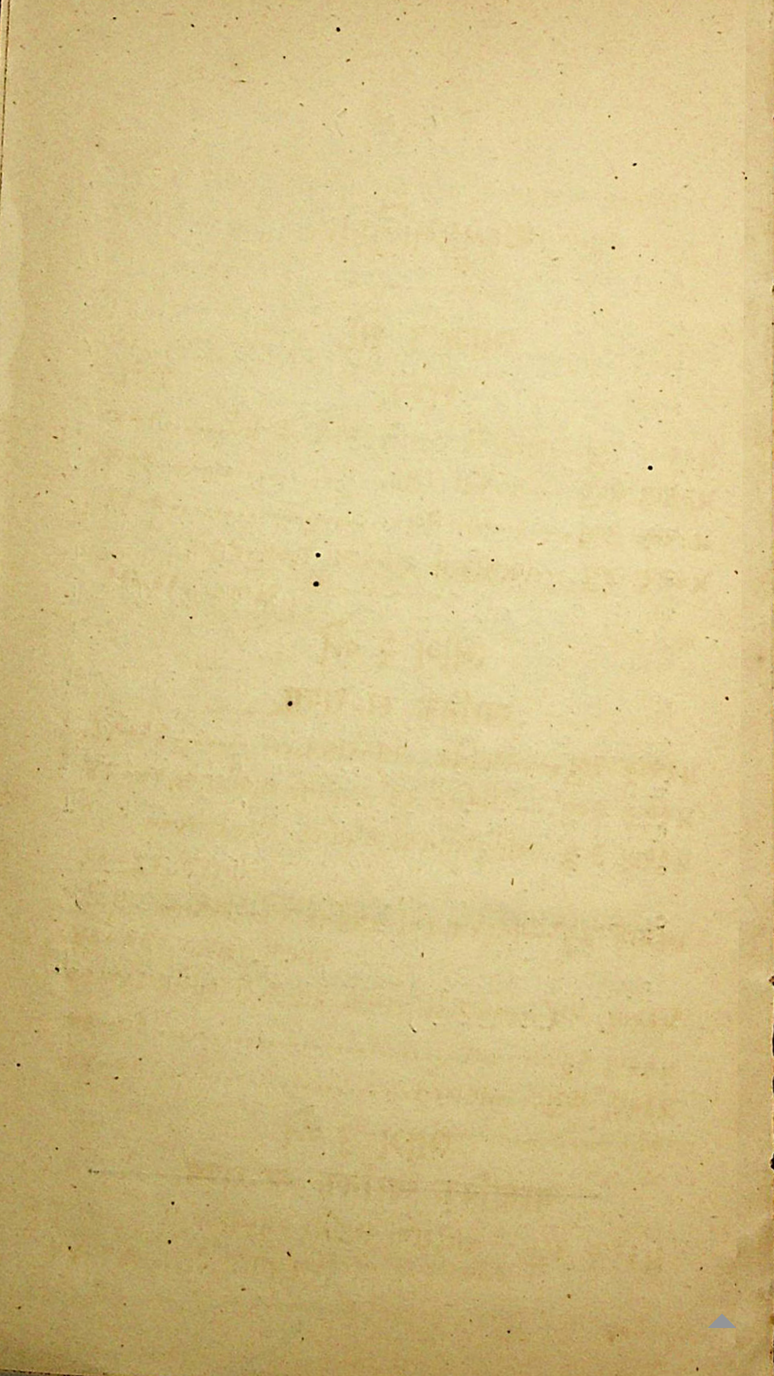
મ્યુનિસિપાલિટિઓ અને લોકલબોર્ડોના અધિકારીઓ-નાં કર્તવ્ય ખુલાસાવાર જણાવવા માટે એ વિષયનું ઇલા-યદુ પુસ્તક પ્રગટ થવાની બહુ જરૂર છે. અત્રે એ વિષે વિ-સ્તાર કરવાથી બહુ લંબાણ થઇ જાય માટે ઉપર સહજ સૂચન માત્ર કર્યુંછે.

મન ગમતું ભોજન તૈયાર પીરસેલું હોય પણ તેને પાત્રમાંથી લેઈ જમીએ તોજ તૃપ્તી થાય, માત્ર નજરે જો-વાથી કાંઈ વળે નહિ. તેમજ રાજદ્વારી હક્ક આપવા નામ-દાર સરકાર તૈયાર હોય અને કેટલીક સત્તા આપી હોય પણ તે ઉઠાવી લઈ તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરીએ નહિ તો તેથી કંઇ કાર્ય સિદ્ધિ થાય નહિ. માટે સર્વ દેશીબંધુઓને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરવામાં આવેછે કે તેમણે આ નિબંધ લક્ષપૂર્વક વાંચવો અને અજાણ્યા માણસોને એમાંની હકીકત સમજાવવી. એથી સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય એટલે શું ? અને હાલ તે આપણને કેવા રૂપમાં પ્રાપ્ત થયુંછે તે તથા તેનો વહિવટ કેવા પ્રકારે કરવો જોઈએ તે પ્રદર્શિત થશે.

ગૂ. વ. સોસાઇટીની ઓફીસ. અમદાવાદ. આગસ્ટ સને ૧૮૮૬.

કૃપાશંકર દોલતરામ ત્રવાડી,
આસિસ્ટંટ સેક્રેટરી, ગૂ.વ. સોસાઈટી.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧ લો.

રાજ્ય.

પૃષ્ઠાંક.

ભાગ ૨ જો.

સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય.

ભાગ ૩ જો.

વાસ્તવિક સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય.

પરિશિષ્ટ ૧ લું.

લોકલબોર્ડ.

પરિશિષ્ટ ૨ જું.

મ્યુનિસિપાલિટિ.

स्थानिक स्व-राज्य.

ભાગ ૧ લો.

રાજ્ય.

પ્રકરણ ૧ લું.

રાજ્યની ઉત્પત્તિ અને શબ્દાર્થ.

સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં સ્વાભાવિક સિવાય બીજા કોઇપણ પ્રકારના રાજ્યનો સંભવ નથી. પોતાની મરજીમાં આવે તેની સાથે રહેવું, પોતાની મરજીમાં આવે ત્યાં રહેવું, અને પોતાની મરજીમાં આવે તેવી રીતે રહેવું, એવો વહિવટ હોવો જોઈએ. પોતાના જેવાજ મનુષ્ય પ્રાણીને અથવા તેના કરેલા નિયમોને આધિન રહેવાનું હોવું જોઇએ નહિ. સૌ પોતે પોતાના અને પોતાના કુટુંબના રાજા હતા. કાળાંતરે મનુષ્યની એ સ્થિતિમાં ફેરફાર થયો. લોકોએ એક બીજાના સમાગમમાં રહેવું પસંદ કર્યું ને તેઓ ટોળે વળી રહેવા લાગ્યા. એક કરતાં વધારે મનુષ્ય ભેગાં થાય અને તે સર્વે ઉમર, જ્ઞાન અને ધનમાં સરખી સ્થિતિનાં હોઇ કોઇ કોઈને કાંઇ કહી શકે નહિ એવાં હોય, ત્યારે તેમના સામાન્ય સુખને સારૂ કંઇ નિયમોની અગત્ય જણાયછે. એ નિયમોને આધિન રહેતાં કદી કોઇને પોતાની જાતના કંઇક સુ-

અનો ભોગ આપવો પડે, તો તે બીજાઓના સમાગમમાં રહેવાનું સુખ મેળવવા આપવો જોઇએ; તેથી તે આખા મંડળના સુખસારૂ જે નિયમો કરવામાં આવેછે તે નિયમોથી વખતે તેમાંના કેટલાકનું સુખ બરાબર સચવાતું નથી. પોતાનું સુખ ન સચવાય એવા નિયમો માણસ હમેશાં પોતાની ખુશીથી પાળતા નથી, એટલે એ નિયમો પળાવવા કંઇ સત્તાનો ખપ પડેછે. 'દેખે તેવું શીખે' એ કહેવત પ્રમાણે માણસ ચાલેછે, તેથી તેવે પ્રસંગે તે પોતાના કુટુંબનો દાખલો લે છે. કુટુંબમાં વૃદ્ધ અથવા શાણો માણસ હોય તેના કહેવા પ્રમાણે બધો વહિવટ ચાલેછે, એવું શિખેલા સ્વાભાવિક રીતે એવો વિચાર કરેછે કે આપણા ટોળામાંથી કોઇ વૃદ્ધ કે સુજ્ઞ હોય તેની સત્તાને આપણે આધિન થવું જોઇએ; તે આપણા હક્ક સાચવશે ને જ્યાં સાર્વજનિક વાત આવશે ત્યાં આપણને સાર્વજનિક નિયમો પ્રમાણે ચાલવા ફરજ પાડી આપણો એકત્ર લાભ સાચવશે. એ પ્રમાણે મનુષ્ય જાતમાં સત્તાવાળું મનુષ્ય થયું, તેનું નામ રાજા પડયું; ને તે જે સત્તા ધારણ કરે તેનું નામ રાજ્ય કહેવાયું.

'રાજા' અને 'રાજ્ય' એ બંને શબ્દો સંસ્કૃત ભાષાના છે, ને તેનો મૂળ ધાતુ *रंज् છે. એ ધાતુનો અર્થ 'રાજી રાખવું' એવો થાયછે, એટલે 'રાજા' શબ્દનો અર્થ 'રાજી કરનાર' કે 'રાજી રાખનાર' છે.

रंजनात्खलुराजत्वं । प्रजानांपालनादपि॥

महाभारत.

---

* राज् એટલે પ્રકાશવું એ ધાતુ પણ છે.

અર્થ.—પ્રજાનું રક્ષણ કરવું અને તેને રાજી રાખવી એ રાજત્વ છે. વળી મહા કવિ કાલિદાસે રઘુવંશના ચોથા સર્ગમાં કહ્યું છે કેઃ-

यथाप्रल्हादनाच्चन्द्रः । प्रतापात्तपनोयथा ॥
तथैवसोभूदन्वर्थो । राजाप्रकृतिरंजनात् ॥१२॥

અર્થ.-આનંદ પમાડે તે ચન્દ્ર, પ્રતાપવાળો તે તપન એટલે સૂર્ય કહેવાયછે, તે પ્રમાણે રૈયતને રાજી રાખનાર તે યથાર્થ રીતે રાજા કહેવાયછે.

એ ઉપરથી એ શબ્દના મૂળાર્થમાં કેટલો ઊંડો મર્મ રહેલો છે ને એકાદ મનુષ્યને રાજ્યપદ આપવાનો શો હેતુ છે તેનો કંઈક ભાવ આપણા મનમાં ઉત્પન્ન થાયછે. પ્રજા કે મંડળીના સુખને સારૂ તે પદવી સ્થાપવામાં આવેલી છે, માટે તેનું રક્ષણ કરી તેને રાજી રાખે તે રાજા.

હાલ એ અર્થ ઘણુંકરીને થોડાના સમજવામાં છે, ને તે અર્થ સમજી ચાલનાર તો ભાગ્યેજ દીઠામાં આવેછે. પૂર્વ જન્મનાં પૂણ્યને લીધે જે માણસનો રાજાને ઘેર જન્મ થયો તે રાજા છે, તેને ઈશ્વરે સત્તા કે અમલ ચલાવવા તથા વૈભવ ભોગવવા ઉત્પન્ન કરેલો છે; ને તેથી તે અમલ ચલાવે કે વૈભવ ભોગવે અને પ્રજાનું સુખ બિલકુલ જુએ નહિ, તેમ છતાં તેની રૈયતને તેમાં બોલવાનો કંઇ હક્ક નથી. એવા વિચારો હાલમાં રાજા વિષે પ્રસરેલા છે તે તદન ખોટા છે એમ સ્પષ્ટ જણાઇ આવેછે.

જેમ જેમ મનુષ્ય જાતિ સુધરતી ગઇ તેમ તેમ મૂળ સ્થિતિમાં ફેરફાર થતો ગયો. મનુષ્ય સ્વભાવનો ઘણો આધાર તેના મનની કેળવણી ઉપર છે. સારી કેળવણી નહિ હોવાથી ઘણી વખતે રાજા સાર્વજનિક હિતાહિતની વાત

સમજતા નથી ને કેવળ પોતાના સ્વાર્થ ઉપર ધ્યાન આપે-છે. જ્યારે રાજા એમ બગડે, ત્યારે સંસાર બાંધી રહેવા સારૂ પોતાના જે હક્કો છોડવાની જરૂર તે કરતાં અધિક હક્ક તૂટવાથી અસંતોષી સુધરેલી પ્રજા તેની સામે થાય ને તેની પાસેથી સત્તા પડાવી લે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ સત્તાધિકારીની જરૂર તો ખરી, તેથી પછી તે સત્તા પ્રજાના મનની સ્થિતિ પ્રમાણે કેટલેક પ્રસંગે તેમનામાંના થોડા મા-ણસોના હાથમાં રહેવા લાગી, કેટલેક પ્રસંગે ઘણાઓના હા-થમાં રહેવા લાગી, ને કેટલેક પ્રસંગે તેમનામાંના ઘણા-ખરાઓના અભિપ્રાયથી તે સત્તા વાપરવામાં આવે એવી પણ ગોઠવણ થવા લાગી. એમ રાજ્યના અનેક પ્રકાર થયા.

પ્રકરણ ૨ જું.

રાજ્યના પ્રકાર.

સત્તા (બળ) અથવા ધનનું રાજ્ય.

'રાજાનું' એ રાજ્યનો પહેલો પ્રકાર છે. તેમાં એક મનુષ્યના હાથમાં પૂર્ણ સત્તા અને અધિકાર હોયછે.

એકાદ પ્રજામાં જ્યારે 'બળિયાના બે ભાગ' એવો વહિવટ હોયછે, ત્યારે તેમાં જે બહુ બળિયો ને અક્ક-લવાળો હોયછે તે તેવી સત્તા ધારણ કરી બેસેછે ને રા-જા બનેછે. રૈયતમાં તેની સામે થવાની તાકાત નથી હોતી, ત્યારે તે તેના આધિન રહેછે. એ સત્તા તેના કુટુંબમાં પે-ઢી ઉતાર ચાલી આવેછે. ચીન, રૂશીઆ, અફ્ગાનીસ્તાન, જાપાન, તુર્કસ્તાન આદિ દેશોમાં એ પ્રકારનું રાજ્ય છે.

મનુષ્ય એક વાર સ્વાર્થ સમજેછે એટલે ઘણી વખતે તે સ્વાર્થબુદ્ધિને વશ થઇ જાયછે ને તેવી મહાન્ સત્તાનો ઉપયોગ ઘણીવાર પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં કરેછે. એકાદ મનુષ્યના હાથમાં પૂર્ણ અધિકાર હોવાથી મનુષ્ય-સ્વભાવ જોતાં એમ થયા વિના રહેતું નથી. પછી રાજ્યમાં બીજા લોકો પોતાના ધનબળથી કે બુદ્ધિબળથી સત્તાવાળા થાયછે, ત્યારે રાજાને થોડું નમવું પડેછે. તેવા માણસોને થોડી ઘણી સત્તાની, આબરૂની, કે ધન (જમીન આદિ કાંઇ પણ) ની લાલચ આપી રાજા તેમને પોતાના પક્ષમાં લેછે, તે રાજ્ય એક બીજાની સમ્મતિથી ચાલેછે. એનું નામ મિશ્ર-રાજ્ય છે.

આ બંને પ્રકારના રાજ્યનું મૂળ સત્તા, ધન અથવા સત્તા અને ધન છે.

બુદ્ધિ તથા ન્યાયનું રાજ્ય.

મનુષ્ય જેમ જેમ સુધરતો જાયછે, તેમ તેમ પોતાના ધર્મ અને પોતાના હક્કો સારી પેઠે સમજતો જાયછે. ન્યાયપૂર્વક સર્વ મનુષ્યને સરખા હક્ક છે, મનુષ્ય ઉપર મનુષ્યને સ્વાર્થ સારૂ સત્તા વાપરવાનો હક્ક નથી, સૃષ્ટિના નિભાવને બહાને એક માસણ સત્તાધિકારી થઇ બેસે એ વાજબી નથી, ને સૃષ્ટિના નિભાવ સારૂ સત્તા કે ધનના રાજ્યની જરૂર નથી, એ વાતો તેના સમજવામાં આવેછે; ને સમજવામાં આવેછે એટલે પોતાના હક્કો માગવા શિખે છે; અને કેટલેક દહાડે તે હક્કો મેળવવા શક્તિવાન થઇ મેળવેછે. જે કુટુંબનો રાજા તે બહાર મંડળીમાં પણ પોતાનો રાજા થાયછે. એક માણસ જે કર્તા હર્તા હતો, તેને બદલે પ્રજા કર્તા હર્તા થાયછે. પોતે જે પ્રજામાં રહેછે, તે પ્રજાને વર્તવાના નિયમો કરતાં ઘણુંકરીને દરેક મ-

નુષ્યને પૂછવામાં આવેછે. પ્રજામાં આવું રાજ્ય સ્થાપન થાયછે, તે 'સ્વ' એટલે પ્રજાનું પોતાનું રાજ્ય કહેવાય છે.

સ્વ–રાજ્ય એક પ્રકારનું હોતું નથી. કેટલેક ઠેકાણે ઘણુંકરીને પ્રજાના બધા માણસો રાજ્ય કરવામાં આવી જાય એવી ગોઠવણ હોયછે; કેટલેક ઠેકાણે તેઓમાંના ઘણાખરા પોતાની તરફના માણસો મોકલેછે, તેઓ તેમના ઉપર રાજ્ય કરેછે. અમેરિકા દેશમાં 'સંયુક્ત રાજ્યો' છે તેમનો અને ફ્રાન્સ દેશનો કારભાર એ પ્રમાણે ચાલેછે. એવાં રાજ્ય 'સ્વતંત્ર રાજ્ય' અથવા 'પ્રજા સત્તાક રાજ્ય' એ આદિ નામોથી ઓળખાયછે.

આવા પ્રકારના રાજ્યનું મૂળ ન્યાય અને બુદ્ધિ છે. એમાં સર્વ મનુષ્ય સમાન છે ને 'કોઇ મનુષ્યને પોતાના જેવાજ બીજા મનુષ્ય ઉપર અમલ કરવાનો હક્ક નથી' એ મહાન્ અને સ્વાભાવિક નિયમ માન્ય કરવામાં આવેછે, માટે તે ન્યાયનું રાજ્ય કહેવાયછે; ને બધા માણસો રાજ્ય કરવા ન જતાં પોતામાં જે ડાહ્યા ને હોશિયાર હોય તેમને ટાળી કાઢી તેમના હાથમાં રાજ્યની લગામ આપેછે તેથી તે બુદ્ધિનું રાજ્ય કહેવાયછે. એવા પ્રકારના રાજ્યમાં સત્તા મેળવવા બળનો અથવા *ધનનો ખપ નથી, પણ માત્ર બુદ્ધિનો ખપ છે.

પ્રજા જેવી સુધરેલી, તેવું તેમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપન થાયછે. તેથી આ પ્રકારના રાજ્યમાં જુદા જુદા ભિ-

---

* કેટલેક ઠેકાણે એવી સત્તા મેળવવા ધનનો ઉપયોગ કરવામાં આવેછે, ને પ્રજામાંના કેટલાક અજ્ઞાન માણસો તેથી લલચાઈ પોતાના મુખત્યાર તરીકે સદરહુ ધન આપનારનું નામ લખેછે. પરંતુ એ વહિવટ દોષિત અને ધિક્કારવા યોગ્ય છે. જેમ જેમ પ્રજા કેળવાતી જશે, તેમ તેમ એવા એવા જે કંઈ દોષ હશે તે નાશ થવાનો સંભવ વધતો જશે,

નતાવાળા કેટલાક ભેદ છે, પરંતુ તે બધાનું વર્ણન આ પુસ્તકમાં થઇ શકે તેમ નથી, કારણ કે આ પુસ્તકનો હેતુ જૂદો છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

રાજ્યના હેતુ.

રાજ્યના હેતુ સામાન્ય રીતે ગણાવવાનું કામ બહુ અઘરૂં છે. એ બાબતમાં ઘણો આધાર પ્રજાની સ્થિતિ ઉપર છે. સુધરેલી પ્રજા કરતાં અણસુધરેલી પ્રજા ઉપર જે રાજ્ય હોય, તેના ધર્મ ઘણા હોયછે. એમ છતાં પણ રાજ્ય સ્થાપવાના કેટલાક હેતુ સર્વ પ્રકારના રાજ્યમાં સામાન્ય હોયછે તેવા મુખ્ય મુખ્ય અત્રે બતાવ્યા છે.

મંડળી બંધાવાથી રાજ્યની અગત્ય ઉત્પન્ન થઇ છે, તેથી મંડળી એટલે એકાદ પ્રજાનો સારી રીતે નિભાવ તથા રક્ષણ થાય અને તે પ્રજા સારી પેઠે સુખી થાય, એ ×એ રાજ્ય સ્થાપવાના મૂળ હેતુ છે.

એ હેતુ જે રાજ્યથી પાર પડી શકે, તેજ રાજ્યના નામને યોગ્ય છે. રાજાએ સારામાં સારો વૈભવ ભોગવવો, એશ આરામમાં પડી રહેવું, પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત કરવું ને તે પ્રજા પ્રત્યેનો પોતાનો ધર્મ ભૂલી સ્વતઃસુખ પાછળ ખર્ચવું, એવા હેતુથી રાજ્યની સ્થાપના થઇ નથી. એવા રાજાઓ કદી પોતાની સત્તાથી, અથવા પોતાના મિત્ર, મળતીઆ કે ઉપરી રાજ્યની સત્તાની મદદથી નભે, તોપણ તે-

---

× બે હેતુ. Order and Progress. મીલકૃત 'પ્રજા સત્તાક રાજ્ય વિષે વિચાર' નું પુસ્તક જૂઓ.

થી રાજાની કે રાજ્યકર્તાની જવાબદારીમાં કાંઇ ફેર પ-ડતો નથી.

જે રાજ્યકર્તાઓ રાજ્યના ખરા હેતુ સમજતા નથી, ને પોતાને ઇશ્વર કૃપાથી રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે માટે રાજ્ય-વૈભવ જેટલો ભોગવાય તેટલો ભોગવી લેવો એમ સમજે-છે, તેઓ પોતાની પ્રજાના સુખ દુઃખની દરકાર રાખી શકતા નથી, એટલે તેમનાથી રાજ્યનું યોગ્ય રક્ષણ થતું ન-થી. તેમની પ્રજાની બહુ ખરાબી થાયછે, પ્રજાનો તેમ-ના પ્રત્યે જે ભાવ હોયછે તે ઘટી જાયછે, તેમની સત્તા નિર્બળ થાયછે, તેમનું બળ ઓછું થઇ જાયછે, પ્રજા તે-મના પ્રત્યે ધિક્કાર બતાવેછે ને અંત્યે બળવત્તર થયે તે-મને તોડી પાડેછે; માટે રાજ્ય સ્થાપન કરવાના જે મૂળ હેતુ છે તે પાર પડવાથી જેમ પ્રજાનું હિત સચવાયછે, તે-મ રાજ્યકર્તાનું પણ સચવાયછે. એ હેતુ સાચવવા ઉપર રાજ્યકર્તા અને પ્રજા એ બંનેના નિભાવનો, રક્ષણનો, ત-થા સુખનો આધાર છે. આ વિષે મનુસ્મૃતિમાં નીચે પ્ર-માણે કહ્યું છેઃ—

दंडोहिसुमहत्तेजोदुर्धरश्चाकृतात्मभिः ।
धर्माद्विचलितंहंतिनृपमेवसबांधवम् ॥
मोहाद्राजास्वराष्ट्रंयःकर्षयत्यनवेक्षया
सोऽचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबांधवः॥

(सप्तमो ऽध्याय.)

અર્થ.—અંધર્મી રાજા મહા તેજસ્વી દંડ ધારણ કરવા યોગ્ય નથી; તેથી ધર્મથી ચલિત રાજાનો તથા તેના કુટું-બનો નાશ થાયછે.

જે રાજા મોહ (અજ્ઞાન) ને લીધે જોયા વિના પોતા-

ના રાજ્યમાં પીડા ઉત્પન્ન કરેછે તે તાત્કાળ રાજ્યભ્રષ્ટ થ- ઇ પોતાના કુટુંબ સહિત નાશ પામે છે.

રાજ્ય સ્થાપવાના હેતુ ઘણા ગણાય, પરંતુ તે બધા- નો સમાસ ઉપર કહેલા બે હેતુમાં થાયછે. તેમાંના કેટ- લાક એવા છે કે મૂળ હેતુ સાચવવા તે ઉપર ધ્યાન આ- પવુંજ જોઈએ. એવા જે કાર્ય ઉપર રાજ્યની સ્થાપનાના મૂળ હેતુનો આધાર છે તે રાજ્યકર્તાના અગત્યના ધર્મ ગણાયછે.

પ્રજાના જાન, માલ અને સ્વતંત્રતાનું સારી રીતે ર- ક્ષણ કરવું, તેવું રક્ષણ થવા સારૂ યોગ્ય નિયમો તથા વ્ય- વસ્થા કરવી અને બરાબર બંદોબસ્ત રાખવો એ રાજ્ય- ધર્મ છે. કહ્યું છે કેઃ—

वर्तितव्यमूकुरुश्रेष्ठ । सदाधर्मानुवर्तिना ॥
स्वप्रियंतुपरित्यज्य । यद्यल्लोकहितंभवेत् ॥
महाभारत.

प्रवर्ततांप्रकृतिहितायपार्थिवः ॥ शकुन्तला.

અર્થ.—હે યુધિષ્ટિર! સદા ધર્મથી વર્તજો. પોતાનું હિત તજીને પણ પ્રજાનું હિત કરવું.

રાજા પ્રજાના હિતને અર્થે પ્રવર્તો.

પ્રજા ઉપર નકામો બોજો હોય તે કાઢી નાંખવો, પ્ર- જામાં આળસુ, ભિક્ષુક તથા મફતનું ખાનાર હોય તેમને નાબુદ કરવા, પ્રજાનો માલ અયોગ્ય લાભથી કોઇ લેઈ ન લે એવો જાપતો રાખવો ને પ્રજામાંના ગરીબ કે બળહી- નને ધનાઢ્ય અથવા બળવાન પજવે નહિ એવો ન્યાય સ્થાપવો. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કેઃ—

यथोद्धरतिनिर्दाताकक्षंधान्यंचरक्षति ॥

तथारक्षन्नृपोराष्ट्रंहन्याच्चपरिपंथिनः ॥
सप्तमोऽध्यायः

यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् ॥
तथासर्वाणिभूतानिबिभ्रतःपार्थिवव्रतम्ः ॥
नवमोऽध्यायः

અર્થ.—જેમ ખેડુત ધાન્યનું રક્ષણ કરેછે ને તૃણ (નીંદામણ) ને ઉખાડી નાંખેછે, તેમ રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં જે દુષ્ટ હોય તેમને હણવા ને સારા હોય તેમનું રક્ષણ કરવું.

જેમ સર્વ ભૂત (પ્રાણી અને પદાર્થ) ને પૃથ્વી સમાન રીતે ધારણ કરેછે, તેમ સર્વ ભૂતનું રાજાએ પણ સમાન રીતે રક્ષણ કરવું.

એ પ્રમાણે પ્રજાના રક્ષણ સારૂ ઉપર બતાવ્યા તે અને બીજા જેજે ઉપાય યોજવાની જરૂર જણાય તે યોજવા, અને પ્રજાની સ્વતંત્રતા સાચવવામાં જે જે અડચણો નડતી હોય તે દૂર કરવી, એ આદિ અનેક નિયમો એ ધર્મ બજાવવા ધ્યાનમાં રાખવાની અગત્ય છે.

કેટલાંક કામો પ્રજાના સામાન્ય લાભ સારૂ કરવાની જરૂર હોયછે, પરંતુ તે એવાં હોયછે કે પ્રજામાંના કોઇ મનુષ્યથી એકલાથી નિપજી શકતાં નથી. તેવાં કામો રાજ્ય તરફથી થવાં જોઇએ; કેમકે જો રાજ્ય તરફથી કરવામાં ન આવે, તો પ્રજાને મંડળી બાંધી રહેવાનો કંઇ લાભ મળે નહિ ને તે પ્રજાનો નિભાવ થવો મુસ્કેલ થઇ પડે.

એ રીતે જો ધર્મ બજાવવામાં ન આવે તો પ્રજાનો નિભાવ અને રક્ષણ થઇ શકતાં નથી, તેથી રાજ્ય સ્થા-

પવાનો એક અગત્યનો હેતુ પાર પડતો નથી.

પ્રજા સારી પેઠે સુખી થાય અથવા પ્રજાના સુખની વૃદ્ધિ થાય, એ રાજ્ય સ્થાપવાનો બીજો અગત્યનો હેતુ છે; તે પાર પાડવા પણ કેટલાક ધર્મ બજાવવા પડેછે: લોકોની સ્વતંત્રતા વધે, તેમના વિચારનું બંધારણ ઉંચા પ્રકારનું થાય, તેમને સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની છૂટ મળે ને તેમને સંસારિક સુખ ભોગવતાં જે અડચણો નડતી હોય તે દૂર થઇ તેવા સુખની વૃદ્ધિ થાય એવી રીતનું રાજ્યનું ધોરણ જોઈએ.

વળી દરેક રીતે દિનપર દિન પ્રજાની સ્થિતિ સુધરતી જાય એવા ઉપાય યોજતા રહેવું જોઇએ. તેમનાં મન અને તન કેળવાઇ સુધરે, પ્રજામાં ઉદ્યોગ; સંપ, સત્યતા, પ્રમાણિકપણું; ભ્રાતૃભાવ આદિ સદ્‌ગુણોનો હમેશા વધારો થતો જાય અને ઉંચા પ્રકારની વિદ્યા વધે, એમ યોજના કરવાની દરેક રાજ્યની ફરજ છે.

એ રીતે ધર્મ બજાવવામાં ન આવે; તો પ્રજાનાં સુખની વૃદ્ધિ થાય નહિ, તેથી રાજ્ય સ્થાપવાનો બીજો અગત્યનો મૂળ હેતુ પાર પડતો નથી.

જે રાજ્યકર્તાઓ એ મૂળ અગત્યના બે હેતુ ઉપર ધ્યાન આપતા નથી, અને તેથી ઉત્પન્ન થતા ઉપર બતાવેલા ધર્મ બજાવતા નથી, તેઓ ન્યાયપૂર્વક રાજ્યકર્તા નથી. રૈયત અજ્ઞાન અને નિર્બળ હોય તો તે એવા રાજ્યકર્તાની સત્તાને લાચારીથી આધિન થાયછે, પરંતુ અંત્યે એવી વર્તણુંકથી હાની થાયછે; માટે દરેક રાજ્યકર્તા પોતાના ધર્મ સમજી તે પ્રમાણે ચાલે, તો તેથી રાજા અને રૈયતના ઉભય પક્ષને લાભ છે.

પ્રકરણ ૪ થું

ભિન્ન ભિન્ન રાજ્યોમાં રાજ્ય-હેતુનો સંભવ.

જે પ્રકારના રાજ્યથી રાજ્ય સ્થાપવાના હેતુ સારી રીતે પાર પડવાનો સંભવ છે, તે રાજ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાયછે.

મનુષ્યના સ્વભાવ સ્વાર્થને લીધે ભૂલવાને પાત્ર થાય-છે; તેથી એક મનુષ્યના હાથમાં સત્તા હોય તો એ હેતુ પાર પડવાનો સંભવ ઓછો રહેછે; કેમકે પેઢી ઉતાર રા-જ્યસત્તા સોંપવામાં આવેછે, ત્યારે તે કુટુંબના સર્વ રાજા ઊંચા પ્રકારના જ્ઞાનવાળા, ઊંચી બુદ્ધિવાળા, મહાન્ મનવાળા ને પોતાના ધર્મ બરાબર સમજનારા થશે એવી આશા ર-ખાય નહિ. વળી રાજાને સત્તાની સાથે ધન પ્રાપ્ત થાયછે; ને સત્તા તથા ધનથી ઘણી વખત માણસમાં ગર્વ, વૈભવ અને આળસ ઉત્પન્ન થાયછે, તેથી ઘણાંક રાજ-કુટુંબ કાળાંત-રે બગડેછે ને તેઓ પોતાની પદવીનો હેતુ ભૂલી જાયછે. એ પ્રમાણે પહેલા પ્રકારના રાજ્યથી એ હેતુ પાર પડવાનો સંભવ ઓછો રહેછે. ઈતિહાસ તથા દંતકથા ઉપરથી સ-ર્વને માલૂમ છે, કે રાજાના રાજ્યથી સંતોષ પામીએ, એવા રાજા ભાગ્યે પેદા થાયછે. ઘણા રાજાઓ પોતાના ધર્મ સ-મજતા નથી; પોતાના સ્વાર્થ સારૂ પૈસા, સત્તા તથા વૈભવ મેળવવા પ્રયત્ન કર્યા કરેછે; પોતાનું રાજ્ય વધારવા અ-નેક ગરીબ માણસોનો ભોગ આપેછે; ને રૈયતના સુખ ત-રફ કંઈપણ ધ્યાન આપતા નથી. એવી રીતે રાજાઓ પો-તાના ધર્મ પાળતા નથી, ને પોતાની સત્તાનું ઉલ્લંઘન કરે-છે, ત્યારે પ્રજા સુધરેલી હોયછે તો તેની સામે થાયછે

નેપોતાના વાજબી હક્કો માગેછે. એવા દાખલાની કંઇ ખોટ નથી. ઇંગ્લાંડની પ્રજા ત્યાંના રાજાના જૂલમથી તેની સામે થઇ હતી, ને પોતાની સ્વતંત્રતા સાચવવા પ્રખ્યાત સ્વતંત્રતા–લેખ[૧] તેની પાસેથી કરાવી લીધો હતો. તેજ દેશના પહેલા ચાર્લ્સ રાજાનો જૂલમ અટકાવવા રૈયતે તેની સાથે યુદ્ધ કર્યું; તેમાં અંતે રાજા હાર્યો, રૈયતે રાજાનો ન્યાય કર્યો, ને તેને ફાંસી દેવાની શિક્ષા કરી મારી નાંખ્યો; અને ત્યારપછી આઠ દહાડામાં રાજાની પદવી તથા ઉમરાવોની સત્તા કાઢી નાંખી ઇંગ્લાંડમાં સ્વતંત્ર રાજ્યની સ્થાપના કરી.[૨] ત્યાંનાજ બીજા જેમ્સ રાજાને, જૂલમ કરવાથી રૈયત સામી થઇ એટલે રાજ્ય છોડી નાશી જવું પડયું હતું. ફ્રાન્સના સોળમા લુઇ રાજાને પણ રૈયતે ગરદન મારી ને ત્યાં સ્વતંત્ર રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી.

એ હેતુ પાર પાડવાનો સંભવ રાજાના રાજ્ય કરતાં મિશ્ર રાજ્યથી વધારે છે. મિશ્ર રાજ્ય જૂદાજૂદા પ્રકારનાં હોયછે. ઇંગ્લાંડમાં રાજા, તે દેશના અમીરો તથા ધર્મ ગુરૂઓ અને રૈયત મળી રાજ્ય કરેછે. એ પ્રમાણે થવાથી એક બીજાના ઉપર દાબ રહેછે, એટલે કોઇથી પોતાની સત્તાનું ઉલ્લંઘન થઇ શકતું નથી, ને બહુધા રાજકારભાર ઠીક ચાલેછે. ઇંગ્લાંડમાં પણ પ્રથમ રાજાની સત્તા બહુ હતી. કેટલાક રાજાઓએ એ સત્તાનો ગેરઉપયોગ કર્યો, તેથી રૈયતે તેમની સામે થઇ પોતાના હક્કો મેળવ્યા ને હાલની સ્થિતિ સંપાદન કરી. ત્યાં રાજસત્તા પેઢી ઉતાર છે, ને અમીર ઉમરાવો તથા ધર્મગુરૂઓના હક્કો પણ ઘણુંકરીને એવાજ છે. પ્રજા રાજ્ય કરવામાં સામેલ છે, તે કાંઇ

---

૧ Magna Charta. ૨ આ રાજ્ય ઘણી મુદ્દત સૂધી ચાલ્યું નથી.

બધી પ્રજા રાજસભામાં જતી નથી ને રાજવહિવટ ચલાવતાં બધાને કંઇ પૂછવામાં આવતું નથી; પણ પ્રજામાંના ઘણાક માણસોને રાજસભામાં બેસનારને પસંદ કરવાનો હક્ક આપવામાં આવ્યો છે. તેઓ પોતામાંથી જેમને પસંદ કરે, તેટલા રાજસભામાં જાયછે ને રાજકારભારમાં તેમના અભિપ્રાય લેવામાં આવેછે. બીજા પ્રકારનાં મિશ્રરાજ્ય કરતાં આ પ્રકારનું મિશ્રરાજ્ય સારૂં છે; કારણ કે તેમાં પ્રજાના હક્કો કેટલેક દરજ્જે માન્ય કરવામાં આવેછે ને તેનું બંધારણ સ્વ-રાજ્યના ધોરણ ઉપર છે.

બીજા પ્રકારના મિશ્ર રાજ્યમાં રૈયતમાંના ઘણાજ થોડા માણસોને રાજા પસંદ કરી પોતાના મંત્રિ રાખેછે, ને થોડાકની એક રાજસભા સ્થાપેછે. એ મંત્રિઓને તથા રાજસભાને પૂછી વહિવટ ચલાવવામાં આવેછે, એટલે તે પ્રકારમાં રૈયતમાંના ઘણાજ થોડા માણસોનો અભિપ્રાય આવેછે. એવાં રાજ્ય પૂર્વે આપણા દેશની સારી સ્થિતિના સમયમાં ચાલતાં હતાં. રાજા પોતાના મંત્રિઓ સિવાય પંડિતોની એક સભા સ્થાપતા ને તેમને પૂછી ઘણોખરો કારભાર ચલાવતા હતા. વિક્રમ અને ભોજ રાજાની રાજનીતિ એવી હતી. અર્વાચીન કાળમાં અકબરના સમયમાં પણ એવો વહિવટ ચાલતો.

એ બંને પ્રકારના મિશ્ર રાજ્યમાં પ્રજાનો કંઇક પણ અભિપ્રાય આવેછે; તેથી રાજા માત્ર પોતાના સ્વાર્થ તરફ દોડતા અટકેછે, એટલે રાજાના રાજ્ય કરતાં આવા પ્રકારના રાજ્યથી પ્રજાની સ્થિતિ સારી રહેછે અને રાજ્યના બંને હેતુ સારી રીતે પાર પડવાનો સંભવ રહેછે.

રાજ્યના હેતુ વાસ્તવિક રીતે પાર પડે એવું ઉત્તમ પ્રકારનું રાજ્ય તો સ્વ-રાજ્ય છે. એ રાજ્ય પ્રજાનું હોવાથી,

આ રાજાનું અને આ રૈયતનું, એવો લાભનો ભેદ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. પ્રજાના એટલે પોતાના સ્વાર્થ તરફ રા-જકર્ત્તાની નજર રહેછે, તેથી રૈયતના સુખમાં કોઇ પ્રકારનો વાંધો આવતો નથી. માણસ જાણી જોઇને પોતાનું ભૂંડુ ચ-હાતો કે કરતો નથી; તેથી પ્રજાના હાથમાં રાજસત્તા હો-યછે, ત્યારે તે સર્વ પ્રકારે પોતાનું રૂડું થવાનો પ્રયત્ન કરે તે-માં કંઇ નવાઇ નથી; ને એ કારણથી તેવા રાજ્યથી પ્રજાનું જેટલું હિત સચવાય એટલું બીજા કોઇ પણ પ્રકારના રા-જ્યથી સચવાવાનો સંભવ નથી.

પ્રજાનું રાજ્ય એટલે કંઇ આખી પ્રજા રાજ્ય કરવા જાયછે, અથવા આખી પ્રજાને પૂછી રાજકારભાર ચલા-વવામાં આવેછે, એમ નથી. પ્રજા એવા હક્કની ઇચ્છા રાખે ને કાળાંતરે કોઇ પ્રજાને એવા હક્ક પ્રાપ્ત થાય, તો તેમાં કંઇ વિશેષ નથી; કારણ કે સર્વ મનુષ્યને સમાન હક્ક છે. પરંતુ દુનિઆમાંની કોઈ પણ પ્રજા એટલે દરજ્જે સુધરી હો-ય એમ જણાતું નથી. આ સમયમાં **સ્વ-રાજ્ય** કે **પ્રજા-રાજ્ય** કહેવાયછે તેનું બંધારણ એવું છે કે, પ્રજામાંના કેટલાક માણસો આખી પ્રજા ઉપર રાજ્ય ચલાવેછે અને તેઓ રાજકર્ત્તા કહેવાયછે. રૈયતમાંના જે લોકોને પોતાની તરફના માણસ પસંદ કરવાનો હક્ક મળ્યો હોય તે લોકો એ રાજ્ય ક-ર્ત્તાઓને પસંદ કરેછે, તેથી તેઓ રાજકારભાર ચલાવવામાં પસંદ કરનારાઓના મુખત્યાર થાયછે.

એ પ્રમાણે પોતાના મુખત્યાર પસંદ કરવાનો હક્ક પ્ર-જામાંના જેઓ યોગ્ય માલૂમ પડેછે તેમને આપવામાં આવે-છે. પ્રજામાં એવા માણસોની સંખ્યા જ્યારે મોટી હોયછે, ત્યારે સ્વ-રાજ્ય સારા પાયા ઉપર સ્થપાયછે. હાલનાંસ્વતંત્ર રાજ્યો એજ પદ્ધતિએ ચાલેછે.

રાજ્યનો સ્વાભાવિક પ્રકાર સ્વ-રાજ્ય છે. એ વાત ખરી છે કે સંસારની શરૂઆતમાં હાલના જેવા નિયમોથી રાજ્યનું બંધારણ બાંધવામાં આવતું નહિ હોય, પરંતુ તેટલા માટે એની મહતા કંઇ ઓછી થતી નથી.

એ પછી પ્રજાની અજ્ઞાનતા તથા નિર્બળતાનો લાભ લઇ તેમાંના બળિયા હતા તે રાજા થઇ બેઠા; પછી તેમનામાં અજ્ઞાનતા તથા નિર્બળતા પ્રસરતી ગઇ ને રૈયત સુધરતી ગઇ, તેમ તેમ તેમની સત્તા પ્રથમ કરતાં ઘટી જૂદા જૂદા પ્રકારનાં મિશ્ર રાજ્યોની સ્થાપના થઇ; ને અંતે પાછી તે સત્તા તૂટી સ્વ-રાજ્યની સ્થાપના થવા લાગીછે. એ પ્રમાણે કાળચક્ર ફર્યા કરેછે, એ વિચારતાં અગણિત બોધ પ્રાપ્ત થાયછે.

ભાગ ૨ જો.

સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય.

પ્રકરણ ૧ લું.

સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય.

સ્વ-રાજ્યનું બંધારણ બરાબર સમજવામાં આવે, તો સ્થાનિકસ્વ-રાજ્યની નીતિ સમજવી કંઇ મુશ્કેલ નથી. સ્થાનિક એટલે કોઇપણ પ્રદેશનું કે સ્થળનું, અને સ્વ-રાજ્ય એટલે પોતાનું રાજ્ય; તે ઉપરથી સ્થાનિકસ્વ-રાજ્ય એટલે

કોઈપણ શહેર, ગામ કે પ્રદેશમાં, તે શહેર, ગામ કે પ્રદેશના લોકોનું પોતાનું રાજ્ય. એનો અર્થ શહેરે શહેરનું, ગામે ગામનું, કે દેશે દેશનું રાજ્ય એવો થાયછે; તેથી તે શહેરમાં, ગામમાં કે દેશમાં, તે શહેરના, ગામના કે દેશના લોકનીજ સત્તા ને બીજા કોઇ મનુષ્યની નહિ, એમ સમજવાનું નથી; ત્રણમાંના કોઇ પણ પ્રકારના રાજ્યમાં સ્થાનિકસ્વ-રાજ્ય હોઇ શકે. કોઇપણ રાજ્યકર્ત્તા પોતાની પ્રજા ઉપર રાજ્ય ચલાવતાં રાજ્યની અગત્યની બાબતોની સત્તા પોતાના હાથમાં રાખી કેટલીક સત્તા પોતાના તાબામાં જે શહેરો, ગામો તથા જીલ્લાઓ હોય, તે શહેરના, ગામના કે જીલ્લાના લોકને આપેછે. તે લોકોને પોતાના શહેર, ગામ કે જીલ્લાના લોકોનો ન્યાય કરવાનું, તેમની જમાંવસૂલ કરવાનું, તેમના સુધારાનું, તેમને સુઘડ રાખવાનું, તેમની સુખાકારી સાચવવાનું અને તેમના સુખનાં સાધનો વધારવાનું કામકાજ કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવેછે. તાલુકાના અથવા પ્રગણાના લોકોનું એવી જાતનું કામકાજ કરવાની સત્તા તાલુકાના અથવા પ્રગણાના લોકોને હોયછે. એટલે જે જગાનાં લોકોનું કામ કરવાનું છે, તેજ જગાના લોકો ન્યાય કરે અને બીજાં કામ સારૂ પૈસા ઉપાર્જન કરે, તથા તેઓ પોતાની મરજી પ્રમાણે તેવાં કામોમાં ખરચ કરે એવો વહિવટ ચાલેછે.

સ્વ-રાજ્યમાં જેમ દરેક માણસ રાજ્ય કરવા જતો નથી, તેમ સ્થાનિકસ્વ-રાજ્યમાં પણ દરેક માણસ વહિવટ કરવા જતો નથી. જે જગાએ સ્થાનિકસ્વ-રાજ્યની સ્થાપના કરવાની હોયછે, તે જગાના લોકોમાંથી લાયક માણસોને પોતાની તરફથી વહિવટ કરનાર મુખત્યાર પસંદ કરવાનો હક્ક આપવામાં આવેછે. તેઓ પોતાની તરફથી નિમવાના મુખત્યારોને પસંદ કરી નામ લખી આપેછે, તેમાંથી જેઓ-

નાં નામ વધારે માણસો લખે તેઓને નિમવામાં આવેછે. એ પ્રમાણે નિમાએલા ગૃહસ્થો, જેટલી સ્થાનિક બાબતોનો વ-હિવટ કરવાનો હોયછે, તેટલી બાબતોનો વહિવટ કરેછે.

જેમ સ્વ-રાજ્યના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર છે, તેમ સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યના પણ હોયછે. જ્યારે બધા વહિવટદારો રૈયતના-જ નિમેલા મુખત્યારો હોયછે, ત્યારે તે સ્થાનિકસ્વ-રાજ્ય ઉ-ત્તમ પ્રકારનું થાયછે. એથી ઉતરતા પ્રકારનું મિશ્ર સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય છે. એમાં કેટલાક ગૃહસ્થોને પ્રજા પસંદ કરેછે, ને કેટલાકને રાજ્યકર્તા પસંદ કરેછે. એ બધા મળી સ્થાનિક બાબતોનો વહિવટ કરેછે.

સ્થાનિક કારભાર કરવા તે જગાના માણસો વધારે લા-યક છે. કારણ કે પોતાની સુખાકારી સારૂ, પોતાના સુધારા સારૂ, અને વિદ્યાવૃદ્ધિ સારૂ શું શું કરવાની જરૂર છે તે જે-ટલું પોતાના દેશની કે ગામની સ્થિતિ, રીતભાત, રહેણી ક-રણી આદિ ઉપરથી તે જગાના લોકોને માલૂમ હોય તેટલું બીજી જગાના લોકોને માલૂમ હોવાનો સંભવ નથી. તેથી સ્થાનિક વહિવટ જે રીતે થવાની જરૂર તે રીતે તે જગાના લોકોથીજ થાયછે.

ન્યાય પણ સ્થાનિકસ્વ-રાજ્યના વહિવટથી વાજબી થવાનો સંભવ વધારે રહેછે. ન્યાય કરનારના તાલુકાનો કે શહેરનો માણસ ગુન્હેગાર હોય, અથવા તે તાલુકાના કે શ-હેરના બે પક્ષકારો વચ્ચે તકરાર હોય, ત્યારે તેમની સ્થિતિ, અને રીતભાત પોતાની અને બીજાઓની સાથે સરખાવી જોવાનો સારામાં સારો પ્રસંગ સ્થાનિક માણસોને છે; તેથી તે-વી બધી બાબત ધ્યાનમાં રાખી તે જેવો ન્યાય કરી શકે તેવો બીજાથી બહુધા થતો નથી.

પ્રકરણ ૨ જું.

સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યના લાભાલાભ.

લાભ.

સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યના લાભાલાભનો વિચાર કરવાનું કામ કંઇ સહેલું નથી, તોપણ એકંદર વિચાર કરતાં એમ જણાયછે કે તેથી ગેરલાભ કરતાં લાભ વધારે છે.

પ્રથમ અને મોટામાં મોટો લાભ એ છે કે જે જગાના લોકોના હિત સારૂ કામ કરવાનું હોયછે તે જગાના લોકોનો લાભ કિયા કામમાં છે તે એ લોકોજ સારી રીતે જાણી શકે; ને તેથી તેમના કહેવા પ્રમાણે વર્તવાથી તેમનું હિત સારામાં સારી રીતે સાચવી શકાયછે.

બીજો લાભ એ છે કે એ પ્રમાણે પ્રજાના વિચારને વજન આપવામાં આવે અને તેમનું હિત તેમની મરજી પ્રમાણે સચવાય, ત્યારે તે પ્રજા એવા હક્ક આપનાર રાજ્યકર્તાથી સંતોષી રહે, એમાં કંઇ નવાઇ નથી; એથી રાજ્યકર્તા અને પ્રજા વચ્ચે સ્નેહ વધતો જાયછે ને રાજ્યનું બંધારણ મજબૂત થતું જાયછે.

ત્રીજો લાભ એ છે કે મનુષ્ય માત્રને સમાન હક્ક છે, તેથી મનુષ્ય માત્રને સમાન સ્વતંત્રતા તથા સમાન બંધન હોવું જોઇએ. એ મહાન્ નિયમ કેટલેક દરજ્જે સ્થાનિક સ્વરાજ્યથી સચવાયછે; ને જેમ જેમ એ પદ્ધતિ વિસ્તાર પામતી જાય, તેમ તેમ એ નિયમ સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં આવવાની આશા વધતી જાયછે.

ચોથો લાભ એ છે કે જ્યારે રાજ્યની લગામ એક કે થોડા માણસોના હાથમાં રહેછે, ત્યારે પ્રજાને સાર્વજનિક વિચાર કરવાનો પ્રસંગ મળતો નથી; તેથી મનુષ્ય-સ્વભાવ પ્રમાણે તે પ્રજા સાર્વજનિક કાર્ય અને સાર્વજનિક હિતાહિતની વાત ભૂલી જઈ સ્વસ્વાર્થમાં પચી રહેછે. એવી પ્રજાને સ્થાનિક કાર્યોનો વહિવટ કરવાનું સોંપવામાં આવે, તો તેથી સંસારનું બંધારણ શું છે, સંસારમાં રહેવા સારૂ કેટલી અડચણો વેઠવા દરેક મનુષ્યે તૈયાર રહેવું જોઇએ, સાર્વજનિક હિતાહિત શેમાં છે, આપણા હક્કો શા છે ને તે શી રીતે મેળવી શકાય, રાજવહિવટ માથે પડે તો તે શી રીતે ચલાવાય, એ આદિ અનેક ઉપયોગી બાબતો પ્રજાના જાણવામાં આવેછે.

પાંચમો લાભ એ છે કે રાજ્ય સ્થાપવાના મુખ્ય જે બે હેતુ કહેવામાં આવ્યાછે તે બંને હેતુ એથી પાર પડવાનો સંભવ વધારે રહેછે. પ્રજાનો નિભાવ તથા રક્ષણ કરવાનું અને પોતે સુખી થવાનું કામ જો પ્રજાના પોતાના હાથમાં હોય, તો તે જેવો પોતાનો નિભાવ તથા રક્ષણ કરે અને સુખ સાધ્ય કરી શકે તેવું બીજાથી ભાગ્યેજ થાય.

છઠ્ઠો લાભ એ છે કે એ પ્રમાણે પ્રજાના હાથમાં જેટલો કારભાર સોંપવામાં આવેછે તેટલો કારભાર ચલાવવા રાજ્યકર્તાને નોકર ચાકરો રાખી ખરચ કરવાની જરૂર પડતી નથી; તેથી પ્રજાને માથેથી તેટલા ખર્ચનો બોજો ઓછો થાયછે.

સાતમો લાભ એ છે કે કેટલેક દરજ્જે બધી પ્રજાનો રાજકારભારમાં હિસ્સો છે એમ કહેવાયછે ને તેથી પ્રજામાંના દરેક મનુષ્યના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે એમ આવેછે કે મને આટલું કામ સોંપ્યુંછે તો મારે તે કરવા લાયક થવું જોઇએ; તેથી તેને તેવા વિષયમાં પોતાનું મન ઘાલવું પડેછે.

આથી કરીને તેના મનને સારી કેળવણી મળેછે ને તે સંસાર નિભાવવા યોગ્ય થાયછે.

આઠમો લાભ એ છે કે બહુધા દરેક મનુષ્યને રાજ-નીતિ શું છે, રાજકારભાર કેમ ચલાવાયછે, એ આદિ બા-બતોનું જ્ઞાન મેળવવાનો આ એક રસ્તો છે.

અલાભ.

દરેક વસ્તુમાં લાભાલાભ છે. કોઇ વસ્તુ સંપૂર્ણ છે એમ કહીએ તો તે યથાર્થ નહિ કહેવાય. પરંતુ જ્યારે કોઇ વસ્તુનો વિચાર કરતા હોઇએ, ત્યારે તે વસ્તુથી લાભ વધારે છે, કે ગેરલાભ વધારે છે, એ જોવાનું છે. જો લાભ વધારે હોય તો તે વસ્તુ સારી કહેવાય, ને ગેરલાભ વધારે હોય તો તે ન-ઠારી કહેવાયછે. તે પ્રમાણે વિચારતાં સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યમાં ગેરલાભ કરતાં લાભ કંઇ વિશેષ હોય એમ લાગેછે, માટે તે રાજનીતિને સર્વે સારા મનુષ્યો ચાહ્ય છે અને મેળવવા ઇચ્છેછે. એમ છતાં એ રાજનીતિમાં જે દોષ છે તે નીચે બતાવ્યા છે.

પહેલો દોષ એ છે કે રાજવહિવટ સારી કે નઠારી રીતે ચાલવાનો આધાર રાજ્યકર્તા ઉપર છે, ને સદરહુ રાજ-નીતિમાં રાજકર્તા, લોકોની મરજી પ્રમાણે નિમવાના, તેથી હમેશાં તેઓ સારા આવશે એવી ખાત્રી થઇ શકે નહિ; માટે જે વખતે રાજ્યકર્તા સારા નિમાયા ન હોય, તે વખતે રાજ્ય સારૂં ચાલે નહિ ને તેથી પ્રજાનું સુખ સચવાય નહિ;

બીજો દોષ એ છે કે સદરહુ રાજનીતિમાં રાજ્ય-કર્તા ઘણી ટૂંકી ટૂંકી મુદ્દતે બદલાયછે, તેથી એક રાજસ-ભાએ કંઇ કામ પસંદ કરી તે શરૂ કર્યું હોયને ત્યાર પછી જે રાજસભા નિમાય તેને તે પસંદ ન આવે તો તે કા-મ ગમે તેવું સારૂં છતાં પણ ન થાય. એટલુંજ નહિ, પરંતુ

પ્રથમ શરૂ કરતાં જે ખર્ચ થયું હોય તે પણ બરબાદ જાયછે ને તેટલો નકામો બોજો રૈયત ઉપર પડેછે.

ત્રીજો દોષ એ છે કે જે લોકોને પસંદ કરવાનો હક્ક છે, તેઓ હમેશાં સારા માણસોને પસંદ કરે, એમ બનવું મુસ્કેલ છે. મનુષ્ય ઉપર સ્વાર્થનું પ્રબળ ઘણું છે, તેથી સર્વ પસંદ કરનારા સ્વાર્થ કોરે મૂકી પસંદગી કરશે એમ ધારી શકાતું નથી. એટલે પસંદ કરનારા સ્વાર્થને લીધે વખતે પોતાના સગાને, સ્નેહિને અથવા પોતાનું કે પોતાની ટોળીનું કામ કરવાનું જે કહેતા કે વચન આપતા હોય તેમને પસંદ કરેછે. આથી સાર્વજનિક હિત સચવાતું નથી.

આ અને એથી ઉત્પન્ન થતા બીજા દોષ છે, પરંતુ પહેલા અને બીજા પ્રકારના રાજ્યમાં તે દોષ નથી અને આમાં છે, એમ કહેવાનો હેતુ નથી. એ બંને પ્રકારના રાજ્યમાં આ કરતાં વધારે અને મોટા દોષ છે, તેટલાજ માટે તે કરતાં આ રાજ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાયછે.

આ રાજનીતિના કેટલાક દોષ એવા છે કે તેને રાજનીતિના દોષ કહેવા એ વાજબી નથી. કેમકે રાજ્યકર્તા સારા કે નઠારા નિમવાનો અખત્યાર રૈયતનો છે, તેથી રૈયત જેમ વધારે સમજુ અને જ્ઞાની હોય તેમ માણસો બહુધા સારા નિમાવાનો સંભવ વધારે રહેછે; માટે આવા પ્રકારનું રાજ્ય સારૂં કે નરતું નિવડવાનો આધાર પ્રજાની વિદ્યા, તેનું જ્ઞાન અને તેની બુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખેછે.

તે ઉપરથી કેટલાક એમ કહેછે કે જે પ્રજામાં વિદ્યા, તથા જ્ઞાનનો સારો પ્રસાર ન હોય તે પ્રજા આવા પ્રકારના રાજ્યને લાયક નથી, માટે તેવી પ્રજાને આવા પ્રકારનું રાજ્ય સોંપવું ન જોઇએ. ઉપરચોટીઆ વિચાર કરતાં એ કહેવું કેટલેક દરજજે યથાર્થ લાગેછે, પરંતુ ઊંડો વિચાર

કરતાં એ પ્રતિપક્ષ માન્ય કરી શકાતો નથી. કેમકે સ્વ-રાજ્ય કે સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય સારી રીતે ભોગવવા યોગ્ય થાય એટલી વિદ્યા, જ્ઞાન, તથા બુદ્ધિ કોઇ પ્રજા સંપાદન કરે ત્યારે તે પ્રજાને તેવું રાજ્ય સોંપવું એવો નિયમ કરીએ તો ઘણું-કરીને કોઇ પ્રજાને તેવું રાજ્ય કરવાનો સમય આવે નહિ. કારણ કે દરેક પસંદ કરનારમાં એટલી વિદ્યા, જ્ઞાન તથા બુદ્ધિ એ આવવાં જોઇએ, એટલે પ્રજામાંના ઘણાખરા એટલા વિદ્વાન, જ્ઞાનવાન અને બુદ્ધિવાન થવા જોઈએ. એ બનવું ઘણું મુશ્કેલ છે, ને જ્યાંસૂધી બધા પસંદ કરનારા એવા ન થાય, ત્યાંસૂધી પ્રજા એટલે દરજ્જે પહોંચી શી રીતે કહેવાય?

પરંતુ સારી વાત તો એ છે કે કોઇ પણ પ્રજાને એ રાજ્ય સોંપવામાં બહુ હરકત માનવા જેવું નથી. કદી પ્રજા લાયક ના હોય તો શરૂઆતમાં થોડી અડચણો પડે ને વખતે રાજ્ય અવ્યવસ્થિત થવાનો સંભવ પણ રહે; પરંતુ પ્રજાને માથે પડ્યા પછી તે જલદીથી પોતાની નાલાયકી જાણશે ને તેથી લાયક થવાને પ્રયત્ન કરશે, એટલે તેને લાયક થતાં વાર લાગવાની નહિ. મનુષ્ય-સ્વભાવ એવો છે કે જે કામ તેને કરવાનું હોયછે તે ઉપર તેનું ચિત્ત ઝટ ચોટેંછે ને જે કરવાનું નથી પણ માત્ર વિચારવાનું છે તે ઉપર કેટલાકનું ચિત્ત બિલકુલ ચોટતું નથી, ને કેટલાકનું ચોટેછે તો બહુ મોડું ચોટેછે; તેથી માથે પડેલું કામ માણસ જલદીથી શીખેછે એ સિદ્ધાંત છે. સબબ કોઇ પણ પ્રજા એ રાજનીતિને લાયક નથી એમ કહેવું વાજબી નથી. એક બાળક તોતડું તોતડું બોલેછે, માટે તે વાંચતાં લખતાં શીખવાને લાયક નથી એમ આપણે માનતા નથી. તેને શીખવવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ને અંતે તે બાળક શીખેછે ને વિદ્વાન થાયછે. તે પ્રમાણે આ બાબતમાં પણ પ્રજા ગમે તેવી નાલા-

યક હશે પરંતુ તેને માથે વહિવટ નાંખવાથી તે જલદીથી લાયક થશે. માટે નાલાયક પ્રજાને પણ એ રાજનીતિ લાયક છે.

....

પ્રકરણ ૩ જું.

—o—

હિંદુસ્તાનમાં સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય.

———

પ્રાચીન કાળ.

આપણા દેશમાં ઘણા કાળથી બહુધા પહેલા પ્રકારનું એટલે રાજાનું રાજ્ય ચાલ્યું આવેછે; તેથી તેમાં સ્વ-રાજ્ય કે સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય હોવાની વાત ઉપરચોટીઆ વિચાર કરનારને આશ્ચર્યકારક લાગેછે. પરંતુ તે બાબત ગંભીરાઇથી વિચાર કરતાં માલૂમ પડશે કે એ વાતમાં આશ્ચર્ય કંઈ નથી.

પૂર્વે આ દેશની પ્રજા હાલની પ્રજા જેવી ન હોતી. તે પ્રજામાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ ઘણી હોવાથી સર્વ વિષયમાં ઉત્તમ તર્ક કરનારા થયાછે ને તેઓએ મોટા મોટા ને વિદ્વત્તાવાળા ગ્રંથો રચ્યાછે. તેમ છતાં તેવી પ્રજા રાજાના રાજ્યથી સંતોષી રહે, એ સામાન્ય નિયમથી વિરૂદ્ધ છે. પરંતુ એ વિરૂદ્ધતા થઈ એનાં બહુ વજનદાર કારણો છે. તે વખતના રાજા પણ મોટા મનના, પરોપકારી ને પ્રજાવત્સળ હોવાથી તેઓ પોતાની પ્રજાને રાજી રાખવા સદા પ્રયત્ન કરતા હતા. તેઓ પોતાના વૈભવ કે સુખ કરતાં પ્રજાના વૈભવ ને સુખ સાચવવા વધારે કાળજી રાખતા, અને પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ એવી રીતે કરતા કે પ્રજાને પરતંત્રતાનો અંકુશ વાગતો નહોતો. આથી પ્રજા પણ ઉદાર દિલથી તેમના રા-

જયને મદદ આપતી. તે સમયના રાજાઓ રાજસભામાં વિદ્વાનોને બહુ સન્માન આપતા, તેમને પૂછીને રાજકારભાર ચલાવવામાં આવતો, ને સ્વતંત્ર રાજ્યમાં જેવી તેમની આબરૂ તથા સ્વતંત્રતા સચવાય તેવી ઘણુંકરીને રાજાના રાજ્ય દરબારમાં પણ સચવાય એટલે તેમના મનમાં એ રાજ્ય વિષે અરૂચિ ઉત્પન્ન થવાનો સમય બહુધા આવતો નહિ; ને બીજા લોકોની સ્વતંત્રતા પણ વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે રાજાએ ચાલવાથી સચવાતી એટલે તેઓ પણ સંતોષી રહેતા.

મનુસ્મૃતિમાં કહ્યુ છે કેઃ—

स्वादनाद्वर्णसंसर्गात्त्वबलानांचरक्षणात् ।
बलंसंजायतेराज्ञःसप्रेत्येहचवर्धते ॥

અર્થઃ—ન્યાયથી ધન લીધાથી, ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્યાથી, દુર્બલનું રક્ષણ કર્યાથી, રાજાનું બળ વધેછે અને તેની આ લોકમાં અને પરલોકમાં વૃદ્ધિ થાયછે.

पिताचार्यःसुहृन्माताभार्यापुत्रःपुरोहितः ।
नादंड्योनामराज्ञोऽस्तियःस्वधर्मेनतिष्ठति ॥

અર્થઃ—પિતા, આચાર્ય, મિત્ર, માતા, સ્ત્રી, પુત્ર, ગોર હોય પણ તે જો સ્વધર્મ પ્રમાણે ચાલતાં ના હોય તો રાજાએ તેમને દંડ ન દેવો એમ નથી; અર્થાત્ તેમને પણ દંડ દેવો.

વળી રામચંદ્રજીને વશિષ્ટ મુનીએ રાજધર્મનો ઉપદેશ કરતાં કહ્યું છે કેઃ—

युक्तःप्रजानामनुरञ्चनेस्या ।
स्तस्माद्यशोयत्परमंधनंवः॥

उत्तररामचरित.

અર્થઃ--રાજાનું ધન અને રાજાનો યશ તે પ્રજાનું રંજન એટલે કલ્યાણ કરવામાંજ છે એ વાત તમે સદા યાદ રાખજો.

તેજ પુસ્તકમાં એક ઠેકાણે રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે કેઃ-

सताङ्क्केनापिकार्येण लोकस्याराधनंव्रतं ।

यत्पूरितंहितातेन माञ्चप्राणाश्चमुञ्चता॥

અર્થઃ—કોઇ પણ કામમાં લોકનું કલ્યાણ કરવું એજ સત પુરૂષોનો ધર્મ છે. જે ધર્મ સિદ્ધ કરવા મારા પિતાએ મારો અને પોતાના પ્રાણનો પણ ત્યાગ કર્યો છે.

તે સમયના રાજાઓ રાજધર્મ કેવા સમજતા તે આ વચનોથી જણાઈ આવેછે. હવે રાજવહિવટ કિયા ધોરણ ઉપર ચલાવતા તે બતાવવા થોડાક શ્લોક શિષ્ટ ગ્રંથોમાંથી નીચે લખ્યા છે.-

श्रुताध्ययनसंपन्न, धर्मज्ञासत्यवादिनः ।

राज्ञासभासदःकार्या, रिपौमित्रेचयेसभाः ॥

मिताक्षरा.

અર્થઃ—જેણે બહુ સાંભળ્યું હોય, અને જેણે બહુ અભ્યાસ કર્યો હોય, જે પોતાનો ધર્મ શો છે તે જાણતો હોય, જે સત્યવાદી છે, અને જે મિત્ર અને શત્રુને સમાન ગણી ન્યાયે વર્તે છે, તેનેજ રાજાએ કારભારી કરવો.

मौलान्शास्त्रविदःशूरान्

लब्धलक्षान्कुलोद्गतान् ।

सचिवान्सप्तचाष्टौवा

प्रकुर्वीत परीक्षितान् ॥ मनुस्मृति.

અર્થઃ—રાજાએ સદ્ગુણી, શાસ્ત્ર જાણનાર, વિદ્વાન, શૂરો, લક્ષ રાખનાર, અને કુલીન એવા સાત કે આઠ મુખ્ય કારભારી પરીક્ષા કરીને રાખવા.

तैःसार्धं चिंतयेन्नित्यं
सामान्यं संधिविग्रहम् ।
स्थानं समुदयं गुप्तिं
लब्ध प्रशमनानिच ॥
मनुस्मृति.

અર્થઃ—સલાહ અને લઢાઇ વિષે; દંડ, કોષ, પુર અને રાજ્ય વિષે; ઉપજ વિષે; સર્વના રક્ષણ વિષે; અને સંગ્રહ કરેલી સમૃદ્ધિનું સત્પાત્રે દાન કરવા વિષેના વિચાર, ઉપર કહેલા ગુણના સચિવ સાથે રાજાએ કરવા.

तेषांस्वंस्वमभिप्रायमुपलभ्यपृथक् पृथक् ।
समस्तानांचकार्येषुविदध्याद्धितमात्मनः ॥
मनुस्मृति.

અર્થઃ—તેમના સર્વના પ્રથમ જૂદા જૂદા અભિપ્રાય લેવા અને પછી તેને એકઠા કરી તેની તુલના કરવી; ત્યાર પછી જે વિશેષ હિતકારક લાગે, તે પ્રમાણે કામ કરવું.

अन्यानपिप्रकुर्वीतशुचीन्प्राज्ञानवस्थितान् ।
सम्यगर्थसमाहर्तृनमात्यान्सुपरीक्षितान् ॥
मनुस्मृति.

અર્થઃ—એ વિના બીજા પણ કેટલાક કારભારી કરવા; તેઓ પવિત્ર, બુદ્ધિમાન, સન્માર્ગે ધન મેળવનાર અને પરીક્ષા કરેલા જોઇયે.

अनुरक्तःशुचिर्दक्षः

स्मृतिमान्देशकालवित् ।

वपुष्मान्वीतभीर्वाग्मी

दूतोराज्ञःप्रशस्यते ॥ मनुस्मृति.

અર્થઃ—સ્વામિભક્ત, ધનથી અને સ્ત્રીથી લલચાય નહિ એવા પવિત્ર, ચતુર, રૂપવાન અને ભય મૂકીને બોલનાર એવા રાજદૂત વખણાયછે.

अमात्येदंडआयत्तोदंडेवैनयिकीक्रिया ।

नृपतौकोशराष्ट्रेचदूतेसंधिविपर्ययौ ॥

मनुस्मृति.

અર્થઃ—સેના (હાથી, ઘોડા, પાયદળ આદિ) સેનાપતિને સ્વાધીન રાખવી; દંડ કરવાનું કામ, દંડ દેનાર કારભારીને સોંપવું; ખજાનો અને દેશ રાજાએ પોતાને સ્વાધીન રાખવાં; અને સંધિ વિગ્રહ દૂતને સ્વાધીન કરવાં.

उत्थायपश्चिमेयामे

कृतशौचः समाहितः ।

हुताग्निर्ब्राह्मणांश्चार्च्य

प्रविशेत्सशुभां सभां ॥ मनुस्मृति.

અર્થઃ—પાછલી પ્રહર રાત્રે ઊઠી સ્નાન કરી એક ચિત્ત થવું, અને ધર્મનાં કર્મ કરી પછી પોતાની શુભ સભામાં જવું.

तत्रस्थितःप्रजाःसर्वाःप्रतिनंद्यविसर्जयेत् ।

विसृज्यचप्रजाःसर्वामंत्रयेत्सहमंत्रिभिः॥

मनुस्मृति.

અર્થઃ—ત્યાં આવી, પ્રજામાંના લોક આવ્યા હોય તે સર્વેનું સંભાષણથી સમાધાન કરી તેમને વિદાય કરવા; પછી પોતાના મંત્રિયો સાથે રાજ્યના વિચાર કરવા બેસવું.

मध्यंदिनेऽर्धरात्रेवा

विश्रांतोविगतक्लमः ।

चिंतयेद्धर्म कामार्थान्

सार्धंतैरेकएववा ॥ मनुस्मृति.

અર્થઃ—મધ્યાને અથવા મધ્ય રાત્રે પોતે નિશ્ચિંત અને નિરાંતમાં હોય ત્યારે, રાજાએ એકલા અથવા મંત્રિયો સહિત ધર્મ, અર્થ અને કામ વિષે વિચાર કરવા.

यदास्वयंनकुर्यात्तुनृपतिःकार्यदर्शनम् ।

तदानियुंज्याद्विद्वांसंब्राह्मणंकार्यदर्शने ॥

मनुस्मृति.

અર્થઃ—(કંઇ બીજા વિશેષ અગત્યના કામને લીધે) રાજાથી પોતે વ્યવહાર કાર્ય (ન્યાય) કરવાનું ન બની શકે તો તે કરવા એક વિદ્વાન્ પુરૂષને નિમવો.

सोऽस्यकार्याणिसंपश्यन्

सभ्यैरेवत्रिभिर्वृतः ।

सभामेवप्रविश्याग्र्या

मासीनःस्थितएववा ॥ मनुस्मृति.

અર્થઃ—(ધર્મજ્ઞ) ત્રણ સભાસદ સહિત તે વિદ્વાન્ પુરૂષે બેશીને, વા ઊભાં રહીને સર્વ કામ ચલાવવાં.

એવાં વચનોની કંઇ ખોટ નથી. પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે એજ પદ્ધતિએ રાજવહિવટ ચાલતો એવા પૂરાવા મળી આવેછે. પરંતુ સર્વમાન્ય ગ્રંથોમાંથી વચનો લીધાં છે. બંને ગ્રંથોનું પ્રમાણ ગણાય છે, ને તેને આપણે બહુ માન આપીએ છીએ. પરદેશી લોકો પણ મનુસ્મૃતિનાં બહુ વખાણ કરેછે.

પ્રાચીન કાળમાં રામચંદ્રજી, હરિશ્ચંદ્ર આદિ રાજાઓ સત્યતાથી, ન્યાયથી અને ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાની બાબતમાં પ્રખ્યાત છે. રામચંદ્રજીનો રજવહિવટ એવા પ્રકારનો હતો કે ઉત્તમ પ્રકારનું જે રાજ્ય હોય તેને "રામ રાજ્ય"ની ઉપમા આપવામાં આવેછે. આજ હજારો વર્ષ થયાં તે કહેવત ચાલી છે, તો તે રાજ્ય કેટલું સ્તુતિપાત્ર હશે તેનો વિચાર કરવો મુશ્કેલ નથી.

અશોક, ભર્તૃહરિ. વિક્રમ અને ભોજનાં ચરિત્ર પણ બહુ બોધક છે. એ રાજાઓની ઉત્તમ રાજનીતિ મનુષ્ય જાતને શોભા આપેછે.

એ ઉપરથી જણાયછે કે પૂર્વે આપણા દેશમાં રાજાનું રાજ્ય કહેવા માત્ર હતું, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં ઘણાક રાજાઓના વખતમાં મિશ્ર રાજ્યનો વહિવટ ચાલતો હતો.

અર્વાચીન રાજાઓની રાજપદ્ધતિમાં ને તે સમયના રાજાઓની રાજપદ્ધતિમાં બહુ ફેર હતો. તે રાજાઓ પોતે ઇશ્વરી સત્તાવાળા છે એમ માનતા નહિ અને તેવી સત્તા વાપરતા નહિ. રાજા માબાપ છે ને રૈયત તો તેમનાં છોકરાં છે માટે રાજા કરે તે ખરૂં એવું મનાવવાને તેઓ પ્રયત્ન પણ કરતા નહોતા. પોતે રાજ્યની મોટી મોટી અને સાર્વજનિક લાભાલાભની વાત ઉપર ધ્યાન આપતા. બાકી-

નો રાજ્યનો વહિવટ ઘણુંકરીને પ્રજાની સહાયતાથી ચાલ-
તો. દરેક ગામમાં એવી યોજનાઓ હતી કે તે ગામ એક સ્વ-
તંત્ર રાજ્ય હોય અને તે ગામના લોક તે રાજ્ય ચલાવતા
હોય એમ સાધારણ રીતે જણાય. ગામનો તમામ વહિવટ,
જમાં વસુલાતનું કામ, તથા ગામલોકના ન્યાયનું કામ તે
ગામલોકજ કરતા. તેઓ અમલદારની માફક પોતાના ગામમાં
વસવાયાં રાખતા. એ વસવાયાં ગામલોકની સેવા કરવા બં-
ધાતા ને તેમને ગામાત જમીનમાંથી કંઇ જમીન આપવા-
માં આવતી અથવા તેમનો નિર્વાહ ચાલે એવી બીજી ગો-
ઠવણ કરી આપવામાં આવતી. ગામના મુખી તથા પટવા-
રીને પણ રાજા તરફથી કંઇ પગાર આપવામાં આવતો ન-
હિ, પણ તેઓને ગામાત જમીનમાંથી કંઇ જમીન અથ-
વા ગામાત ખર્ચમાંથી કંઇ રોકડ મળતી. ગામલોક એવો વહિ-
વટ રાખી સલાહ સંપથી રહે ને પોતાની વસુલાત બરાબર
વસૂલ થાય તો પછી રાજા તે ગામના રાજકારભારમાં ભાગ્યેજ
વચ્ચે પડતા. એ પ્રમાણે થવાથી ઠેઠ રાજ દરબારથી તે છે-
ક નીચ માણુસ સૂધીના તમામ લોક ઉપર રાજાની વાસ્ત-
વિક સત્તા નહોતી તેથી સર્વે સંતોષી રહેતા. દરેક ગામલો-
ક એવી રીતે જ્યારે પોતાના ગામનો વહિવટ પોતે કરે, ત્યા-
રે તેઓ કેટલેક દરજ્જે પોતાના ગામનું રાજ્ય કરેછે એમ
કહેવાય; તેથી અમે તે રીતિને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય કહીએ છી-
એ. "સ્થાનિક સ્વરાજ્ય" બોલોથી હાલ આપણા મનમાં જે
જે વિચારો ઉત્પન્ન થાયછે, તે તમામ વિચારો તેથી ઉત્પન્ન
થવાના નહિ એ વાત ખરી છે, એટલે તે સમયે તે રાજ્ય
વ્યવસ્થાયિ * નહોતું; હાલની માફક તે વખતે મત લેવાતા

---

* Constitutional.

નહોતા, હાલની માફક તે વખતે સભામાં સભાસદોનેવર્તવાના નિયમો નહોતા, ને હાલની માફક તે વખતે ન્યાયાધિશો નહોતા; પણ સાર્વજનિક ચોરામાં કે એકાદ વૃક્ષ નીચે સભા ભળે, ત્યાં ગામના ઘણાખરા માણસો આવે તેમાં જે ઘરડીઆ હોય તેમની સલાહ લેવામાં આવે, ને કામ કાજ બહુ મતે થાય, એમ થતું. પરિણામ એકજ છે, પરંતુ પદ્ધતિમાં ફેર છે. હાલની પદ્ધતિ વિદ્યા ને અનુભવથી સંસ્કાર પામી છે, ને તે વખતની પદ્ધતિ સ્વાભાવિક હતી.

પ્રકરણ ૪ થું.

હિંદુસ્તાનમાં સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય.

અર્વાચીન કાળ.

કહેવત છે કે "સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા" તે પ્રમાણે આ દેશમાં બન્યું છે. દેશની સ્થિતિના ફેરફાર થતાં રાજાઓની સ્થિતિમાં પણ ફેર પડયો. આગળ જે વિદ્વાન ને પ્રજાવત્સળ રાજાઓ થતા તે હવે અભણ ને સ્વાર્થી થવા લાગ્યા. સ્વાર્થી રાજનીતિ એવી છે કે તે પોતે પોતાનોજ નાશ કરે છે. પ્રખ્યાત મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કેઃ—

तंराजाप्रणयन्सम्यक् त्रिवर्गेणाभिवर्तते ।
कामात्माविषमःक्षुद्रोदंडेनैवनिहन्यते ॥

અર્થઃ—એવા * રાજા દંડ દેતાં, ધર્મ, અર્થ, અને કા-

* એવા એટલે ઉપર એક શ્લોકમાં બતાવ્યાછે એવા ગુણવાળા.

મને વધારે છે; પણ રાજા જો કામી, ક્રૂર, અને નીચ હોય તો તે દંડથી પોતેજ (રાજા) નાશ પામે છે.

તે પ્રમાણે એવા રાજાઓ ઉપરથી પ્રજાની પ્રીતિ ઊઠવાથી તેઓ નિર્બળ થવા લાગ્યા ને તેમનું રાજ્ય પરદેશી લોકોએ પડાવી લીધું. અર્વાચીન સમયમાં એ પ્રમાણે રાજ્ય મેળવવાની ખટપટ તથા સાચવી રાખવાની ખટપટ રાજાઓને બહુ કરવી પડી, તેથી રાજકારભારમાં જોઈએ તેટલું ચિત્ત આપી શકાયું નહિં, એટલે લોકો પોતે પોતાનું ફાવતું કરવા લાગ્યા. પૂર્વે જે પરિણામ રાજા તથા પ્રજાની વિદ્યાના પરાક્રમથી થતું તે પરિણામ હાલમાં રાજાની નિર્બળતાથી થવા લાગ્યું. ગામાત લોક અને ગામાત અમલદારો રાજાની સત્તાને ગાંઠવા ન લાગ્યા ને તેઓ પોતે પોતાના ગામનું રાજ્ય* ચલાવવા લાગ્યા. ઘણાક ગામોમાં અમલદારો તથા ગામલોકે થઇ ગામની તમામ જમીન પોતાની માલિકીની ઠરાવી, ને કેટલેક ઠેકાણે રાજાઓને એવી માલિકી કબૂલ કરવી પડી. એ લોક રાજાની સત્તાને તાબે છે એવું ભાગ્યેજ ગણતા. વખતે તગાદો થાય ત્યારે બે ચાર વર્ષે ગામની વસુલાત ઉઘરાવાય, તે સિવાય બીજી કોઇ બાબતમાં રાજાના અમલદારો પોતાની સત્તા બેસાડી શકતા નહોતા. ગામલોક ગામમાં ગુન્હા થાય તેનો ન્યાય કરતા, બીજી તકરારો ઉત્પન્ન થાય તેનો પંચ મળી નિકાલ કરતા, ને ગામાત ખર્ચ આવે તો તે પણ ગામલોક પોતાની મેળે પૈસા ઉપાર્જન કરી કાઢતા. લોકોની સુખાકારીનાં કામ પણ ગામલોક ઉઘરાણું કરીને કે ગામાત ઉપજમાંથી કરતા. એ

---

*મોનીયર વીલીયમકૃત "એન્શન્ટ વીસ્ડમ ઓફ ઈન્ડીઆ"નું પુસ્તક.

પ્રમાણે ગામોમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો વહિવટ ચાલવા લાગ્યો. હિંદુસ્તાનમાં ઘણે ઠેકાણે હજી પણ એવા વહિવટનાં ગામો જોવામાં આવેછે. હાલ તે ગામોનો વહિવટ માજી રાજ્યોમાં જેટલી સ્વતંત્રતાથી ચાલતો તેટલી સ્વતંત્રતાથી ચાલતો નથી, પરંતુ હાલનો વહિવટ જોવાથી તેની અસલ રીતિ કેવી ઊંચા પ્રકારની હશે, તેનો આપણા મનમાં કાંઇ વિચાર આવેછે.

પ્રકરણ ૫ મું.

નર્વાદારી અથવા ભાગદારી ગામો.

આપણા દેશમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો વહિવટ બહુ કાળથી ચાલેછે, એ વાતના દર્શનિક પૂરાવાની કંઇ ખોટ નથી. આજે પણ હિંદુસ્તાનના ઘણાક ભાગોમાં જે વહિવટ ચાલેછે, તે જોવાથી આપણી ખાત્રી થાયછે કે એ વહિવટ સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો છે. પંજાબમાં ગ્રામસમુદાય * બાંધેલા હોયછે, તેનો ઇતિહાસ આપણને અતિ બોધકારક છે. આપણા ગૂજરાતમાં તો એ અસલી મહાન્ પદ્ધતિની નિશાનીઓ ઠામ ઠામ માલૂમ પડેછે.

ચરોતરમાં નર્વાદારી ગામો છે, ને તેવાજ વહિવટવાળાં ગામોને ભરૂચ જીલ્લામાં ભાગદારી ગામો કહેછે. નર્વાદારી કે ભાગદારી ગામોનો વહિવટ કેવો છે તે જાણ્યા વિના એ રીતિની મહત્તા સમજાય તેમ નથી. એવી રીતિના દરેક ગામમાં ગામ તળિયાની જમીન તથા સીમાંતર જમીન તે ગામલોકની હોયછે; ને તેમને નર્વાદાર કે ભાગદાર કહેછે.

* Village Communities.

એ તમામ જમીન પૈકી કેટલીક મજમુ રાખી બાકીની ગા- મના મૂળ માલિકોએ વહેંચી લીધી છે. શરૂઆતમાં જ્યારે નર્વા વહેંચ્યો હશે, ત્યારે કુટુંબના હક્ક પ્રમાણે વહેંચાયેલો એ- મ અનુમાન થાયછે. એ પ્રમાણે જે મૂળ ભાગ પડેલા છે તે મુખ્ય ભાગ કહેવાયછે, ને તેના માલિકો મુખ્ય ભાગદા- ર ગણાયછે. દરેક મુખ્ય ભાગના કુટુંબનો વિસ્તાર થવાથી તેના પેટા ભાગ પડયાછે, ને તેના માલિકો પેટાભાગદાર કહેવાયછે. કેટલાંક ગામ સોળ આનેં અને કેટલાંક સો દોકડે વહેંચાયલાં છે. મુખ્ય ભાગદારને આનીના વહિવટમાં આટલી આની અને દોકડાના વહિવટમાં આટલા દોકડાનો નર્વા છે, એમ ગણાયછે, ને બીજા ભાગદારોના ભાગ પણ તેજ પ્રમા- ણે પડેલા હોયછે. એટલે એક ગામમાં પાંચ હજાર વીઘાં જમીન છે ને મૂળ માલિકને ચાર છોકરા છે, તેનાં ચાર કુ- ટુંબ બંધાયછે, તેથી મુખ્ય ભાગદાર ચાર થાયછે. આ દરેક ભા- ગદારનેં બારસો ને પચાસ વીઘાં જમીન આવે. પરંતુ તે પ્રમાણે વહેંચણી ન કરતાં દરેકનો ચાર આની કે પચીસ દોકડાનો નર્વા છે એમ ઠરાવવામાં આવેછે. જેમ જેમ તે ભા- ગદારના કુટુંબનો વિસ્તાર વધતો જાયછે તેમ તેમ તે ભા- ગ તેના વારસોમાં વારસાના નિયમ પ્રમાણે વહેંચાયછે. જ- મીનનું માપ એ ભાગની વહેંચણમાં બિલકુલ ગણવામાં આ- વતું નથી. કુટુંબને પોતાના ભાગના નર્વાના પ્રમાણમાં ઘણું- કરીને જમીન હોયછે, પરંતુ અમુક જમીનનો અમુક ભાગ- દાર માલિક છે એમ કોઇ સમયે ગણવામાં આવતું નથી. કારણ કે એ વહેંચણી માત્ર ભાગદારોની અરસપરસની સ- મજણ સારૂ કરેલીછે, પરંતુ જમીનની એટલે ગામની વહેં- ચણી નથી થઈ, પણ તે મજમુ છે એમ માનવામાં આવેછે.

પ્રથમ એમ પણ થતું કે બે આનીના ભાગદારને આ સાલ અમુક સો વીઘા જમીન ખેડી ખાવા મળી છે, તો થોડાં વર્ષ કેડે તે જમીન બીજા ભાગદારને આપવામાં આવે અને એને બીજી જમીન મળે. એ પ્રમાણે બધી જમીન તમામ ગામલોકની ગણાય. ને તેમાં એક રૂપિઆના ભાગે, અમુક હિસ્સો અમુક ભાગદારનો છે એમ ગણવાનો વહિવટ છે. એ જમીન ઉપર એ લોકની એકત્ર માલિકી ગણાયછે. ભાગદારો વેચે સાટે તો પોતાના ભાગનો નવો વેચે સાટે, પણ અમુક જમીન વેચતા સાટતા નથી. વળી તમામ જમીન ભાગદારોને ખેડી ખાવા આપી દેવામાં આવતી નથી, પણ તેના કુટુંબનો ખર્ચ ને ઘણુંકરીને તેના ભાગનું પ્રમાણ એ બે ઉપર નજર રાખી દરેક ભાગદારને આપવામાં આવેછે, ને કેટલીક મજમુ રાખવામાં આવેછે. એ મજમુ જમીનનો વહિવટ આખા ગામનો મુખ્ય ભાગદાર હોયછે તે કરેછે. મૂળ માલિકનો મોટો છોકરો ને તેની પછી તેનો મોટો છોકરો એ પ્રમાણે પેઢી ઉતાર મુખ્ય ભાગદારના હક્ક ચાલ્યા આવેછે. મજમુ જમીન તે ખેડાવેછે, ને તેની જે ઉપજ આવેછે તે ગામલોકની મજમુ ગણાયછે. તે જમીનમાંથી વખતે કેટલીક જમીન હજામ, કુંભાર, માળી, ગોર, પટવારી આદીને તેમની મહેનતના બદલામાં તેમના ગુજરાન સારૂ ખેડી ખાવા આપવામાં આવેછે, ને તેઓ સાર્વજનિક ચોરાનું તથા નવીદારોનું કામ કરવા બંધાયલા હોયછે. વળી એ મજમુ ઉપજમાંથી ચોરાનું તથા બીજું જે કંઇ ગામાત ખર્ચ હોય તે ચાલેછે.

સરકાર જમાબંધીનો ઉધડ આંકડો આખા ગામ ઉપર હોયછે, ને તે ભરવાની જવાબદારી મુખ્ય ભાગદાર ઉપર નાંખવામાં આવેછે. એ મુખ્ય ભાગદાર સરકારમાં તે આં-

કડો મજમુ જમીનમાંથી તથા ભાગદારો અને પેટાભાગદારો પાસેથી તેમના ભાગના પ્રમાણમાં વસૂલ કરી ભરેછે. તેથી સરકારને એ જમાબંધી વસૂલ કરવામાં કંઇ મહેનત પડતી નથી, ને તે વસૂલ કરવા નોકરો ચાકરો રાખી કંઇ ખર્ચ પણ કરવો પડતો નથી. તેમ ગામલોકને પણ સરકારની સત્તાનો અનુભવ કરવો પડતો નથી તેથી તેઓ પણ સ્વતંત્ર પ્રજાનું સુખ ભોગવેછે.

જે વખતે આ દેશમાં રાજસત્તા દૃઢ નહોતી, તે વખતે આવા ગામમાં સર્વ બાબતમાં સદહૂ નર્વાદારો કે ભાગદારોની સત્તા માન્ય કરવામાં આવતી.

આ રીતિ કેવી સ્તુત્ય છે, અને તે સ્થાનિક સ્વરાજ્ય કહેવાય કે નહિ, તેનો વિચાર કરવાનું હવે કંઇ મુશ્કેલ નથી.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ન્યાતો.

ગૂજરાતમાં અનેક ન્યાતો છે, એ વાત આપણને બધાને માલૂમ છે. જે વખતે એ ન્યાતો બંધાઇ હશે, તે વખતે હાલમાં જેવો તેનો હેતુ ધારવામાં આવેછે, તેવો હોવો ન જોઇએ. "વાડામાંથી વાડોલિયું" કરવા જેવું એમાં છે. આખી મંડળીને ધંધાને લીધે, રીત ભાતને લીધે, સુઘડતાઇને લીધે અને એવાં બીજાં અનેક કારણોને લીધે અરસ્પરસ વ્યવહાર રાખવાનું ફાવ્યું નહિ હોય, ત્યારે તેના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગ પડી ગયેલા. કાળાંતરે એવાંજ કારણોથી એ વિભાગના પાછા પેટા વિભાગ થયા, ને હાલ આપણે જોઇએ છીએ તેવી અનેક ન્યાતો બંધાઇ. સંસ્કૃત

"જ્ઞાતિ" શબ્દ ઉપરથી અપભ્રંશ થઇ "ન્યાત" શબ્દ થએલો છે. "જ્ઞાતિ" માં "જ્ઞા" ધાતુ છે, તેનો અર્થ "જાણવું", "ઓળખવું" એવો થાયછે, માટે જ્ઞાતિ કે ન્યાત એટલે જાણીતા કે ઓળખીતાઓની ટોળી.

દેશમાંથી વિદ્યાનો નાશ થયો અને અજ્ઞાનતા પ્રસરી એટલે લોકો ઘણી બાબતોના મહાન્ અને મૂળ હેતુ ભૂલી ગયા, અને તેથી કરીને તેને બદલે બીજા હેતુ છે એમ સમજવા લાગ્યાં. એવા હેતુ બહુધા વહેમી અને હાનિકારક હોવાથી આપણા દેશને ભારે નુકાસાન થયું છે. તે પ્રમાણે હાલમાં ન્યાતો વિષે આપણા જે વિચાર છે, તે વહેમી અને હાનિકારક છે એટલુંજ નહિ, પણ તેને કોઇપણ શાસ્ત્ર કે શિષ્ટ ગ્રંથનો આધાર નથી.

એ ન્યાતોથી ઘણોક સ્થાનિક વહિવટ ચાલતો અને હજી પણ કેટલોક ચાલેછે. ન્યાતના લાભ સારૂ કંઇ પૈસા ઉપાર્જન કરવાની અગત્ય હોય તો તે, ન્યાતના લાભ સારૂ કંઈ કામ કરવાનું હોયછે તો તે, ને કોઇ મનુષ્ય ન્યાત વિરૂદ્ધ ગુન્હો કરે તો તેનો ઇનસાફ કરવાનું કામ, એ આદિ અનેક કામ ન્યાતો મળી પોતે પોતાની મેળે કરતી અને હાલ પણ કરેછે. એ ન્યાતોનું બંધારણ તથા તેમની સત્તા એવી છે કે તેઓ કોઇપણ સ્થાનિક વહિવટ કરવા ધારે તો તે કરી શકે.

ન્યાતો હાલ પણ કેટલુંક કામ કરેછે, પરંતુ તે બધું સ્તુત્ય નથી. સંસારિક વહિવટ તો બધો ન્યાતોજ કરેછે.

આવો ન્યાત–વહિવટ આપણે હમેશાં જોઇએ છીએ, તેની પદ્ધતિ જાણીએ છીએ, ને તે શાં કામ કરેછે તે પણ જાણીએ છીએ, એટલે ગંભીરાઈથી વિચાર કરતાં એ પણ એક સ્થાનિક સ્વરાજ્ય રીતિ છે, એમ આપણા મ-

નમાં આવ્યા વિના રહેતું નથી.

ન્યાતોનું સ્વરાજ્ય પણ સ્વાભાવિક રીતિએ ચાલેછે. તેમાં સંસ્કારિ અને વ્યવસ્થાયિ પદ્ધતિ દાખલ થઇ નથી એ વાત ખરી છે, પરંતુ તેટલા માટે ન્યાતનો વહિવટ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય નથી, એમ કહેવાય નહિ.

પ્રકરણ ૭ મું.

મહાજન.

ગૂજરાતમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ઠામ ઠામ છે, અને તેનો હજી પણ દર્શનિક પૂરાવો છે એ વાત ખોટી નથી. આખા ગામોના વહિવટ અને તેની જમાં વસૂલ કરવાનું કામ સ્થાનિક સ્વરાજ્યથી થતું અને હજી પણ થાયછે, એ વાત પાંચમા પ્રકરણમાં બતાવવામાં આવી. સંસારિક વહિવટ સ્થાનિક સ્વરાજ્યથી થાયછે તે વાત પણ છઠ્ઠા પ્રકરણમાં લખવામાં આવી. હવે આ પ્રકરણમાં આપણા લોકો વ્યાપાર રોજગાર અને મોટાં મોટાં ધર્મનાં કારખાનાં ચલાવેછે તેમાં પણ સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યનો વહિવટ છે, એમ બતાવવામાં આવશે.

ગૂજરાતમાં વ્યાપારીઓ જથાવાર વ્યાપાર કરેછે. દરેક જાતના વ્યાપારી પોતાની ટોળી બાંધેછે, તેને મહાજન કહેછે; ધોતીજોડાવાળાનું મહાજન, ચૂડગરોનું મહાજન, તાગીઆનું મહાજન, કિનખાબવાળાનું મહાજન, કંદોઈનું મહાજન, એ વગેરે ઘણાં મહાજનો છે. અમદાવાદમાં એવાં ૨૯ મહાજન છે એમ ગણતરી કરવામાં આવી છે. એ મહાજનોનાં નામ ઉપરથી આપણને તે દરેકના અર્થ સમજાયછે. ધોતી-

જોડાવાળાનું મહાજન એટલે ધોતીજોડાના વ્યાપારીઓની મંડળી; તેજ પ્રમાણે બીજાં મહાજનોના અર્થ છે. અમુક જાતના વ્યાપારીઓની મંડળી હોયછે, એટલે જે માણસ એ જાતનો વ્યાપાર કરવા ઇચ્છતો હોય તે માણસ કંઇ પૈસા આપી તેવા વ્યાપારીઓના મહાજનમાં દાખલ થાયછે. સ્થાનિક વ્યાપારીઓ મળી પોતાના એકત્ર લાભ સારૂ એવાં મહાજન બાંધેછે. તે મહાજન અગત્યની બાબતોનો વિચાર કરવાનો હોયછે ત્યારે ભેગું થાયછે, ત્યાં સર્વને વર્તવાના વ્યાપાર સંબંધી નિયમો ઠરાવવામાં આવેછે. એકત્ર લાભ સારૂ કંઇ પૈસા ઉપાર્જન કરવાની અગત્ય હોય, તો તે વસૂલ કરવા કંઈ લાગો નાંખવાનું ઠરાવેછે, તે પૈસાની વ્યવસ્થા કરેછે, મહાજનના નિયમ વિરૂદ્ધ કોઇ ચાલ્યો હોયછે તો તેને શિક્ષા કરેછે, ને જો તે શિક્ષા માન્ય ન રાખે તો તેને મહાજન બહાર મૂકેછે. એ પ્રમાણે આપણા દેશમાં વ્યાપારની બાબતમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ચાલેછે.

કેટલાંક ધર્મનાં કામો કરવાનાં કારખાનાં હોયછે તે પણ લોકો પોતાની મેળે ઊભાં કરેછે, ને પોતાની મેળે ચલાવેછે. એમાં ખોડાં ઢોરનુ અથવા પાંજરાપોળનું મહાજન બહુ મોટું છે. એના પૈસા ઉપાર્જન કરવાની અનેક યુક્તિઓ કરેલી હોયછે, તેથી પુષ્કળ ધન ભેગું થાયછે, પરંતુ તે આપનારને કંઇ ભારે પડતું નથી. એની ઉપજ લાખો રૂપિઆની છે ને ખર્ચ પણ હજારો રૂપિઆનો છે. તે મહાજનની સ્થાપના પરમાર્થ કરવા કરેલી છે ને તેમાંથી તેવાં કામો થાયછે. એમ તમામ વહિવટ આપણા લોકોજ કરેછે.

એ સિવાય પ્રથમ જ્યારે ધર્મશાળા કરવાની હોય,

તળાવ, વાવ, કૂવા આદિ ખોદાવવાનાં અને બંધાવવાનાં હોય, ત્યારે તે કામ સાર્વજનિક હિતનું છે એમ સમજી લોકો તેવા કામ સારૂ પૈસા ઉપાર્જન કરવા લાગો નાંખતા અને ખુશીથી આપતા. એમ પૈસા ભેગા કરી તેમાંથી તે કામ કરાવતા. લોકો પોતાના આપેલા પૈસામાંથી સર્વનું હિત થયું તે જોઇ ખુશી થતા. એ પ્રમાણે સાર્વજનિક સુખાકારીનાં કામ પણ લોકોના સ્વરાજ્યથી થતાં.

એ ઉપરથી જણાયછે કે આપણા લોકોમાં સાર્વજનિક કામ કરવાની વૃત્તિ નથી, એમ કહેવું યથાર્થ નથી.

આવાં મહાજનની મહતા અમદાવાદમાં બહુ છે. ત્યાં ઘણુંકરીને દરેક વ્યાપારનું, ધંધાનું, રોજગારનું અને કારીગરનું મહાજન હોયછે. તે લોકો પોતાના મહાજન ખાતે એક વાડી રાખેછે. દરેક મહાજનના શેઠ હોયછે. કેટલાક મહાજનની ઉપજ સારી હોયછે, તો તે મહાજન ખાતે એક ગુમસ્તો રાખેછે. એ ગુમાસ્તો મહાજનનો હિસાબ રાખેછે, પાકીઓ પળાવેછે, ને મહાજન ભેગું કરેછે. એ પ્રમાણે મહાજનોના વહિવટ ચાલેછે.

ભાગ ૩ જો.

વાસ્તવિક સ્થાનિક સ્વ-રાજય.

પ્રકરણ ૧ લું.

આ દેશમાં સ્થાનિક સ્વરાજયની સ્થાપના.

આપણા દેશની રાજનીતિ આપણને માલૂમ છે.

આપણા દેશમાં પહેલા પ્રકારનું એટલે ઈંગ્લાંડ દેશની મહારાણીનું રાજ્ય છે. તે અહિં સુબા તથા સરસુબા મોકલી તેમની પાસે રાજ્ય કરાવેછે. આખા ભરતખંડના મુખ્ય ત્રણ ભાગ કરેલા છે, તે દરેકનો રાજવહિવટ કરવા એક એક સુબાને નીમેછે તેને ગવર્નર કહેછે; ને તે બધાનો ઉપરી એક સરસુબો નીમવામાં આવેછે, તેને ગવર્નર જનરલ અથવા વાઇસરાય કહેછે.

આપણા દેશમાં અંગ્રેજી રાજ્યની સ્થાપના થવાથી આપણી સ્થિતિમાં બહુ જાતના ફેરફાર થયેલા છે. આપણી રહેણી કરણી, રીતભાત, વિદ્યા, બુદ્ધિ, ધર્મ, સંસાર આદિ સર્વ વાતો બદલાઇ છે, તેમ આપણા સ્થાનિક સ્વરાજ્યની નીતિ તથા પદ્ધતિ પણ બદલાઇ છે. ગામ પંચ, ન્યાતો, તથા મહાજનોની સત્તા અનેક કારણોથી ઓછી થઇ ગઇ, તેઓનો વહિવટ અવ્યવસ્થિત થયો, ને કેટલીક બાબતોમાં તો તે તદન નકામાં પડી ગયાં. સ્થાનિક સ્વરાજ્યની નિયમિત અને વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ અંગ્રેજી વિદ્યા શીખવાથી ઘણાકના જાણવામાં આવી, એટલે આપણી રીતિમાં ભેગા થવાની, મત લેવા આપવાની, બોલવા ચાલવાની અને કર્તા હર્તા નીમવાની કંઇ વ્યવસ્થા નથી, એમ આપણને લાગ્યું. એવાં અનેક કારણોથી અસલ પદ્ધતિનું જોર આપણા દેશમાંથી દહાડે દહાડે ઘટતું ગયું, ને તેને બદલે નવી પદ્ધતિ ઘણા કાળ સૂધી દાખલ થઇ નહિ, તેથી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની પદ્ધતિ આપણા દેશમાં છેક નવી છે એમ કેટલાકના મનમાં આવેછે, પરંતુ તે વાત યથાર્થ નથી.

જૂની પદ્ધતિનું જોર નરમ પડતાં પડતાં તેનો દોર કંઇજ ન રહ્યો. સાર્વજનિક હિતનાં કામ કરવાની વૃત્તિ મંદ થઇ ગઇ, ને જાણે આપણામાં તે રીતિ છેજ નહિ એવું

કહેવાનો વખત આવ્યો. તેવામાં જેઓ નવી નીતિ સમજવા લાગ્યા તેઓને તેની ઇચ્છા થઈ, ને તે મેળવવા વારંવાર સરકારમાં અરજીઓ વગેરે કરી પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પ્રથમ સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સ્થાપના આપણા ઇલાકામાં મુંબાઇમાં થઇ. ત્યાંના સુધરાઇ ખાતાનો વહિવટ એ નીતિથી ચલાવવાનો હક્ક મુંબાઇની પ્રજાને સરકારે આપ્યો, ને ફોજદારી કામમાં હકીકતની વાતનો નિર્ણય કરી ઇનસાફ કરવાનું કામ પણ પ્રજામાંના જે તે કામ કરવા લાયક લાગ્યા તેમને સોંપ્યું. બીજા લોકોએ તેવા હક્ક મેળવવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પરંતુ તેનાં ફળ બહુ મોડાં મળ્યાં. સને ૧૮૮૦ ના જુન માસની તારીખ ૮ મીએ આપણા દેશના ગવર્નર જનરલના હોદ્દા ઉપર **લાર્ડ રિપન** પધાર્યા. તે મોટા મનનો મહાન્ સરદાર હતો, ને ન્યાયનું રાજ્ય ચલાવવાથી નુકસાન થતું નથી પણ લાભ થાય છે, એ વાત તેને માલૂમ હતી, તેથી તેણે આ દેશમાં ન્યાયની સ્થાપના કરી અંગ્રેજી રાજ્યને શોભા આપવાનો વિચાર કર્યો. કાળી ગોરી ચામડીનો ભેદ કાઢી નાંખવા પુષ્કળ પ્રયત્ન થયો, પણ તે સંપૂર્ણ રીતે બર આવ્યો નહિ. આખા દેશમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરવા સારૂ સને ૧૮૮૨ના મે માસની ૧૮મી તારીખનો એક ઠરાવ પ્રસિદ્ધ કરી તેણે પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

એ ઠરાવ કરવાનાં મુખ્ય ત્રણ કારણ બતાવવામાં આવ્યાં છે. એક કારણ તો એ કે, આ દેશના વતનીઓને રાજનીતિ બિલકુલ માલૂમ નથી, ને તેથી તેઓ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ચલાવવાને લાયક નથી એમ કહેવામાં આવેછે; માટે કેટલીક સ્થાનિક બાબતોનો વહિવટ કરવાનું કામ તેમને સોંપવામાં આવશે, તો તેઓ રાજનીતિ શીખશે, અને ધીમે ધીમે રાજકારભારનાં મોટાં કામો કરવા યોગ્ય થશે.

બીજું કારણ એ છે કે, કોઇ જગાએ સાર્વજનિક કામ ક-રવા પૈસા ઉપાર્જન કરવાની અગત્ય હોય તો લોકોનું મન દુખવ્યા વિના કિયે રસ્તેથી પૈસા વસૂલ કરવા અને એવા સાર્વજનિક પૈસા કેવી રીતે ખર્ચવામાં રૈયતનું હિત છે, એ આદિ બાબતોની જેવી પક્કી માહિતી તે જગાના લોકોને પોતાની મનોવૃત્તિ, રીતભાત અને રહેણી કરણી ઉપરથી હોય, તેવી બીજાને હોવાનો સંભવ નથી; માટે તેમના હાથમાં તેવી બાબતનો વહિવટ સોંપવાથી હાલમાં અસંતોષની વા-રંવાર કડવી ફરિયાદો થાયછે, તે ઓછી થશે. ત્રીજું કા-રણ રાજખર્ચ વધી જવાની ધાસ્તિ ઓછી કરવાનું હતું. હમણાં હમણાં કામ ઘણું છે તે થઇ શકતું નથી માટે હાથ નીચે નોકરો વધારો, એવી અરજ વારંવાર અમલદારો કરેછે. એ અમલદારોના હાથમાં કેટલાંક કામ એવાં છે કે તે પ્રજાએ પોતાના હિતાર્થે કરવાં જોઇએ. માટે હાલ એવાં કામ તેમના હાથમાંથી લેઇ પ્રજાને સોંપવાં; ને તેવાં કામ કરતાં પ્રજા મોટાં કામ કરવાને યોગ્ય થયેથી મોટાં કામ પણ તેમને સોંપવામાં આવશે, એટલે રાજખર્ચ વધારવા-ની અગત્ય રહેશે નહિ.

એમ રાજા તથા પ્રજાને આ મહાન્ અને ન્યાયી પ-દ્ધતિ દેશમાં દાખલ કરવાથી સામાન્ય લાભ છે.

એ ઠરાવની મહતા અને અગત્ય વિષે જેટલું લખી-એ તેટલું થોડું છે. આપણા દેશને એથી અગણિત લાભ પ્રાપ્ત થાયછે. હિંદુસ્તાનની પ્રજાની નવી સૃષ્ટિ બંધાયછે, તેનો પ્રારંભ એ ઠરાવની તારીખથી થાયછે, એમ હિંદુસ્તા-નના રાજકીય ઇતિહાસમાં નોંધી રાખવું જોઇએ.

એ મોટા મનના લાર્ડ રિપનનો ઉત્તમ ઠરાવ પ્રસિદ્ધ થતાં આપણા મુંબાઇ ઇલાકામાં પ્રતિપક્ષ ઊભો થયો ને

એ ઠરાવ ઉપર ભારે વાદવિવાદ ચાલ્યો. એનું પરિણામ એ થયું કે આ ઈલાકામાં લાર્ડ રિપનની ધારણા સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં આવી નહિ, પણ થોડે દરજ્જે આવી. ચાલતા વહિવટમાં આવા મોટા ફેરફાર કરવા સારૂ કાયદાની જરૂર હતી; તે કાયદા થતાં કેટલોક વિલંબ થશે એમ લાગ્યું, ને લાર્ડ રિપન પોતાનો ઠરાવ અમલમાં લવરાવવા ખાઇ પીને મચ્યો હતો, તેથી આ ઇલાકાની મ્યુનિસિપાલિટિના સને ૧૮૭૩ ની સાલના મુંબાઇના છઠ્ઠા કાયદાની નવમી કલમ અત્યાર સૂધી નકામી ગણી કાઢી હતી, તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો ને તમામ શહેરસુધરાઇ ખાતાંમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરી. અંતે આપણા ઇલાકામાં સર્વત્ર એ વહિવટ સ્થાપવાના હેતુથી, મુંબાઈની કાયદા કરનારી સભાએ સને ૧૮૮૪ નો ૧ લો, ને સને ૧૮૮૪ નો ૨ જો, એ રીતે બે કાયદા કર્યા. કેટલાક ગુન્હામાં ન્યાયખાતામાં પ્રજાનો ન્યાય પ્રજાને હાથે થાય એવા ઈરાદાથી સરકારે એક ઠરાવ પ્રસિદ્ધ કર્યો. હવે સુધરાઇ ખાતાં, લોકલ ફંડ ખાતાં, તથા ફોજદારી ઇનસાફનું કામ, એ કાયદા અને ઠરાવ પ્રમાણે ચાલવા માંડયાં છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

લોકલફંડ.

સને ૧૮૬૩ ની સાલમાં લોકલફંડ ખાતું સ્થાપવામાં આવ્યું. તેનો હેતુ એવો છે કે તાલુકાના અને જીલ્લાના લોકોમાં વિદ્યાનો પ્રસાર કરવો, તેમને સારૂ નવા ને સારા રસ્તા, નવાણ—તળાવ, નહેરો, કૂવા, હવાડા—વિસામા, ધ-

र्मशाळा, तथा दवाखानां એ આદિ બાંધવાં અને બીજાં ઉ-
પયોગી કામ કરવાં.

એ કામ માટે પૈસા જોઇએ, તે ઉત્પન્ન કરવાની એવી
યુક્તિ કાઢી કે જમીન ઉપર સરકાર જમાબંધી લેછે, તે
જમાબંધીના આંકડા ઉપર એક રૂપિએ એક આનો જમીન-
દારો પાસેથી વધારો લેવો. એ પ્રમાણે જમીનદારો ઉપર
એ કર નાંખવામાં આવ્યો તેથી તે પૈસામાંથી જે કામ ક-
રવાનાં તે પણ જમીનદારોના લાભ સારૂ કરવાનાં છે. જે-
વી રીતે અને જે હેતુથી એકાદ શહેર કે ગામના લાભ
સારૂ મ્યુનિસિપાલિટિની સ્થાપના કરવામાં આવી છે, તે-
વી રીતે અને તેવા હેતુથી પ્રગણાના લોકના લાભ સારૂ
લોકલફંડ ખાતાની સ્થાપના થઇ છે.

જમીન ઉપર એક રૂપિઆનો ધારો ઠર્યો હોય, તો
લોકલફંડ એક આનો લેવાયછે. તેમાંથી ત્રીજો ભાગ એટ-
લે ચાર પાઇ વિદ્યાનો પ્રસાર કરવામાં ખર્ચવી, અને એ ભા-
ગ એટલે આઠ પાઇ રસ્તા વગેરે બાંધવામાં ખર્ચવી એવો
ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો, અને આજ સૂધી તે પ્રમાણે
એ ખાતાના પૈસાનો ઉપયોગ થતો હતો.

એ ખાતાની વ્યવસ્થા કરવા સારૂ એક સભા સ્થા-
પવામાં આવતી, તેમાં કેટલાક સરકારી અમલદારો અને
કેટલાક બીજા ગૃહસ્થોને સરકાર નીમતી. એ સભાનું નામ
લોકલફંડ કમિટી હતું. મ્યુનિસિપાલિટિમાં સરકાર તરફથી
કમિશનરો નીમવાથી જે જે હાનિ થવાનો સંભવ બતાવ્યો
છે, તે તે હાનિ થવાનો સંભવ આમાં પણ રહેતો. વળી
એમ પણ કહેવાયછે કે મ્યુનિસિપાલિટિઓમાં તો કંઈક ઠીક
હતું, પણ આ ખાતાનો કારભાર તો તદન અમલદારના હા-
થમાંજ હતો, ને કમિટીઓ નામની માત્ર હતી.

જૂદા જૂદા જીલ્લામાં લોકલફંડની કેટલી ઉપજ અને ખર્ચ છે, તે નીચે લખેલા આંકડા ઉપરથી જણાઈ આવશે.

જીલ્લાનું નામ.	ઉપજ રૂ.	ખર્ચ રૂ:	વર્ષ.
અમદાવાદ ...	૧૬૫૮૩૦	૨૧૨૬૩૦	સને૧૮૭૭-૭૮
ખેડા	૨૦૩૪૦૭	૨૨૭૭૨૩	સને૧૮૭૭-૭૮
સુરત	૨૨૪૬૧૦	૨૦૨૫૧૦	સને૧૮૭૪-૭૫
ભરૂચ	૨૦૬૭૨૦	૨૧૪૦૮૦	સને૧૮૭૪-૭૫
પંચમહાલ......	૬૫૩૧૮	૭૯૦૬૪	સને૧૮૭૭-૭૮

મ્યુનિસિપાલિટિમાં તથા લોકલફંડ કમિટીમાં હમેશાં પ્રમુખસ્થાને હોદ્દાના અમલથી જીલ્લાના કલેક્ટરની નીમણુંક થતી, તેથી પણ અયોગ્ય દાબ રહેવાનો સંભવ વધતો.

આ રીતિમાં તા૦ ૧૮ મી મે સને ૧૮૮૨ નો રિપન સરદારનો ઠરાવ થયો તેથી ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે, તે હવે લખવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૩ જું.

—0—

મ્યુનિસિપાલિટિ.

મ્યુનિસિપાલિટિ તથા લોકલફંડ એ બંને ખાતાં વિષે પૂર્ણ માહિતી હોવી જોઇએ, કારણ કે એ બંને ખાતાં પ્રજાના પૈસાથી ચાલેછે ને તે પ્રજાન. સુખની વૃદ્ધિ કરવા

સારૂ, પ્રજામાં વિદ્યાનો પ્રસાર કરવા સારૂ, અનેબીજાં પ્રજાના હિતનાં કામ સારૂ ઊભાં કરવામાં આવ્યાં છે.

"મ્યુનિસિપાલિટિ" એ અંગ્રેજી ભાષાનો શબ્દ છે, તેનો ગૂજરાતીમાં "સુધરાઇખાતું" એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. જે શહેરમાં કે ગામમાં તેની સ્થાપના કરવામાં આવેછે; તે શહેરના કે ગામના લોકો ઉપર લાગો નાંખીને; આયાત માલ ઉપર જકાત ઠરાવીને, અથવા બીજી યુક્તિથી પૈસા ઉપાર્જન કરવામાં આવેછે. તેનો હેતુ લોકોના સુખની વૃદ્ધિ કરવાનો છે. મ્યુનિસિપાલિટિના પૈસાથી તે શહેરમાં કે ગામમાં સારા અને સુઘડ રસ્તા બાંધવામાં આવેછે, મહોલ્લે મહોલ્લે ને પોળે પોળે દીવા કરવામાં આવેછે, રસ્તા ઉપર પાણીનો છંટકાવ કરવામાં આવેછે, વાળી ઝાડીને ગંદકી ઓછી કરવામાં અને અટકાવવામાં આવેછે, વિદ્યાનો પ્રસાર કરવા પુસ્તકશાળા અને બીજાં વિદ્યાલય સ્થાપવામાં આવેછે, રોગની શાન્તિ થવાસારૂ ઇસ્પિતાલો અને દવાખાનાં સ્થાપવામાં આવેછે, એ આદિ અનેક રીતે પ્રજાના સુખનાં સાધનો યોજવામાં આવેછે.

એ ઉપરથી જણાયછે કે માત્ર રૈયતના પૈસાનું અને રૈયતના હિતનું એ ખાતું છે. પરંતુ આજસૂધી તેનો વહિવટ સરકારે ઘણુંકરીને પોતાના નોકરોના હાથમાં રાખ્યો હતો. પ્રજામાંના ઘણાક માણસો એમ જાણતા કે રાજ્ય ચલાવવા બીજા કર જેવા લેવાયછે, તેવા આ કર પણ છે, ને તે સરકાર લેછે તો આપી છૂટવું. એ સરકારી ખાતું છે, ને તેમાં પ્રજાને બોલવાનો અધિકાર નથી. અમલદાર પોતાની મરજી પ્રમાણે તે પૈસાનો ઉપયોગ કરે, તોપણ આપણે જોયાજ કરવું. તેઓની આવી સમજથી બહુ હાનિ થવા લાગી. તેઓ બિચારા પૈસા આપી વેગળા રહેતા.

વખતે તે ખાતાવાળાનું કરેલું કંઇ કામ રૂચતું ન આવે તો તે લોકો ગણગણ કરી છાનામાના બેસી રહેતા. જેઓ એ ખાતાનો હેતુ સમજતા તેઓ વખતે રૈયતનું દુઃખ નિવારણ કરવાને તેની મરજી જણાવવા યોગ્ય રસ્તે પ્રયત્ન કરતા, પરંતુ તેવાની સંખ્યા ઘણી થોડી હોવાથી ઘણીવાર પ્રજાની બૂમ કાયમ રહેતી. સરકારી મોટા અમલદારો ઘણું-કરીને આ દેશના વતની નહિ હોવાથી તેઓ આ દેશની રીત ભાત, રીવાજ, તથા લોકોની મનોવૃત્તિથી પૂરેપૂરા માહિતગાર ન હોય એમાં કંઈ નવાઇ નથી. તેથી વખતે તેઓ જે કામ પ્રજાના હિતનું સમજી કરે, તે કામ તેમને ફાવતું ન આવે તો તે કરવાથી અરૂચી ઉત્પન્ન થતી. એ પ્રમાણે એ સરકારી વહિવટથી રાજા તથા પ્રજા બંનેના હિતને હાનિ પહોંચવાનો વધારે સંભવ રહેછે.

સરકારી વહિવટ એટલે માત્ર અમલદારોજ વહિવટ કરે એવી રીત નહોતી. છેવટ મુંબાઇ સરકારે સને ૧૮૭૩ ની સાલનો છઠ્ઠો કાયદો કર્યો, તેમાં એવું ઠરાવ્યું કે કેટલાક સરકારી નોકરો અને કેટલાક પ્રજામાંના માણસોને સરકાર નીમે, તે બધા મળી એ ખાતાનો વહિવટ ચલાવશે. તે પ્રમાણે તે સાલથી વહિવટ ચાલવા માંડયો. એવી રીતિને સ્થાનિક સ્વરાજ્યની પદ્ધતિ કહી શકાતી નથી. સરકારી અમલદારો પોતાને યોગ્ય લાગે તેમને પસંદ કરતા, પરંતુ તે અમલદારો પરદેશી હોવાથી તે માણસો રૈયતને જોઇએ તેવા હમેશાં નિમાતા નહિ. વળી એ નિમેલા ગૃહસ્થોના ઉપર અમલદારોની માનસિક સત્તા રહેતી. સ્વાભાવિક રીતે તેઓ એમ ધારતા કે આ અમલદારે આપણને નીમ્યા કે નિમાવ્યા છે, તો તેની વિરૂદ્ધ બોલવું કે મત આપવો એ

ઉચિત નથી; એટલુંજ નહિ, પણ તેમ કરવાથી વખતે આપણો હોદ્દો જતો રહેશે.

એ બધા વહિવટદારોને **કમિશનર** કહેછે. કમિશનરોની સત્તા એ કાયદામાં ઘણી થોડી હતી, તેથી પણ અયોગ્ય અસર તેમના મન પર થતી.

એથી રૈયતના માણસો કહેવા માત્ર નિમાતા, પણ વાસ્તવિક સત્તા અમલદારોના હાથમાં રહેતી ને ઘણુંકરીને તેઓ કરતા તે થતું.

એ રીતિ બદલવાનો ન્યાયી **રિપને** આગળ કહ્યા પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો, ને તેમાં ફેરફાર થયો, તે હવે કહેવામાં આવશે.

ગૂજરાતની મ્યુનિસિપાલિટિઓમાં પૈસા ઉપાર્જન કરવાના રસ્તા ઘણુંકરીને બધે એક સરખા છે. દરવાજે અથવા નાકે ગાડું, ઘોડું આદિ વાહન શહેરમાં કે ગામમાં પેસે તેનું નાકું લીધામાં આવેછે; શહેરમાં કે ગામમાં જે ગાડીઓ ફરેછે, તે ઉપર કર લેવાયછે; ને જાજરૂ વેરો, ઘરવેરો, આદિ બીજા પણ વેરા નાંખવામાં આવેછે; માલ ઉપર જકાત લેવાયછે અને બીજી કેટલીક પરચૂરણ ઉપજ આવેછે. તે ઉપરથી સાફ જણાયછે કે એ ખાતામાં રૈયતનાજ પૈસા છે, ને એમાં સરકારી પૈસાનો કંઇ ભાગ નથી.

ગૂજરાતમાં કિયાં કિયાં શહેરો તથા ગામોમાં મ્યુનિસિપાલિટિ સ્થપાઈ છે, તેઓની વાર્ષિક પેદાશ કેટલી છે, અને ખર્ચ કેટલો છે, તથા તે દરેક ક્યારે ક્યારે સ્થાપવામાં આવીછે તે નીચેના કોઠાથી જણાશે.

જે ગામમાં મ્યુનિસિપાલિટિછે તે ગામનું નામ.	તેની ઉપજ રૂ.	તેનું ખર્ચ રૂ.	કયી સાલમાં.	સ્થાપન થયાની તારીખ તથા શેરો.
અમદાવાદ જીલ્લો.				વધારે ખર્ચ થાયછે તે કરજમાંથી.
૧. અમદાવાદ...	૨૭૫૪૪૬	૩૧૭૯૮૦	૧૮૭૭-૭૮	
૨. વીરમગામ ..	૨૬૩૧૩	૨૮૦૮૩	,,	
૩. ધોળકા	૧૪૭૧૦	૧૬૮૦૯	,,	
૪. ધંધુકા	૫૫૨૨	૫૯૦૩	,,	
૫. ઘોઘા	૩૫૧૨	૩૧૧૧	,,	
૬. મોડાસા......	૨૮૫૯	૨૭૪૧	,,	
૭. પરાંતીજ....	૨૪૩૮	૨૦૩૫	,,	
૮. માંડલ	૧૪૯૨	૧૪૯૦	,,	
કુલ	૩૩૨૩૫૨	૩૭૮૧૫૨		
ખેડા જીલ્લો:-				
૧. ખેડા........	૭૫૫૦	૭૫૨૦	૧૮૭૭-૭	
૨. કપડવણજ...	૬૬૮૦	૭૫૪૦	,,	
૩. મેહેમદાવાદ..	૩૪૪૦	૪૧૨૦	,,	
૪. ડાકોર	૧૯૮૧૦	૨૧૫૫૦	,,	
૫. નડીઆદ. ...	૧૬૦૮૦	૨૦૩૮૦	,,	
કુલ	૫૩૫૬૦	૬૧૧૧૦		
સુરત જીલ્લો:-				
૧. સુરત.......	૧૯૪૭૫૦	૧૫૪૬૮૦	૧૮૭૪-૭૫	૧૫-૫-૫૨
૨. વલસાડ.....	૧૯૩૨૦	૧૩૫૮૦	,,	૨૪-૧૦-૫૫
૩. રાંદેર	૧૩૮૦૦	૧૦૬૮૦	,,	૧૪-૪-૬૮
૪. માંડવી......	૪૪૬૦	૫૬૧૦	,,	૨૬-૨-૬૮
કુલ	૨૩૨૩૩૦	૧૮૪૫૫૦		

ભરૂચ જીલ્લો:-				
૧. ભરૂચ......	૭૬૮૯૦	૫૩૨૦૦	૧૮૭૪-૭૫	
૨. જંબુસર.....	૭૬૮૦	૫૭૧૦	,,	
કુલ	૮૪૫૭૦	૫૮૯૧૦		
પંચ મહાલ.				
૧. ગોધરા ...	૩૩૧૬	૩૩૩૪	૧૮૭૭	૧૮૭૬-૭૭
૨. દાહોદ......	૧૭૨૪	૨૨૮૫	,,	,,
કુલ.	૫૦૪૦	૫૬૧૯		

પ્રકરણ ૪ થું.

—o—

લોકલ બોર્ડ × (સ્થાનિક મંડળી).

સને ૧૮૮૪ નો કાયદો ૧ લો.

મુંબાઇ ઈલાકામાં લોકલફંડ ખાતામાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરવાના હેતુથી, અને તેનો વહિવટ વ્યવ-

× "લોકલ બોર્ડના" કાયદાના ગૂજરાતી તર્જુમામાં તેનો અર્થ "સ્થાનિક મંડળી" આપ્યો છે, પરંતુ તે અર્થ તર્જુમામાં કોઇ ઠેકાણે વાપર્યો નથી. તેમાં તો અંગ્રેજી શબ્દો કાયમ રાખ્યા છે. "ડિસ્ટ્રીકટ લોકલ બોર્ડ" નો અર્થ "જીલ્લા લોકલ બોર્ડ," અને "તાલુકા લોકલ બોર્ડ" નો અર્થ "તાલુકા લોકલ બોર્ડ" તે ગૂજરાતીમાં કર્યો છે, એટલે વહિવટમાં તે શબ્દો વપરાશે. માટે આ નિબંધમાં બીજા શબ્દો વાપરવાથી કેટલાક લોકને ગુંચવણ પડવાનો સંભવ રહેછે તેથી આમાં પણ તેજ શબ્દો વાપર્યા છે.

સ્થિત કરવાના હેતુથી મુંબાઇની કાયદા કરનારી સભાએ કાયદો કર્યો છે, તેને સને ૧૮૭૪ નો મુંબાઇનો લોકલ બોર્ડ આક્ટ કહેછે. આ કાયદામાં સદહૂ સ્થાનિક મંડળીઓની સ્થાપના, તેઓની રચના, તેઓનો અધિકાર, તેઓની પુંજી, એ આદિ બાબતોના નિયમ કરેલા છે. હવેથી લોકલફંડ-નો તમામ વહિવટ એ કાયદાના આધારે ચાલવાનો છે, માટે તે સંબંધી યોગ્ય માહિતી મેળવવાની દરેક જણને અગત્ય છે.

સ્થાનિક મંડળીની સ્થાપના અને અધિકાર.

એ જાતની સ્થાનિક મંડળીઓ સ્થાપી છે તેમાં એકનું નામ "જીલ્લાની સ્થાનિક મંડળી" (ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડ), અને બીજીનું નામ "તાલુકાની સ્થાનિક મંડળી" (તાલુકા લોકલ બોર્ડ) પાડયું છે.

જીલ્લા લોકલ બોર્ડને જે જીલ્લામાં તેની સ્થાપના કરી હોય તે આખા જીલ્લામાં, અને તાલુકા લોકલ બોર્ડને જે તાલુકામાં તેની સ્થાપના કરી હોય તે આખા તાલુકામાં, કામ કરવાનો અધિકાર આપ્યો છે. પરંતુ તે જીલ્લામાં અ-ને તાલુકામાં જે મ્યુનિસિપાલિટિ હોય અથવા લશ્કરી છા-વણી હોય, તે બંનેની હદમાં તેમનો અધિકાર નહિ. (કલ-મ. ૪). એવો ઠરાવ કરવાનું કારણ એ છે કે શહેર અ-થવા કસ્બા તળને માટે જે કારણથી મ્યુનિસિપાલિટિની સ્થા-પના કરી છે, તેજ કારણ માટે પ્રગણાના લોકોને સારૂ લોકલ ફંડની સ્થાપના કરી છે, એમ બતાવવામાં આવ્યું છે. માટે જ્યાં મ્યુનિસિપાલિટિ હોય, ત્યાં આવા બોર્ડને અ-ધિકાર આપવાની જરૂર નથી.

એ બંને જાતનાં બોર્ડોની રચના નીચે પ્રમાણે કર-વાનું ઠરાવ્યું છેઃ—

૧. (એક) પ્રમુખ.

૨. ઓછામાં ઓછા અર્ધા મેંબરો (સભાસદો) રૈયતના ચૂંટી કાઢેલા અથવા પસંદ કરેલા.

૩. બીજા અર્ધા સરકારના નિમેલા મેંબરો. તેમાં ઓછામાં ઓછા અર્ધા ભાગના સરકારના પગારદાર × નોકરો ન હોય તેઓને નિમવા જોઇએ. (કલમ. ૫.)

કુલ મેંબરો પૈકી અર્ધા પ્રજાના ચૂંટી કાઢેલા નિમવાનો ઠરાવ કર્યો છે, પરંતુ તે ચૂંટી કાઢવાનો હક્ક નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.

તાલુકા લોકલ બોર્ડમાં ચૂંટી કાઢી નિમવાના મેંબરોની વિગતઃ—(કલમ. ૬.)

૧. એ તાલુકાની વસ્તી જો પાંચ હજાર કરતાં વધારે માણસની હોય, અને તે તાલુકામાં જો મ્યુનિસિપાલિટિ હોય તો, તે મ્યુનિસિપાલિટિના કમિશનરો પોતામાંથી એક માણસને પસંદ કરે તે એક મેંબર.

૨. એ તાલુકાનાં ગામોના જૂદા જૂદા સમુદાય (ગ્રુપ) કરવાનો ઠરાવ કર્યો છે. * દરેક ગ્રામ્યસમુદાયના જે લોકોને ચૂંટી કાઢવાનો હક્ક મળ્યો હોય,

---

× સરકારનું પેન્શન ખાતો હોય તેને કાયદામાં પગારદાર નોકર ગણ્યો નથી. (કલમ. ૩.)

* ગૂજરાતમાં દરેક જીલ્લામાં કેટલાં તાલુકા લોકલબોર્ડ સ્થાપવામાં આવ્યાં છે, ને તે દરેકની રચના કેવી કરી છે, તથા તે દરેક તાલુકા લોકલબોર્ડના આ નિયમ પ્રમાણે કેટલા સમુદાય કરેલા છે, ને તે દરેકમાં કિયાં કિયાં ગામ આવ્યાં છે, તે પરિશિષ્ટ. ૧ લામાં બતાવેલું છે.

તે લોકો જેને પસંદ કરે તે. દરેક સમુદાય વાર એક એક મેંબર એ પ્રમાણે થવાનો.

૩. તે તાલુકામાં આખાં ઈનામી ગામવાળા જે હોય, તે બધા મળીને પોતામાંથી જેને ચૂંટી કાઢે તે એક મેંબર. પરંતુ જો તે તાલુકામાં તેવો માણસ એકજ હોય, તો તે પંડે અથવા તે જેને મોકલે તે મેંબર ગણાશે.

હવે જીલ્લા લોકલબોર્ડમાં ચૂંટી કાઢી નિમવાના મેંબરોની વિગતઃ—(કલમ. ૭.)

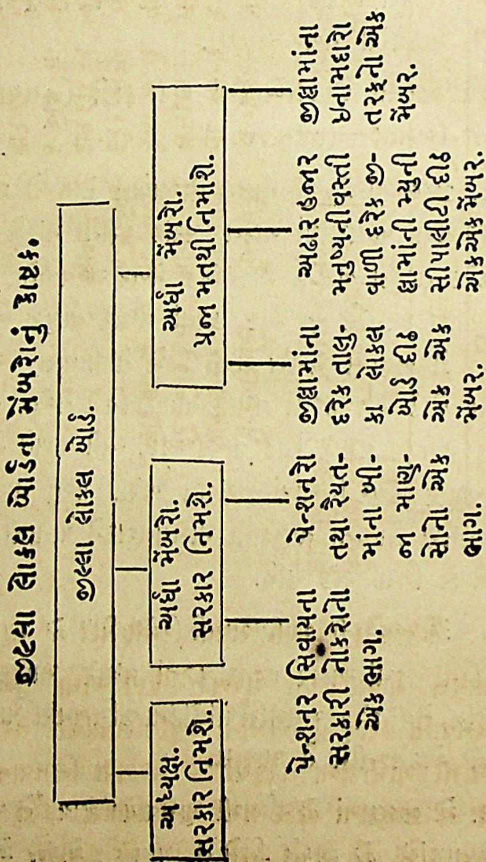
૧. જીલ્લામાં જેટલાં તાલુકા લોકલબોર્ડ હોય તે દરેક બોર્ડના મેંબરો પોતામાંથી એકને પસંદ કરીને મોકલે તે. એટલે દરેક તાલુકા બોર્ડનો એક એક મેંબર આવવાનો. વખતે સરકાર ફરમાવે તો એક કરતાં વધારે તાલુકા બોર્ડ ભેગાં થઈ તે બધાના મેંબરો મળી નિમે તે માણસ; અથવા એક બોર્ડ એક કરતાં વધારે માણસ નિમે તેઓ. અર્થાત્ બે, ત્રણ કે વધારે બોર્ડ વચ્ચે એક, અને વખતે એક બોર્ડના વધારે મેંબર નિમાવાનો સંભવ ખરો. પરંતુ તાલુકા બોર્ડના મેંબરો પોતાના તાલુકાના મામલતદારને પોતાની તરફનો મેંબર નિમી શકે નહિ.

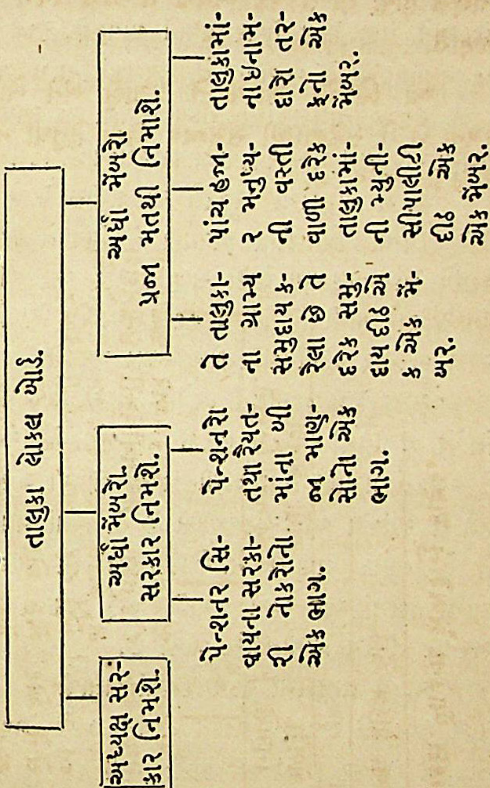
૨. એ જીલ્લાની મ્યુનિસિપાલિટિઓ પૈકી જે મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં અઢાર હજાર કરતાં વધારે માણસની વસ્તી હોય, તેવી દરેક મ્યુનિસિપાલિટિના કમિશનરો પોતામાંથી જે એકને નીમે તે માણસ.

૩. એ જીલ્લામાં જે ઈનામી ગામવાળા હોય, તે બધા મળી પોતામાંથી જે એકને નિમે તે. પણ જો એકજ એવો

માણસ હોય, તો તે પંડે અથવા તે જેને નિમે તે મેંબર ગણાશે.

આ નિયમો આપ્યા તે પ્રમાણે બંને બોર્ડોની જે રચના છે તે સહેલાઇથી સમજાય એવા હેતુથી નીચેનાં બે કોષ્ટકો આપ્યાં છે.

મેમ્બરો થવાને લાયક માણસો.

તાલુકા લોકલબોર્ડના મેમ્બરો પૈકી અર્ધા પ્રજામતથી નિમવાનો ઠરાવ છે, તેમાંના મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી તથા ઇનામી ગામોવાળા તરફથી જે મેમ્બરો નિમવાના તે સિવાયના તે તાલુકાના લોકો પસંદ કરી નિમશે. પરંતુ ગમે તે માણસ ગમે તેને પસંદ કરશે, એવું એ ઉપરથી સમ-

જવાતું નથી. પસંદ કરવાનો મત આપવાનો કોને કોને હક્ક છે, અને કોણ કોણ મેંબર થવાને લાયક છે, અને કોણ કોણ નાલાયક છે, તે બાબતના તે કાયદામાં નિયમ બાંધેલા છે.

આખા તાલુકામાંથી નીચે લખેલા છ અથવા સાત વર્ગના માણસોને મેમ્બર થવા લાયક ઠરાવ્યાછે. (કલમ ૧૦ મી).

૧. તે તાલુકામાં દરવરસે અડતાળીસ કે તે કરતાં વધારે રૂપિઆ વિઘોટીના ભરનાર જે હોય તે જમીનદારો. કદાપિ કોઇ તાલુકાના લોકો સારૂ સરકાર અડતાળીસ કરતાં ઓછા રૂપિઆની વિઘોટીની હદ ઠરાવે, તો તેટલી ઓછી રકમ ભરનાર જમીનદારો પણ લાયક ગણાશે.

પરંતુ કોઇ જમીનની વિઘોટી ભરવી નહિ પડતી હોય, તો તે જમીનની વિઘોટી ભરવી પડે, તો જે આંકડો ઠરે તે આંકડા પ્રમાણે તેવા જમીનદારની લાયકી ગણાશે. એટલે તે આંકડો જો અડતાળીસ કે તે કરતાં વધારે હોય, તો તે લાયક ગણાશે ને ઓછો હશે તો નાલાયક ગણાશે. ટૂંકામાં આ રકમ પ્રમાણે ત્રણ રૂપિઆ લોકલફંડ ભરનાર તમામ જમીનદારો લાયક છે.

૨. તે તાલુકામાં રકમ ૧ માં બતાવી તે સિવાયની પાંચ હજારની સ્થાવર મિલ્કત જેમની પાસે હોય તે માણસો. એ સ્થાવર મિલ્કતની કીમત નકી કરવાનું કામ જીલ્લાના કલેકટરનું છે.

૩. તે તાલુકામાં જે લોકોની કમાઈ વર્ષ દહાડે પાંચસેં કરતાં ઓછી નહિ હોય તે માણસો. અમુક માણસની કમાણી કેટલી છે તે જીલ્લા કલેક્ટર ઠરાવશે.

આ નિયમ પ્રમાણે હાલમાં લાયસન્સટેકસ* ભરનાર

---

* લાયસન્સ ટેક્સને બદલે હાલ ઇનકમટેક્સ થયેલો છે તે સમજવો.

તમામ માણસો મેમ્બર થવાને લાયક છે.

૪. તે તાલુકામાં જે સરકારી પેન્શન ખાનારાઓનો દરમાયો પચાસ રૂપિઆ કરતાં ઓછો નહિ હોય તેવા પેન્શનરો.

૫. તે તાલુકામાં જે આનરરી માજીસ્ટ્રેટો રહેતા હોય તે.

૬. તે તાલુકાના તાબાનાં ગામોના મુલ્કી તથા પોલીસ પટેલો.

૭. એ સિવાય સરકાર જેઓને સરકારી ગેઝીટમાં જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કરીને લાયક ઠરાવે તે માણસો.

પરંતુ તેમાંથી નીચે લખેલા માણસોને નાલાયક ઠરાવી બાતલ કરેલા છે.

મેમ્બર થવાને નાલાયક માણસો.

૧. સ્ત્રીઓ માત્ર.

૨. જેમની ઉમ્મર એકવીશ વર્ષ કરતાં ઓછી હોય તેવા પુરૂષો.

૩. જે જીલ્લા જડજ કે સબાડિનેટ જડજ હોય તે અથવા તેમાંના ગમે તે હોદ્દાનું જે કામ કરતો હોય તે.

૪. જે માણસની ઉપર ઘરમેળે સમાધાન ન થઇ શકે એવો ગુન્હો કોઇ પણ ફોજદારી કોર્ટે સાબીત ઠરાવ્યો હશે, ને તે ઠરાવ આખર સુધી બહાલ રહ્યો હશે, તેવા માણસ.

૫. જે દેવાળીઆને સર્ટિફીકેટ ન મળ્યું હોય અથવા જે નાદારને છોડી ન મૂક્યો હોય તે દેવાળીઓ કે નાદાર.

૬. જે તેજ લોકલબોર્ડના તાબામાં નોકર કે અમલદાર હશે તે માણસો.

૭. જેનો લોકલબોર્ડના કોઇ પણ કામમાં, અથવા તેની સાથે કરેલા કોઇ પણ કરારમાં, અથવા તેના તાબાની નોકરીમાં સંબંધ કે હિત હોય તે માણસો. તે સંબંધ કે હિત સ્પષ્ટ માલૂમ ન પડતાં હોય, તોપણ તે નાલાયક છે.

સિવાય કોઇ મનુષ્ય મેમ્બર થયા પછી ઉપર લખેલાં કોઇપણ કારણથી નાલાયક ઠરે, અથવા તે લાગટ ચાર માસ સૂધી તે જીલ્લામાંથી ગેરહાજર રહે, તો તે પણ નાલાયક ગણાશે ને તેની જગા ખાલી પડશે. (કલમ ૧૧ મી.)

એ પ્રમાણે થવાથી અથવાં કોઇ મેમ્બરના મરણથી કે રાજીનામું આપવાથી જો જગા ખાલી પડશે, તો તેની જગાએ બીજો મેમ્બર નીમવામાં આવશે. ખાલી પડેલી જગા સરકારથી નિમાયલા મેમ્બરની હશે, તો નવો મેમ્બર સરકાર નિમશે: ને તે જો પ્રજામતથી નિમાયલાની હશે તો નવો મેમ્બર પ્રજામતથી નિમાશે. (કલમ ૧૫ મી.)

એ મેમ્બરો ત્રણ વર્ષ સૂધી હોદ્દો ધારણ કરશે. (કલમ ૧૪.) પરંતુ ત્રણ વર્ષ પછી તેના તે મેમ્બરો ને ફરી નિમવાને કોઇપણ પ્રકારની હરકત નથી. (કલમ: ૧૨.)

મેમ્બરો નિમવાનો હક્ક કોને છે?

ઉપર પ્રમાણે મેમ્બરોની લાયકી નાલાયકી જાણ્યા પછી તેમને નિમવાનો કોને કોને હક્કછે તે જાણવાની અગત્ય છે. માટે તે સંબંધી કાયદામાં જે નિયમો ઠરાવ્યા છે તેનો સારાંશ નીચે આપ્યો છે. (કલમ. ૧૮).

૧. ઉપર જે માણસોને મેમ્બર થવાને લાયક ઠરાવ્યા છે, તે તમામ માણસોને મેમ્બરો પસંદ કરવાનો મત આપવાનો પણ અધિકાર આપેલો છે; એટલે મેમ્બરો થવાને લાયક માણસોના સાત વર્ગ છે તે બધા વર્ગના માણસો આવી જાયછે. પરંતુ તે માણસ જે ગ્રામ્યસમુદાયમાં રહેતો હશે, તે સમુદાયનીજ ચુંટણીમાં મત આપી શકશે. વળી તેને અડતાળીશ રૂપિઆની વિઘોટીવાળી જમીન કે પાંચ હજાર ઉપરાંતની સ્થાવર મિલ્કત હોવાના સબબથી મત

આપવાનો હક્ક મળતો હશે, તો તે જમીન કે સ્થાવર મિલ્કત તે તાલુકાના એકાદ ગ્રામ્યસમુદાયની અંદર, અને પાંચ હજારની વસ્તીવાળી મ્યુનિસિપાલિટિ તે તાલુકામાં હોય તો તે મ્યુનિસિપાલિટિની હદની બહાર હોવી જોઇએ.

૨. બીજા જે માણસોને સરકાર લાયક ઠરાવે તે માણસો.

એ હક્ક માત્ર એકવીશ વર્ષની અંદરના પુરૂષ કે સ્ત્રીને આપ્યો નથી. તે સિવાય ઉપર કહેલા બધા લોકો લાયક છે. (કલમ ૧૯.)

એ પ્રમાણે જેઓ મેમ્બર થવાને લાયક છે, તેવા માણસોનું એક પત્રક બનાવવામાં આવશે તે "યાદી નં. ૧ લો" કહેવાશે, અને જેઓ મત આપવાને લાયક છે તેઓનું એક પત્રક બનાવવામાં આવશે તે "યાદી નં. ૨ જો" કહેવાશે.

આ નિબંધના પરિશિષ્ટમાં બતાવ્યા પ્રમાણે દરેક તાલુકાના ગ્રામ્યસમુદાય સરકારે કરેલા છે, તે દરેક તાલુકાના દરેક ગ્રામ્યસમુદાય સારૂ એવી યાદીઓ બનાવી કલેકટર પ્રસિદ્ધ જગાએ ચોઢશે. કાયદામાં બતાવેલા નિયમ પ્રમાણે ખરો હક્કદાર છતાં જેનું નામ યોગ્ય યાદીમાં દાખલ કરવામાં ન આવ્યું હોય, તેણે તે યાદી પ્રસિદ્ધ થયા પછી એક માસની અંદર જીલ્લા કલેકટરને અરજી કરવી, એટલે તે બાબતનો તપાસ કરી તે વાજબી હૂકમ કરશે, ને જરૂર લાગશે તો યાદીમાં યોગ્ય ફેરફાર પણ કરશે.

જેને માટે સૌથી વધારે મત આવ્યા હશે, તે માણસ પસંદ થએલો ગણાશે. પરંતુ તેની તે હોદ્દો કબૂલ કરવાની ખુશી નહિ હોય, તો તેનાથી જેના મત ઓછા હશે, તેને પસંદ થએલો ગણવામાં આવશે. બે માણસોને માટે સરખા મત આવ્યા હશે, ત્યારે ચીઠ્ઠીઓ નાંખીને અથવા બીજી રીતે એમાંથી એકને પસંદ કરવામાં આવશે. જો એકાદ

ગ્રામ્યસમુદાયમાં કોઇપણ મત આપવા જાય નહિ, તો મેમ્બર થવાને લાયક માણસોમાંથી સરકાર પસંદ કરીને મેમ્બર ઠરાવશે. (કલમ ૨૪.)

ચૂંટણીમાં કોઇ માણસને કોઇના હક્ક વિષે કે પોતાના હક્ક વિષે કંઇ તકરાર હશે, તો તેણે જીલ્લા જજજને ચૂંટણીનું પરિણામ જાહેર થયા પછી પંદર દિવસની અંદર અરજ કરવી ને તે ઉપરથી તપાસ કરી જીલ્લા જજજ તે ચૂંટણી રદ કરવાનો અથવા તેમાંથી કોઇનું નામ કાઢી નાંખવાનો, કે કોઇને પસંદ થએલો ઠરાવવાનો હૂકમ કરવાને મુખત્યાર છે. (કલમ ૨૫.)

ઇનામદારોનો મેમ્બર.

દરેક બોર્ડમાં પ્રજાના મેમ્બરો છે, તેમાં ને તાલુકાના કે જીલ્લાના ઇનામદારો તરફથી એક મેમ્બર નિમવાનો ઠરાવ છે. દરેક તાલુકામાં કે દરેક જીલ્લામાં કિયા ઇનામદારોને પસંદ કરવાનો હક્ક છે, ને કોણ મેમ્બર થવાને લાયક છે, તે વાતનો નિર્ણય જીલ્લા કલેક્ટર સરકારની મંજુરી લેઇ કરશે. પછી તે બંને વર્ગના ગૃહસ્થોનાં બે પત્રક બનાવશે.

ચૂંટણી થવાની તારીખના ઓછામાં ઓછા દશ દિવસ અગાઉ મેમ્બર થવાને લાયક ગૃહસ્થોના પત્રકની એક એક નક્કલ મત આપવાને લાયક ઠરાવ્યા હશે તે દરેકને ઘેર મોકલશે. તેણે તે પત્રકમાંથી પોતાની મરજી પ્રમાણે એકનું નામ લખી કલેકટરને મોકલી દેવું. એ પ્રમાણે આવેલા મત ઉપરથી કલેકટર ચૂંટણીનું પરિણામ નકી કરશે.

અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ તથા તેમની સત્તા.

દરેક લોકલબોર્ડના મેમ્બરોમાંથી સરકાર એકને અ-

ધ્યક્ષ અથવા પ્રમુખ ઠરાવશે. પરંતુ સરકારની મરજી હશે તો કોઇ બોર્ડના મેમ્બરોને પોતામાંથી એકને પસંદ કરી અધ્યક્ષ નીમવાનો અધિકાર + આપશે.

જો અધ્યક્ષ સરકારનો પગારદાર નોકર * હોય, તો મેમ્બરોને સરકારની મજુરીથી એક ઉપાધ્યક્ષ નિમવાનોં હક્ક છે. એ અધ્યક્ષ તથા ઉપાધ્યક્ષ પણ ત્રણ વર્ષ સૂધી હોદ્દો ધારણ કરશે. (કલમ ૨૭.) તે દરમિયાન અધ્યક્ષ નીચે પ્રમાણે અધિકાર ભોગવશે. (કલમ ૨૮).

૧. તે હમેશાં બોર્ડના અધ્યક્ષ સ્થાને બેસશે.

૨. બોર્ડના ઉપજ ખર્ચ તથા વહીવટ સંબંધી તે દેખરેખ રાખશે, અને બોર્ડની આગળ જે જે કામ રજુ કરવાનાં, તે એ અધ્યક્ષ કરશે.

૩. બોર્ડના સઘળા અમલદારો તથા નોકરો ઉપર દેખરેખ રાખશે, અને તેઓના પગાર કે નોકરી વગેરે બાબતની તકરારનો નિકાલ પણ તેજ કરશે.

૪. કલેકટર સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવશે, તેમને જે જે કાગળો મોકલવા પડશે તે મોકલશે.

૫. અધ્યક્ષ જો સરકારી નોકર હશે, અને જો તે સરકારથી નિમાયો હશે, તો બોર્ડની સભા વખતે તેને મત આપવાનો અધિકાર નથી. પરંતુ કોઇ વાતનો નિર્ણય કરતાં બે પક્ષમાં સમાન મત આવે તો અધ્યક્ષનો મત લેઇ તે વાતનો નિર્ણય કરવાનો ઠરાવ છે.

દરેક બોર્ડમાં અધ્યક્ષ નિમાશે, પરંતુ ઉપાધ્યક્ષ કેટલાંક બોર્ડમાં નિમવાની જરૂર પડે, ને કેટલાંકમાં ન પણ

+ એવો અધિકાર હાલ કોઈ બોર્ડને સરકારે આપ્યો નથી.

* પેન્શનર એવો નોકર ગણાતો નથી.

૫૬. + જ્યાં તે નિમાય ત્યાં તેને નીચે પ્રમાણે અધિકાર છે. (કલમ ૨૯).

૧. અધ્યક્ષ ગેરહાજર હોય ત્યારે તેને સ્થાને બેસવું.

૨. અધ્યક્ષ જે કામ સોંપે તે કરવાં.

લોકલ બોર્ડના ધર્મ.

એ પ્રમાણે દરેક લોકલબોર્ડમાં મેમ્બરો નિમવાનો મત આપવાનો કોને અધિકાર છે, કોને મેમ્બર નિમી શકાય, ઇનામદારોનો મેમ્બર શી રીતે નિમાશે, અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષની નિમણુંક શી રીતે થશે, અને સરકાર તરફના કેટલા અને કેવા મેમ્બરો નિમાશે, એ આદિ હકીકત લખવામાં આવી, એટલે દરેક બોર્ડની સ્થાપના થવા જે જે નિયમો જાણવાની અગત્ય તે જણાવવામાં આવ્યા. હવે તે બોર્ડ કિયાં કામ કરવા સ્થાપવામાં આવ્યાં છે તે જાણવું જોઈએ, માટે તેનાં કર્તવ્ય કર્મ પ્રથમ બતાવવામાં આવેછે, તેની વિગતઃ— (કલમ ૩૦.)

૧. રસ્તા બાંધવા તથા રાહદારીનાં બીજાં સાધનો યોજવાં અને જે રસ્તા તથા રાહદારીનાં સાધનો હોય તેને જાળવી રાખવાં, તથા તે ઉપર મરામત કરવી.

૨. હાસ્પીતાલો, દવાખાનાં, બજારો, ધર્મશાળા, તથા બીજી સાર્વજનિક ઇમારતો બાંધવી, તથા તેમની મરામત કરવી. તે જગાઓ જાતે જોવી, તેમનો વહીવટ કરવો, અને તેમને જાળવી રાખવી.

૩. સાર્વજનિક તળાવ, કૂવા તથા નવાણ બાંધવાં અને

+ હાલ બધાં બોર્ડોમાં સરકારી અમલદારોને સરકારે અધ્યક્ષ ઠરાવ્યા છે, તેથી દરેક બોર્ડમાં ઉપાધ્યક્ષ નીમવાનો મેમ્બરોને હક્ક છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ).

તેમની મરામત કરવી; તેમાંથી અથવા બીજી રીતે જોઇએ તેટલું પાણી લાવવું; અને પાણી બગાડવા નહિ દેતાં પીવાના તથા રાંધવા સીંધવાના કામમાં વપરાય એવું રાખવા યોજના કરવી.

૪. હલકા દરજ્જાની * નિશાળોને માટે યોગ્ય જગાની સગવડ કરી આપવી, તથા તેઓને તપાસવી, ચાલુ રાખવી, અને તે સારૂ શિક્ષકો જોઈએ તે તૈયાર કરવા, અને હલકા દરજ્જાની† વિદ્યાની વૃદ્ધિ તથા પ્રસાર કરવો.

૫. લોકોને શીળી કડાવવાનું કામ તથા આરોગ્યતારક્ષક કામ કરવાં; અને સાર્વજનિક આરોગ્યતાના ઉપાય યોજવા.

૬. બોર્ડના તાબાના રસ્તાની આજુ બાજુએ તથા થડમાં ઝાડો રોપવાં, તથા તેમનું રક્ષણ કરવું.

૭. બોર્ડના તાબામાં જે કંઇ માલ મિલ્કત આવે તે રાખવી.

એ પ્રમાણે કૃત્યો પોતાની હદના લોકોના લાભ સારૂ દરેક બોર્ડે પૈસાના સુમાર ઉપર નજર રાખી કરવાં જોઈએ.

તે સિવાય જો પૈસા પહોંચતા હોય, તો કરી શકાય એવાં બીજાં કેટલાંક કામ છે, તેની વિગત:—

૧. નમૂનાનાં ખેતર રાખવાં, પરદેશી ઝાડો ઉછેરાવવાં, ઊંચી જાતનાં બી લાવવાં અને લોકોને વાવવા આપવાં, ઢોરની અને ઘોડાની ઓલાદ સુધારવી, અને માછલાં લાવવાં તથા તેમનું રક્ષણ કરવું.

---

* Primary Schools નો અર્થ ગૂજરાતી તર્જુમામાં "કનિષ્ટ પ્રતિની નિશાળો," † અને Primary Education નો અર્થ "કનિષ્ટ પ્રતિની વિદ્યા" કરેલો છે. પરંતુ ગૂજરાતી શબ્દોના અર્થ ઉપર નજર કરતાં તે તર્જુમો સારો નથી. એટલુંજ નહિ પણ તેનો ખોટો અર્થ થવાનો સંભવ રહેછે, માટે મેં આ શબ્દો વાપર્યા છે.

૨. દુકાળના તથા ખરડીઆના વર્ષોમાં મદદ આપવી, તથા મદદ આપવા સ્થાનિક યોજનાઓ કરવી.

૩. ઉપર વિધાનાં જે કામ કરવાનાં કહ્યાં છે, તે સિવાયનાં બીજાં કામો કરવાં.

૪. લોકોની આરોગ્યતા, સુખ, અને સોઇ વધે તેવાં સ્થાનિક કામો કે યોજનાઓ કરવી.

લોકલફંડની ઉપજ.

એવાં લોકોના હિતનાં કાર્યો કરવા સારૂ લોકલફંડની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તે ફંડ સારૂ પૈસા ઉપાર્જન કરવાના નિયમો તે કાયદામાં નીચે પ્રમાણે છે. (કલમ ૪૪).

૧. સિંધ સિવાય બીજે બધે ઠેકાણે લોકલફંડનો જે લાગો + નાંખવામાં આવ્યો છે, તે લાગો વસૂલ કરવાનું ખર્ચ જતાં જે ચોખ્ખી પેદાસ થાય તે; એટલે જમીનની વિઘોટીના એક રૂપિએ એક આનો લેવાનો ઠરાવ છે તે પ્રમાણે જે રકમ ઉત્પન્ન થાય તે.

૨. તરો (નાની હોડીઓ) * બાબતના કાયદા પ્રમાણે ખર્ચ જતાં જે ચોખ્ખી પેદાસ થાય તે, તથા તે કાયદા પ્રમાણે જે દંડ વસૂલ થાય તે.

૩. બોર્ડના તાબાના રસ્તા તથા પુલ ઉપર જે ચીલો (ટોલ) † લેવાતો હોય તેમાંથી અથવા તે ઇજારે આપ્યો હોય તો ઇજારાની રકમમાંથી તે વસૂલ કરવાનું ખર્ચ બાદ જતાં જે ચોખ્ખી ઉપજ રહે તે.

+ સને ૧૮૬૯ નો મુંબાઇનો લોકલફંડ એકટ જુઓ.

* સને ૧૮૬૮ નો મુંબાઇનો ફેરીઝ એકટ જુઓ.

† સને ૧૮૭૫ નો મુંબાઇનો એકટ ૩ જો જુઓ.

૪. ઝેરી પદાર્થ વેચવાની પરવાનગીની ફી,‡ તથા તે બાબતમાં જે દંડ કે ગુન્હેગારીની રકમ આવે તે.

૫. રેતી લેઈજવાની તથા ખાણ ખોદી પત્થર કાઢી લેઇ જવાની પરવાનગીની + ફીની ઉપજ થાય તે.

૬. ઢોરના ડબાની ઉપજનો જે ભાગ * લોકલફંડ ખાતે જમે થાય તે, અથવા ખાનગી માણસોએ આપેલી રકમો.

૭. બીજી જે રકમો આ કાયદા પ્રમાણે વસૂલ થાય તે.

ઉપજ ઉપર દરેક બોર્ડનો અધિકાર.

એ તમામ ઉપજ લોકલફંડ ખાતે સરકાર ત્રીજોરીમાં જમાં થશે. આખા જીલ્લાની એવી ઉપજમાંથી જીલ્લા લોકલબોર્ડના અખત્યારમાં કેટલી રહેવાની અને તાલુકા લોકલબોર્ડના અખત્યારમાં કેટલી રહેવાની તે બાબતમાં કેટલાક જાણવા જોગ નિયમો છે.

આખા જીલ્લામાં ઉપજની રકમ ૧ પ્રમાણે જે પૈસા વસૂલ થાય, તેમાંથી જીલ્લામાંની મ્યુનિસિપાલિટિઓ અને લશ્કરી છાવણીઓની હદની જમીનની જે ઉપજ આવી હોય, તેના બે ભાગ અથવા બોર્ડને યોગ્ય લાગે તો આખી ઉપજ મ્યુનિસિપાલિટિને કે તે છાવણીને સોંપવી જોઇએ. સદહુ મ્યુનિસિપાલિટિ કે છાવણી તે રકમના બે ભાગ લોકલબોર્ડને જે કામ કરવાં આવશ્યક છે તે કરવામાં ખર્ચશે, ને બાકીનો એક ભાગ આવશ્યક કામની રકમ ૪ પ્રમાણે વિદ્યાની વૃદ્ધિ તથા પ્રસાર કરવામાં ખર્ચશે. (કલમ ૪૭.)

---

‡ સને ૧૮૬૮ ના મુંબાઈના એક્ટ ૮ ની કલમ ૧૦ મી જુઓ. + સને ૧૮૬૯નો મુંબાઇનો જમીનની મેહેસુલ બાબતનો એક્ટ ૫ મો જુઓ. * સને ૧૮૮૩ ના એક્ટ ૧૮ ની કલમ ૧ ની રકમ "ब" જુઓ.

એ પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલિટિ તથા છાવણીને ઉપજનો તેમના હક્કનો ભાગ આપતાં પહેલી રકમ પ્રમાણે આવેલી જે ઉપજ રહે તેનો ત્રીજો ભાગ જીલ્લા લોકલબોર્ડના અધિકારમાં રહેશે, ને તે તમામ આખા જીલ્લામાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ તથા પ્રસાર કરવામાંજ ખર્ચવામાં આવશે. કારણ કે આખા જીલ્લાના વિદ્યાખાતા ઉપર જીલ્લા લોકલબોર્ડને અધિકાર આપેલો છે. પરંતુ એ ઉપરથી જીલ્લા લોકલબોર્ડ એક તાલુકાની ઉપજ બીજા તાલુકામાં ખર્ચે એમ સમજવાનું નથી.

જીલ્લા તથા તેના તાબાનાં લોકલબોર્ડના અમલદારો તથા નોકરો નિમવાનો ને તેમનો પગાર તથા પેન્શન આદિ ઠરાવવાનો + અખત્યાર જીલ્લા લોકલબોર્ડને છે; તેથી લોકલફંડની ઉપજમાંથી એ સંબંધી ખર્ચ સારૂ જેટલી રકમ જોઇશે, તેટલી રકમ જીલ્લા લોકલબોર્ડ રાખશે. એ પ્રમાણે વિદ્યાખાતાની તથા બીજી રકમ જતાં બાકીની તમામ ઉપજ જે તાલુકામાંથી આવી હશે, તે તાલુકા લોકલબોર્ડના અધિકારમાં રહેશે ને તેની હદમાંના લોકોના લાભ અર્થે ખર્ચવામાં આવશે. દરેક લોકલબોર્ડને જે ઉપજ થશે તથા તેને જે ખર્ચ થશે તેનો હિસાબ રાખવામાં આવશે, અને તે દર વર્ષે તા. ૩૧ મી માર્ચ પછી સરકારી ગેઝીટમાં છપાશે. (કલમ ૫૨.)

લોકલબોર્ડની સભા અને તેના વહિવટનાં દફતરો.

લોકલબોર્ડની સભામાં કોઈ પણ માણસને જોવા જવાનો હક્ક છે, અને તેના વહિવટનાં દફતરો જોવાનો પણ સર્વને હક્ક છે. (કલમ. ૩૨)

+ જુઓ કલમ ૩૮, ૩૯, ૪૦ અને ૪૬.

ઉપર પ્રમાણે એ કાયદામાંની અગત્યની બાબતો અત્રે આપી છે. તેથી અધિક માહિતી મેળવવાની ઈચ્છા રાખનારાઓને તે કાયદો વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવેછે.

પ્રકરણ ૫ મું.

મ્યુનિસિપાલિટિ (સુધરાઈ ખાતું).

સને ૧૮૮૪ નો કાયદો ૨ જો.

જીલ્લા અને તાલુકાના કે પ્રગણાના લોકોના સુખ સારૂ લોકલબોર્ડ સ્થાપ્યાં છે, તેમ શહેરના કે કસ્બાના લોકોના સુખ સારૂ મ્યુનિસિપાલિટિઓ સ્થાપી છે. એ બંને ખાતાંમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવાનો ઠરાવ થવાથી જેમ લોકલબોર્ડ સારૂ સને ૧૮૮૪ નો કાયદો ૧ લો મુંબાઈ સરકારે કર્યો, તેમ મ્યુનિસિપાલિટિઓ સારૂ સને ૧૮૮૪ નો કાયદો ૨ જો કર્યો છે. આજ સૂધી મ્યુનિસિપાલિટિની સ્થાપના અને વહિવટ સને ૧૮૭૩ ના મુંબાઈના કાયદા ૬ ઠ્ઠા પ્રમાણે થતાં, તેમાં ફેરફાર કરવા એ કાયદો કરવામાં આવ્યો છે; તેથી હવેથી તેની સ્થાપના તથા વહિવટ સને ૧૮૭૩ ના ૬ ઠ્ઠા કાયદાનો જેટલો ભાગ રદ્દ થયો નથી તેટલા ભાગ પ્રમાણે તથા એ નવા કાયદા પ્રમાણે થવાનાં. તેથી તે કાયદાઓના આધારપરથી મ્યુનિસિપાલિટિની સ્થાપના, તેની રચના, તેના મેંબરોની નીમનોક, તેનાં કર્તવ્ય કર્મો, અને તેની મરજી હોય તો કરવાનાં કામો એ આદિ બાબતો ટૂંકામાં લખી છે.

સ્થાપના.

કોઈ શહેર કે કસ્બામાં મ્યુનિસિપાલિટિની સ્થાપના

થઈ શકે, અને તે શહેર કે કસ્બાની આસપાસનાં એક એક માઈલ કરતાં પરાં કે ગામડાં પણ તેની હદમાં નાંખી શકાય. પરંતુ જે શહેર કે કસ્બામાં બે હજાર કરતાં ઓછાં માણસની વસ્તી હોય, તે શહેર કે કસ્બામાં આવી મ્યુનિસિપાલિટિ સ્થાપન થઈ શકે નહિ. (કલમ ૯.)

વળી કોઈ જગાએ અમુક વખતે મેળો કે જાત્રા ભરાતાં હોય, તે જગાએ મેળા કે જાત્રાના સમય સૂધી મ્યુનિસિપાલિટિ સ્થાપન કરવાનો સરકારને અખત્યાર છે.

રચના.

મ્યુનિસિપાલિટિની રચના એ કાયદામાં નીચે પ્રમાણે કરવા ઠરાવ્યું છેઃ—

૧. (એક) અધ્યક્ષ.

૨. ઓછામાં ઓછા અર્ધા કમિશનરો (સભાસદો) રૈયતના ચૂંટી કાઢેલા અથવા પસંદ કરેલા.

૩, બીજા અર્ધા સરકારના નિમેલા કમિશનરો, તેમાં ઓછામાં ઓછા ત્રીજે ભાગના સરકારના પગારદાર નોકરો× ન હોય તેઓને નિમવા જોઇએ.

ચૂંટણીથી નિમવા લાયક માણસો.

રૈયતને ઓછામાં ઓછા અર્ધા કમિશનરો ચૂંટી કાઢી નિમવાનો હક્ક આપેલો છે, પરંતુ તે ઉપરથી હરકોઈ માણસને કમિશનર નિમી શકાય અને કોઈ પણ માણસ નિમી શકે એમ સમજવાનું નથી. પ્રજામાંના જે લોકો એવા હક્ક ભોગવવાને લાયક સરકારને માલૂમ પડ્યા, તેઓને તે હક્ક આપેલા છે. નીચે લખેલા માણસોને કમિશનર થવાને અને

× પેન્શનરને સરકારનો પગારદાર નોકર એ કાયદામાં ગણેલો નથી.

કમિશનર ચૂંટી કાઢવાનો મત આપવાને લાયક ઠરાવ્યા છે. (કલમ. ૧૨, રકમ. 'ડ'.)

૧. કોઇ પણ યુનિવર્સિટિનો દરેક ફેલો × અને દરેક ગ્રાજ્યુએટ. *

૨. હાય કોર્ટની સનદવાળો દરેક વકીલ.

૩. દરેક જ્યૂરર.

૪. દરેક આસેસર.

૫. દરેક આનરરી માજીસ્ટ્રેટ.

૬ ‡ મ્યુનિસિપાલિટિના કરની જે રકમ સરકાર મુકરર કરે તે રકમ જેટલો કે તેથી વધારે કર ભરનારા તે મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં રહેનારા માણસો.

કમિશનર થવાને નાલાયક માણસો.

ઉપર કમિશનર થવાને લાયક છ વર્ગના માણસો બતાવ્યા, પરંતુ તે છએ વર્ગમાંથી નીચે લખેલા માણસોને નાલાયક ઠરાવી બાતલ કર્યા છે:—

× ફેલોની માનદ પદ્વી છે તે જે ગૃહસ્થોને મળી હોય તે ગૃહસ્થો.

* ગ્રાજ્યુએટ એટલે જે બી૰ એ૰ ની, કાયદાની એલએલ૰ બી૰ ની, દાકતરની એલ૰ એમ૰ એન્ડ એસ૰ ની, એન્જીનીયરીંગમાં એલ૰ સી૰ ઈ૰ ની, અને સાયન્સ (વિદ્યા) માં બી૰ એસ૰ સી૰ ની અથવા તે કરતાં ઉંચા દરજ્જાની પરીક્ષામાં પાસ થયા હોય તે ગૃહસ્થો.

‡ ગૂજરાતમાં મ્યુનિસિપાલિટિ કેટલી કાયમ કરી, ને તે દરેકમાં આ નિયમ પ્રમાણે કેટલો કર ભરનારાને કમિશનર થવા લાયક ઠરાવ્યા છે, ને તે દરેકમાં કેટલા જીલ્લા (વાર્ડ) કરેલા છે, તે પરિશિષ્ટ ૨ જામાં બાતાવ્યું છે.

૧. કોઇ પણ સ્ત્રી.

૨. જે માણુસની ઉમર એકવિશ વર્ષ કરતાં ઓછી હોય તે માણુસ.

૩. જે ડિસ્ટ્રીકટ જજજ અને સબોર્ડિનેટ જજજ હોય તે, અથવા તેમાંના કોઇ પણ હોદ્દાનું કામ કરનાર હોય તે.

૪. જેના ઉપર ધરમેળે સમાધાન થઇ ન શકે એવો ગુન્હો શાબીત થયો હશે, અને તે ઠરાવ આખર સૂધી બહાલ રહ્યો હશે, તો તે માણુસ.

૫. જે દેવાળીઆને સર્ટિફિકેટ ન મળ્યું હોય, અથવા જે નાદારને છોડી ન મૂકયો હોય તે દેવાળીઓ કે નાદાર.

૬. જે તેજ મ્યુનિસિપાલિટિના તાબામાં નોકર કે અમલદાર હોય તે.

૭. જેને મ્યુનિસિપાલિટિના કોઈપણ કામમાં અથવા તેની સાથે કરેલા કોઇપણ કરારમાં અથવા તેના તાબાની નોકરીમાં સંબંધ કે હિત હોય તે માણસો. તે સંબંધ કે હિત સ્પષ્ટ માલૂમ પડતાં ન હોય, તો પણ તે નાલાયક છે.

સિવાય કોઇ મનુષ્ય કમિશનર થયા પછી ઉપર લખેલાં કોઇપણ કારણથી નાલાયક ઠરે, અથવા તે પગારદાર નોકર નહિ છતાં મ્યુનિસિપાલિટિ જે ડિસ્ટ્રીકટમાં સ્થાપી છે, તે ડિસ્ટ્રીકટમાંથી લાગટ ચાર માસ સૂધી ગેરહાજર રહે, તો તેપણુ નાલાયક ગણાશે ને તેની જગા ખાલી પડશે. (કલમ. ૧૬.)

એ પ્રમાણે થવાથી અથવા કોઈ કમિશનરના મર્ણથી કે રાજીનામું આપવાથી જો કોઇ કમિશનરની જગા ખાલી પડશે, તો તેની જગાએ બીજો નિમવામાં આવશે. ખાલી પડેલી જગા સરકારથી નિમાયલા કમિશનરની હશે, તો તે જગાએ નવો કમિશનર સરકાર નિમશે, ને તે જો

પ્રજામતથી નિમાયલાની હશે, તો નવો કમિશનર પ્રજા-
મતથી નિમાશે. (કલમ ૧૯.)

હોદ્દાની મુદ્દત.

સરકારથી નિમાયલા, અને ચૂંટી કાઢી નિમેલા કમિ-
શનરો તથા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ ત્રણ વર્ષ સૂધી હોદ્દો
ભોગવશે. (કલમ ૧૮.) પરંતુ ત્રણ વર્ષ પછી તેના તે ક-
મિશનરોને ફરી નિમવાને કંઇ હરકત નથી. (કલમ ૧૭.)

ચૂંટણી વખતે મત આપવાને નાલાયક માણસો.

ચૂંટણી વખતે મત આપવાને લાયક પણ છ વર્ગના
ઉપર બતાવ્યા તેજ માણસો છે; ને તેમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ
બંને આવી જાયછે. માત્ર જે સ્ત્રી કે પુરૂષની ઉમર એક-
વીશ વર્ષથી ઓછી હશે, તેને તે હકક આપ્યો નથી. (ક-
લમ ૨૨.)

ચૂંટણી વિષે વાંધો.

કોઇ માણસની ચૂંટણી થાય તે વિષે કોઇ મત આ-
પવા લાયક હોય તેવા અથવા કમિશનર થવા લાયક હોય
તેવા કોઇને વાંધો હોય. તો તેણે ચૂંટણીનું પરિણામ પ્રસિદ્ધ
થયાની તારીખથી દશ દિવસની અંદર ડીસ્ટ્રીક્ટ જજ્જ ને
તે વિષે અરજ કરવી. તે અમલદાર તે ઉપરથી તપાસ
કરી ચૂંટણીની બાબત જે ઠરાવ કરશે, તે આખરનો ગ-
ણાશે. (કલમ ૨૩.)

અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ.

અધ્યક્ષની નિમનોક સરકાર કરશે. પરંતુ પોતામાંથી
પસંદ કરી અધ્યક્ષ ઠરાવવાનો અધિકાર † કોઇ મ્યુનિસિ-

† મુંબાઇ ઇલાકાની કોઇપણ મ્યુનિસિપાલિટિ એ અધિ-
કારને લાયક સરકારની નજરમાં આવી નથી, માટે તેવો
અધિકાર કોઇને આપ્યો નથી.

પાલિટિના કમિશનરોને આપવાને સરકાર મુખત્યાર છે. (કલમ ૨૪.)

જો અધ્યક્ષ સરકારનો પગારદાર નોકર હશે, તો કમિશનરો પોતામાંથી એકને સરકારની મંજુરીથી ઉપાધ્યક્ષ નિમશે. એ કાયદામાં અધ્યક્ષને નીચે પ્રમાણે અધિકાર આપેલો છે:—

૧. તે હમેશાં અધ્યક્ષસ્થાને બેસશે.

૨. મ્યુનિસિપાલિટિના ઉપજ, ખર્ચ તથા વહિવટ સંબંધી તે દેખરેખ રાખશે, અને જે વહિવટી કામ કરવાનો અખત્યાર મ્યુનિસિપાલિટિને હશે, તે કરશે.

૩. મ્યુનિસિપાલિટિના અમલદારો અને નોકરોના કામકાજ ઉપર તે દેખરેખ રાખશે. તેમનાં વહિવટી કામ, હિસાબ અને દફતરો તે તપાસશે; અને મ્યુનિસિપાલિટિના નિયમોને અનુસરીને તેના અમલદારો તથા નોકરોની નોકરી, તેમનો પગાર, તેમના હક્ક અને તેમના લવાજમ સંબંધી તકરારોનો નિવેડો કરશે.

૪. કલેક્ટરને મ્યુનિસિપાલિટિના ઠરાવોની નકલ અને તેના કાગળપત્રનો સાર અથવા બીજી જે કંઇ વસ્તુ મોકલવી જોઇએ તે મોકલશે.

૫. અધ્યક્ષ જો સરકારી નોકર હશે, અને જો તે સરકારથી નિમાયો હશે, તો કમિશનરોની સભા વખતે તેને મત આપવાનો અધિકાર નથી; પરંતુ કોઇ વાતનો નિર્ણય કરતાં બે પક્ષમાં સમાન મત આવે તો અધ્યક્ષનો મત લેઇ એ વાતનો નિર્ણય કરવાનો ઠરાવ છે.

(કલમ. ૨૫.)

દરેક મ્યુનિસિપાલિટિમાં અધ્યક્ષ નિમાશે, પરંતુ ઉપાધ્યક્ષ કેટલીક મ્યુનિસિપાલિટિમાં નિમવાની જરૂર પડે,

અને કેટલીકમાં ન પણ પડે. * જ્યાં તે નિમાય ત્યાં તેને નીચે પ્રમાણે અધિકાર છેઃ—

૧. અધ્યક્ષ ગેરહાજર હોય, ત્યારે તેને સ્થાને બેસવું.

૨. અધ્યક્ષ કામ સોંપે તે કરવાં.

(કલમ. ૨૬.)

વહિવટ.

મ્યુનિસિપાલિટિનો વહિવટ ચલાવવાના કેટલાક નિયમ એ કાયદામાં કરેલા છે, તેમાંના માત્ર જે અગત્યના છે તે અત્રે લખ્યા છે.

૧. દર વર્ષે જાનેવારી, એપ્રીલ, જુલાઇ અને અકટોબર એ દરેક માસની દશમી તારીખે અથવા તે સમયમાં કમિશનરોની ચાર સભાઓ થશે; પરંતુ કોઈપણ ડુંગરી ઉપર મ્યુનિસિપાલિટિ હોય, તો ત્યાં માત્ર એપ્રીલ માસની દશમી તારીખે અથવા તે સમયમાં એક, અને ઓછામાં ઓછી એક બીજી એમ બે સભાઓ મળશે.

૨. અધ્યક્ષની મરજી હશે, અથવા ઓછામાં ઓછા એક ચતુર્થાંશ કમિશનરો કહેશે, તો વિશેષ્ય સભા બોલાવવામાં આવશે.

૩. ત્રિમાસિક સભા ક્યાં અને ક્યારે મળશે, અને ત્યાં શું શું કામ કરવાનું છે, તે વાતની ઓછામાં ઓછા સાત દહાડા પહેલાં કમિશનરોને ખબર આપવી જોઇએ. અને વિશેષ્ય સભા બોલાવવી હોય તો ત્રણ દહાડા પહેલાં ખબર આપવી જોઈએ.

---

* હાલ બધી મ્યુનિસિપાલિટિમાં અધ્યક્ષ સરકાર નિમશે, માટે દરેક મ્યુનિસિપાલિટિમાં ઉપાધ્યક્ષ નિમવાનો કમિશનરોને હક્ક છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ.)

૪. અર્ધ કરતાં ઓછા કમિશનરો હાજર હશે, તો કામ ચાલશે નહિ, ને સભા મુલ્તવી રાખવી પડશે. બીજી વખતે એટલા કમિશનરો હાજર નહિ હોય, તોપણ પહેલી સભાનું કામ ચાલશે.

૫. દરેક સભા વખતે સર્વ લોકને હાજર રહેવાનો હક્ક છે, પરંતુ કંઇ તજવીજ છાની કરવાની જરૂર હશે, તો અધ્યક્ષ તે પ્રમાણે કરવા મુખત્યાર છે. વળી કામ ચાલતાં જે હરકત કરે તેને પણ કાઢી મૂકી શકાય.

૬. કોઇ કમિશનરની મરજી સભા આગળ કંઈ દરખાસ્ત રજુ કરવાની હશે, તો તેણે સભા ભરવાની તારીખના દશ દિવસ પહેલાં તે વાતની ખબર આપવી જોઈએ, નહિતો તે દરખાસ્ત સભા આગળ રજુ કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

૭. મ્યુનિસિપાલિટિનાં દફતરો સર્વ લોકને જોવાનો અધિકાર છે. એ સિવાય બીજા પણ કેટલાક નિયમો કલમ ૨૭ માં લખેલા છે, તે જોવાથી માલૂમ પડશે.

મ્યુનિસિપાલિટિના ધર્મ.

મ્યુનિસિપાલિટિના પૈસામાંથી લોકોના હિતનાં નીચે લખેલાં કામ કરવાં જોઇએઃ—

૧. સાર્વજનિક મેહેલ્લામાં, જગામાં અને ઇમારતોમાં દીવા કરવા.

૨. સાર્વજનિક મેહેલ્લામાં અને જગામાં પાણીનો છંટકાવ કરવો.

૩. સાર્વજનિક મેહેલ્લા, જગા અને મોટી નીકો સાફ રાખવી; તથા કચરો વળાવવો, ઉપદ્રવકારક ખરસલુ ઊગ્યું હોય તે કાઢી નાંખવું, અને સઘળાં લોકાપકારક કૃત્ય ઓછાં કરવાં.

૪. આગ લાગે તે હોલવવી, અને જ્યારે આગ લાગે ત્યારે જીંદગીનો તથા માલ મિલ્કતનો બચાવ કરવો.

૫. ઉપદ્રવકારક અથવા ભય ભરેલા વ્યાપાર અને કામ નિયમિત અને ઓછાં કરવાં.

૬. સાર્વજનિક રસ્તા અને જગાઓનાં નડતર અને તે ઉપર જે કંઈ બહાર પડતું હોય, તે કાઢી નંખાવવું.

૭. ભય ભરેલી ઈમારતો અથવા જગાઓથી ઉત્પંન થતો ભય ટાળવો, અથવા તે કાઢી નંખાવવી. અને તંદુરસ્તી બગાડે એવી જગા સુધારવી.

૮. મૂડદાંની વ્યવસ્થા કરવાની જગા કરી આપવી, તે ફેરવવી, અને તે સંબંધી નિયમ કરવા.

૯. સાર્વજનિક રસ્તા, પુલો, બંધ, નળો ઉપર કમાનદાર રસ્તા, મ્યુનિસિપાલિટિની હદનાં નિશાન, બજાર, કસાઈખાનાં, સેતખાનાં, જાજરૂ, પેશાબખાનાં, મોરીઓ, મોટી નીકો, ને તેનું બાંધણીનું કામ, નવાણો, ધોવાની જગાઓ, પાણી પીવાના ક્યારા, તળાવ, વાવ કે કૂવા, બંધ અને એવી જગાઓ બાંધવી, તેમાં ફેરફાર કરવો અને તે નિભાવી રાખવાં.

૧૦. પાણી ઓછું હોવાને લીધે, અથવા રોગિષ્ટ હોવાને લીધે લોકોની તંદુરસ્તીને ભય હોય, તે ટાળવા સારૂ યોગ્ય અને જોઈએ તેટલા પાણીની આવક અથવા ખૂટતા પાણીની આવક વાજબી ખર્ચે કરી આપવી.

૧૧. મેહેલ્લાનાં નામ આપવાં અને ધરોના નંબર પાડવા.

૧૨. લોકોને શીળી કાઢવી, અને જન્મ તથા મર્ણની નોંધ રાખવી.

૧૩. સાર્વજનિક હાસ્પીતાલો અને દવાખાનાં સ્થાપવાં અને તે નિભાવવાં, અને સઘળા લોકોનાં ઓસડ વેસડ કરવાં.

૧૪. ચેપી રોગના સમયમાં માંદાં માણસોના ઔષધની

અને રહેવા વગેરેની વિશેષ સગવડ કરી આપવી.

૧૫. મધ્યમ વર્ગની અને હલકા દરજ્જાની નિશાળો સ્થાપવી, અને નિભાવવી.

૧૬. જે મકાનો, ઈમારતો, નિશાળો વગેરે મ્યુનિસિપાલિટિને ખર્ચે બંધાયાં હોય, તે કબજે રાખી તેમનો વહિવટ કરવો.

મ્યુનિસિપાલિટિને એટલાં કામ કરવાં આવશ્યક છે. તે સિવાય મ્યુનિસિપાલિટિની મરજી હોય, અને અવેજ પહોંચતો હોય, તો જે કામો કરી શકાય એવાં છે, તે હવે ગણાવવામાં આવેછે.

૧. સાર્વજનિક બાગ, બગીચા, વાડીઓ, પુસ્તકાલયો, સંગ્રહસ્થાનો, વિદ્યાશાળાઓ (કાલેજો), ઉપર ગણાવી તે સિવાયની નિશાળો, ગાંડાંના આશ્રમો, મોટાં દિવાનખાનાં (હાલ), કચેરીઓ, ધર્મશાળાઓ, વિસામા, અને એવી બીજી સાર્વજનિક ઈમારતો બાંધવી અને તે નિભાવવી.

૨. રસ્તાની આજુબાજુએ અને બીજી જગાએ ઝાડો વાવી ઉછેરવાં, અને તે નિભાવવાં.

૩. વસ્તીની ગણુતરી કરાવવી, અને લોકોની તંદુરસ્તી સારી રહે એવા કાયદાસર ઈલાજ કરવા.

૪. દુકાળમાં અથવા ખરડીઆમાં લોકોને મદદ કરવી, અને તેમને મદદ મળે એવાં કામો કરવાં તથા નિભાવવાં.

૫. જરીફ કે માપણી કરવી.

૬. લોકોનો બચાવ થાય, અને તેમની તંદુરસ્તી, સોઈ, અથવા કેળવણી જેથી વધે એવાં કામ કરવાં.

મ્યુનિસિપાલિટિની પેદાશ અને તેના રસ્તા.

મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં રહેનારા લોકોનાં હિતનાં એ

કૃત્યો છે, ને તે કરવાથી તે લોકોની તંદુરસ્તી સચવાવાનો, તેમના જાનમાલનું રક્ષણ થવાનો, અને તેમની કેળવણીનો વધારો થવાનો સંભવ છે, માટે તે કરવા સારૂ પૈસા જોઇએ, તે એજ લોકો પાસેથી જૂદે જૂદે પ્રકારે વસૂલ કરી ઉપાર્જન કરવામાં આવેછે. મ્યુનિસિપાલિટિની જમીનનું ભાડું લેવામાં આવેછે, થોડી મુદ્દત સૂધી સાર્વજનિક રસ્તાનું રોકાણ કરવા દેવા સારૂ લવાજમ લીધામાં આવેછે, દરવાજે કે નાકે નાકું લીધામાં આવેછે, માલ ઉપર જકાત લીધામાં આવેછે, પૈસા ખર્ચી સ્વચ્છ અને સાફ રસ્તા કર્યાં હોય, તે પર ફરનાર વાહન ઉપર કર નાંખવામાં આવેછે, અને ઘરવેરો, જાજરૂવેરો, પાણીવેરો, એ આદિ વેરા નાંખવામાં આવેછે, તે બધાની ઉપજ મ્યુનિસિપાલિટિ ખાતામાં જવાની.

જ્યારે મ્યુનિસિપાલિટિને કંઈ કર કે વેરો નાંખવો હોયછે, ત્યારે તે કર કે વેરાની બાબતનું અને તેના સ્વરૂપનું એક જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેછે. તે પ્રસિદ્ધ થયાની તારીખથી પંદર દિવસની અંદર જેઓને હરકત બતાવવી હોય, તેઓએ તે લખી મોકલવી; ને તે મુદ્દત વિત્યે તે હરકતનો વિચાર કરી તે સંબંધી સરકાર ઠરાવ કરશે. એ પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલિટિ સંબંધી અગત્યની બાબતો અત્રે આપી છે, તેથી અધિક માહિતી મેળવવી હોય, તો તે કાયદા વાંચવાથી મળી આવશે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

જ્યૂરી (પંચ.)

સ્વ-રાજ્યની પદ્ધતિમાં પ્રજા-મતનું પ્રાધાન્ય છે. આ-

ખું રાજ્ય પ્રજામતથી ન ચાલતું હોય, ત્યારે રાજ્યનાં જૂદાં જૂદાં, ખાતાંમાં સ્થાનિક પ્રજાના મત લેવાની રીતિ દાખલ કરવામાં આવેછે, તે પ્રમાણે આપણને હાલ સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યનો હક્ક આપવામાં આવ્યો છે. શહેરો, કસ્બા, અને પ્રગણાના લોકોના સુખ સારૂ જે ખાતાં સ્થાપવામાં આવ્યાં છે, તે ખાતાંના વહિવટદારો નિમવાની બાબતમાં આપણને કેટલે દરજ્જે એ ઉત્તમ હક્ક આપવામાં આવ્યો છે, તે વાત લખવામાં આવી. હવે આ પ્રકરણમાં ઇનસાફના કામમાં પ્રજા-મતનું વજન કેટલું છે, તે લખવામાં આવશે.

દરેક ખાતાનો વહિવટ સ્થાનિક પ્રજાના મતથી નિમાયલા માણસો કરે, તો જેમ સારો થવાનો સંભવ છે, તેમ ઇનસાફ પણ જો સ્થાનિક પ્રજાના મતથી કરવામાં આવે, તો તે વાજબી થવાનો સંભવ વધારે છે. માટે ઘણા દેશોમાં ન્યાયના કામમાં પ્રજામત લેવાની જૂદી જૂદી યોજનાઓ કરેલી હોયછે. કેટલાક દેશોમાં તમામ તકરારોનો નિકાલ પંચ રાખી કરવામાં આવેછે. આપણા દેશમાં તેવો હક્ક હજી સૂધી કોઈ ઠેકાણે આપવામાં આવ્યો નથી. ઈનસાફના કામના દીવાની અને ફોજદારી એવા બે વર્ગ છે; તેમાં દીવાની કામનો ઇનસાફ આપણા દેશમાં બધે ઠેકાણે સરકારના નિમેલા ન્યાયાધિશો કરેછે. પરંતુ ફોજદારી કામોમાં કેટલેક ઠેકાણે પ્રજામત પ્રમાણે ન્યાય કરવાની પદ્ધતિ સ્થાપી છે. પ્રજામાંના કેટલાક માણસોને જજ્જ (ન્યાયાધિશ) પોતાની પાસે બેસાડે છે, ને તે બધા મળી ઈનસાફનું કામ કરેછે. પ્રજાના જે માણસો એ પ્રમાણે ઈનસાફ કરવા બેસે છે, તેઓને પંચ અથવા જ્યૂરર કહેછે.

હિંદુસ્તાનમાંની હાયકોર્ટોમાં ફોજદારી કામોનો ઈનસાફ જ્યૂરીથી કરવાની પદ્ધતિ કેટલીક મુદતથી સ્થાપન થઈ છે. તેથી કલકત્તા, મુંબાઈ, મદ્રાસ અને અલ્હાબાદ એ શહેરોના લોકોને જ્યૂરીના ઈનસાફનો હક્ક મળ્યો છે. પરંતુ તે સિવાય બીજા થોડાજ લોકોને તે હક્ક આપવામાં આવ્યો હતો. આપણા આખા મુંબાઇ ઈલાકામાં માત્ર પુનાની પ્રજાને તે હક્ક× આપ્યો હતો. હાલમાં અમદાવાદ જીલ્લાના, બેલગામ જીલ્લાના, થાણા જીલ્લાના અને કરાંચી શહેરના લોકોને તે હક્ક સરકારે આપ્યો છે. હજી પણ તે શહેરોની સેશન્સ કોર્ટમાં જેટલાં ફોજદારી કામ ચાલે તેટલાં બધાંનો ઈનસાફ જ્યૂરીની મદદથી થવાનો ઠરાવ થયો નથી. અમદાવાદમાં માત્ર જે ગુન્હાને માટે મોતની શિક્ષા થઈ શકે તેવા ગુન્હાનો અને બીજાં શહેરોમાં તેવા* ગુન્હા તથા દશ વર્ષ ઉપરાંતની કેદની કે કાળાપાણીની શિક્ષા થઇ શકે તેવા ગુન્હાનો† ઈન્સાફ જ્યૂરીની મદદથી કરવાનો ઠરાવ થયો છે.

હાયકોર્ટમાં જ્યૂરીમાં નવ માણસો બેસાડવામાં આવેછે, પરંતુ પ્રગણામાં સેશન્સ કોર્ટમાં ત્રણ, પાંચ, સાત, કે નવ માણસ બેસાડવાનો ઠરાવ છે.

× મોતની શિક્ષા થઇ શકે અને દશ વર્ષની કે તેથી વધારે કેદની શિક્ષા થઈ શકે તેવા ગુન્હાનો ઈનસાફ જ્યૂરીથી કરવાનો તે શહેરમાં ઠરાવ સને ૧૮૭૫ ની સાલથી થયો છે. * જુઓ સને ૧૮૮૪ ની સાલના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાનું પૃષ્ટ ૭૦૮. † જુઓ મુંબાઇનું સરકારી ગેજીટ, ભાગ ૧લો, પૃષ્ટ ૫૪૪; તેજ પત્રનું પૃષ્ટ ૨૯૦, સને ૧૮૮૫. સને ૧૮૮૫ નંબર ૩૦૦૩.

જ્યૂરર થવાની યોગ્યતા.

જે શહેરમાં ઈનસાફનું કામ કરવાનું છે, તે શહેરમાં જે એકવીસથી તે સાઠ વર્ષની ઉમર સૂધીના મરદો રેહેતા હોય, તે સઘળા જ્યૂરર થવાને યોગ્ય છે; પરંતુ કેટલાક સરકારી નોકરોને, લશ્કરી અમલદારોને, ધર્મના ઉપદેશકો કે ધર્માચાર્યોને, દાક્તરનો ધંધો કરનારાને, અને જેઓને આબરૂદાર હોવાથી કોર્ટોમાં જાતે હાજર નહિ થવાનો હક્ક સરકારથી મળ્યો હશે, તેઓને જ્યૂરર તરીકે કામ કરવાની જવાબદારીમાંથી માફી આપી છે.

વળી જો એમાંથી એક પક્ષકાર વાંધો ઉઠાવે, તો નીચે લખેલાં કારણસર જ્યૂરર તરીકે કામ કરવા કોઇપણ માણસ નાલાયક ઠરેછેઃ—

૧. જો તે માણસ પક્ષપાતી માલૂમ પડે, અથવા પક્ષપાતી છે એવું અનુમાન થઇ શકે.

૨. એમાંથી એકાદ પક્ષકાર પરદેશી હોય, તો તેનો જે વતનદાર હોય, તે.

૩. ધર્મના કારણથી કે પોતાની રહેણી કરણીથી જે દુનિઆદારીની ફિકર ચિન્તાથી વિરકત થયો હોય તે.

૪. જે કોર્ટમાં કામ ચાલે છે, તે કોર્ટમાં અથવા તે જજ્જના હાથ તળે જેને નોકરી હોય તે.

૫. જે પોલીસનું કંઇ કામ કરે છે તે.

૬. જેના ઉપર એવો ગુન્હો શાબીત થયો હોય કે તેથી તે જ્યૂરરનું કામ કરવા નાલાયક છે, એમ કોર્ટની નજરમાં આવે તો, તે.

૭. જે ભાષામાં કામ ચાલતું હોય, અથવા જજ્જ જ્યૂરીને જે ભાષામાં સમજાવતો હોય, તે ભાષા જે સમજતો ન હોય તે.

જ્યૂરીના અધિકાર.

ઈનસાફનું કામ કરવા જજ્જ અને જ્યૂરી બેસે છે. પછી જ્યૂરરો પોતામાંથી એકને આગેવાન ઠરાવેછે. ત્યાર બાદ જ્યૂરરોને વાજબી ઈનસાફ કરવાના સોગન આપવામાં આવેછે. કામનો નિકાલ કરવાનો કેટલોક અખત્યાર જજ્જને છે, ને કેટલોક જ્યૂરીને છે, તે બાબતના નિયમ સને ૧૮૮૨ ના કાયદા ૧૦ ની કલમ ૨૯૮ અને ૨૯૯માં બતાવેલા છે, તે જોવાથી વધારે ખુલાસો થશે. પરંતુ તેની મુખ્ય મતલબ એ છે કે કાયદાની જે કંઈ તકરારો કામ ચાલતાં ઉત્પન્ન થાય તેનો, અને અમુક હકીકત શાબિત થવાથી કાયદાસર કયો ગુન્હો થાયછે તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ જજ્જનું છે; ને કયી હકીકત શાબિત થાય છે, તથા કયી શાબિત થતી નથી તેનો નિશ્ચય કરવાનું કામ જ્યૂરીનું છે.

કામમાં પૂરાવા લેવાઈ રહ્યા પછી જજ્જ જ્યૂરીને પૂરાવાની હકીકત અને ફલાણી હકીકત શાબિત થવાથી ફલાણો ગુન્હો થાયછે તે કહી સંભળાવશે. પછી જ્યૂરી વિચાર કરી સર્વાનુમતે કે બહુ મતે જે ઠરાવ કરશે,તે જ્યૂરીનો આગેવાન કોર્ટને જાહેર કરશે. કોર્ટ તે અભિપ્રાય સાથે એકમત થશે, તો તે પ્રમાણે કામનો નિકાલ કરવામાં આવશે; ને જો એકમત નહિ થાય, તો જજ્જ પોતાનો અભિપ્રાય કારણો સાથે લખી તમામ કાગળો હાયકોર્ટમાં મોકલશે; ને તે જોઈ તે કોર્ટ જે નિકાલ કરશે, તે પ્રમાણે ઈનસાફ થશે.

એ પ્રમાણે ન્યાય પ્રકરણમાં કેટલેક દરજ્જે સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યની સ્થાપના થઈ છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

"કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય."

વાસ્તવિક સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય એટલે શું, તેની સ્થાપના કેવી રીતે, ક્યારે, અને કોનાથી થઇ, આપણા મુંબાઈ ઈલાકામાં તે હક્ક કેટલે દરજ્જે અને કોને કોને મળ્યો, એ આદિ બિના લખવામાં આવી. એ ઉપરથી સર્વના ધ્યાનમાં આવશે કે આ ઇલાકામાં પ્રજાની તે હક્ક ભોગવવાની યોગ્યતાની તુલના બરાબર થઈ નથી; ને હાલ મિશ્ર સ્થાનિક સ્વ-રાજ્યનો હક્ક આપવામાં આવ્યો છે પરંતુ ખરૂં કહેતાં તે માત્ર નામનું સ્થાનિક સ્વ-રાજ્ય છે. સરકાર તરફના બધા કમિશનરો અને મેંબરો નિમાવાથી જે જે હાનિ થવાના સંભવની ધાસ્તી છે, તે તે હાનિ આ નવી રચનાથી બહુ ઓછી થશે, એમ ધારવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે અર્ધાં સરકાર તરફના અને અર્ધા પ્રજામતના કમિશનરો કે મેંબરો થશે, અને અધ્યક્ષ પણ સરકાર તરફનો થશે, એટલે સરકારી કમિશનરો અને મેંબરો અર્ધા કરતાં વધારે થયા; અને તેમનામાં મતભેદ થયે અધ્યક્ષને પણ અભિપ્રાય આપવાનો અધિકાર છે, તેથી પરિણામે જ્યારે મતભેદ પડશે; ત્યારે સરકાર તરફનાં માણસોના અભિપ્રાય પ્રમાણે ઠરાવ થશે, એમ ધાસ્તી રહેછે. કેટલાક આ દલીલનો રદીઓ એવો આપેછે કે સરકાર તરફના નિમાયલા ગૃહસ્થોમાં કેટલાક પ્રજામતને માન આપનારા નીકળી આવે, અને તેથી પ્રજા-મત બળત્તવર થાય. પરંતુ તે રદીઓ વાજબી નથી. કારણકે જેમ તે ગૃહસ્થોમાંથી પ્રજામતને માન આપનારા નીકળવાનો સંભવ છે, તેમ પ્રજા મતથી નિમાયલા

ગૃહસ્થોમાંથી સરકારી અમલદારોની ઓશિયાળ વેઠનારા અને તેમની મરજી સાચવવાનો પ્રયત્ન કરનારા નીકળી આવવાનો પણ સંભવ રહેછે, એટલે પરિણામ બહુધા એકનો એક છે.

એ ઉપરથી એમ કહેવાનો હેતુ નથી, કે અમલદારોનો અને પ્રજાનો મત હમેશાં ભિન્ન હોયછે, અથવા ભિન્ન રહેવાની જરૂર છે; તેમ અમલદારો હમેશાં પ્રજામતથી વિરૂદ્ધ ચાલનારા છે એમ પણ નથી. જેમ બને તેમ વહિવટદારોમાં તડ ન પડે ને સલાહ સંપથી કામ ચાલે, તેમ વધારે સારૂં. પરંતુ ઘણાખરા અમલદારો આ દેશના વતની નહિ હોવાથી તેઓ કંઇ કૃત્ય પ્રજાના લાભનું ધારી કરેછે, પરંતુ પ્રજાને તેથી વખતે લાભ થતો નથી. અને એમ લાભ નહિ સમજવાથી તે કૃત્ય કરવાથી પ્રજા અસંતોષી થાયછે. તેવે વખતે પ્રજાને સમજાવી ધીમે ધીમે કામ લેવાની બહુ જરૂર છે. પ્રજાના મનમાં જો ખરી રીતે લાભ સમજવામાં આવે, તો પછી અસંતોષ ફેલાવાનો સંભવ દૂર થાયછે. પ્રજાના નિમેલા વહિવટદારો એ પ્રમાણે પ્રજાને સમજાવી તેમને ગળે ઉતારેછે, ત્યારે તે વહિવટદારો પ્રજાની તરફના હોવાથી પ્રજાના મનમાં વિશ્વાસ ચોંટેછે ને કામ નિર્વિઘ્ને ચાલેછે. પરંતુ પ્રજામતના વહિવટદારો નથી હોતા અથવા થોડા હોયછે, ત્યારે એમ બનવું મુશ્કેલ પડેછે, ને અમલદારોનું કૃત્ય તેઓના અમલથી થાયછે એમ સમજવામાં આવેછે. સરકાર તરફના બધા અથવા વધારે વહિવટદારોથી એ પ્રમાણે હાનિનો સંભવ છે. તે સિવાય બીજી હાનિઓ પણ થાયછે તે આગળ બતાવવામાં આવીછે. તે બધી હાનિઓમાંથી આ નવી રચનાથી કોઈપણ હાનિનો સંભવ બહુ ઓછો થાયછે, એમ નથી.

એવું નામનું સ્થાનિક સ્વરાજ્ય આપવાનો મોટા મનના રિપનનો હેતુ નહોતો. તે સરદાર વાસ્તવિક રાજનીતિ સમજતો, અને તે નીતિ પ્રમાણે ચાલવા પ્રયત્ન કરતો. તેનો તારીખ ૧૮ મી મેનો પ્રખ્યાત અને પ્રસંશનિય ઠરાવ આ ઇલ્લાકામાં ઘણુંકરીને અમલદાર વર્ગને ફાવતો આવ્યો નહિ. તે ઠરાવ વિરૂદ્ધ તેઓ અનેક બહાનાં બતાવવા લાગ્યા અને ભારે વાદવિવાદ ચલાવ્યો. તેઓનું કહેવું મુખ્યત્વે કરીને એવું છે કે આ ઇલાકામાં આજ સૂધી જે વહિવટ ચાલ્યો છે, તે ઘણો સંતોષકારક માલૂમ પડયો છે, ને આ ઇલાકાની રૈયત હજી એ નવો હક્ક ભોગવવાને યોગ્ય થઈ નથી.

આજ સૂધી જે વહિવટ ચાલતો તેની રચના જોતાં તે સંતોષકારક થવાનો સંભવ ઓછો છે, ને તેથી રૈયત નાખુશ રહેછે એવી કડવી ફરિયાદો અનેક વાર ઊઠી છે. હજુપણ જો કેટલાક ગૃહસ્થોને નિમી તપાસ કરવામાં આવે અને પ્રજાનો અભિપ્રાય લેવામાં આવે, તો ઘણુંકરીને પરિણામ એજ આવશે.

આ ઇલાકાની રૈયત સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ભોગવવા યોગ્ય થઈ નથી, એ દલીલ કંઈ વજનદાર નથી. આગળ બતાવવામાં આવ્યું છે કે નાલાયક પ્રજાને પણ એ રાજનીતિ લાયક છે, એટલે જો આ ઈલાકાની પ્રજા નાલાયક હશે, તોપણ તે હકક આપતાં કંઇ હરકત નથી. પરંતુ પ્રજા નાલાયક છે, એમ કહેવું એ પણ વાજબી નથી. આપણામાં જમા વસૂલ કરવામાં, વ્યાપાર રોજગારમાં, સંસારિક કામમાં, અને ધર્માદા વહિવટમાં એ પદ્ધતિ ઘણા કાળથી ચાલતી આવેછે, તે જોતાં આપણા મનનું બંધારણ આ કહેવાતી નવી, પણ ચાલુ રીતિ સમજી, તેનો

સારો ઉપયોગ કરી શકે એવું છે, એમ વાંચનારના મન-માં આવ્યા વિના રહ્યું નહિ હોય.

આ નીતિ સંસ્કારી હોવાથી તેમાં અને જૂનીમાં કેટલોક ફેર છે, પરંતુ તે સમજનારા પણ દહાડે દહાડે વધતા જાયછે, અને ઘણુંકરીને દરેક ગામમાં એવા સમજનારા હોયછે ખરા. તેઓ પોતે સમજેછે, અને પોતાના બંધુઓને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરેછે. તેથી જૂની નીતિ જે પ્રજાને સ્વાભાવિક જેવી થઈ ગઈ છે, તે પ્રજાને તેનાથી થોડા ફેરફારવાળી નવી નીતિ સમજવી કંઈ મુશ્કેલ નથી.

એકાદ મ્યુનિસિપાલિટિની કે લોકલબોર્ડની ઊપજ ખર્ચ કરતાં વધારે ઊપજ ખર્ચનાં કરખાનાંનો કારભાર ઘણા ગૃહસ્થો નિર્વિઘ્ને ચલાવેછે, તળ મુંબાઇની પ્રજા મ્યુનિસિપાલિટિનોજ વહિવટ કરવામાં યશ પામી છે, દેશીઓ મોટાં મોટાં રાજ્યોનો કારભાર કરવા લાયક માલૂમ પડ્યા છે, મોટાં મોટાં સરકારી ખાતાંના ઉપરી હોઇ તે ખાતાં તેઓ સંતોષકારકરીતે ચલાવવા લાયક જણાયાછે, એ વગેરે પ્રજાની યોગ્યતાનાં બીજાં પણ અનેક કારણો આપી શકાય.

પરંતુ આ ઈલાકામાં રિપન સરદારની બધી ઈચ્છા બર આવી નહિ, અને આપણને ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે માત્ર નામનો હક્ક આપવામાં આવ્યો છે.

એકાદ ભવ્ય મકાનમાં ચઢવાની આપણી ઈચ્છા છે, તે મકાન ભણી બિલકુલ આપણને જવા ન દે, તેના કરતાં તેના ઓટલાનું એકાદ પગથિયું ચઢવાની રજા આપવામાં આવે, એ પણ ઠીક છે. હાલ આપણને જે હક્ક મળ્યો છે, તે સ્વરાજ્યના ભવ્ય મકાનના ઓટલાનું એક પગથિયું ચઢવાનો મળ્યો એમ કહેવું ખોટું નથી.

કહેવત છે કે "કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય, ને ટીંપે ટીંપે સરોવર ભરાય." તે પ્રમાણે હાલ એક પગથિયું ચઢવાનો હક્ક મળ્યો છે તો જેમ જેમ આપણે યોગ્ય થતા જઈશું, અને વાસ્તવિક રાજનીતિ સમજનારા અમલદારો થતા જશે, તેમ તેમ આપણે બીજાં પગથિયાં ચઢીશું; ત્યાંથી ઓટલે ચઢીશું ને અંતે મકાનમાં પણ જઇશું.

પ્રકરણ ૮ મું.

ભવિષ્યની આશાનો આધાર.

આપણને એકાદ ભવ્ય મકાનના ઓટલાનું એક પગથિયું ચઢવાનો હક્ક આપવામાં આવ્યો છે, તો તે પગથિયું પણ એવી રીતે ચઢવું જોઈએ, કે તે ચઢતાં અખડાઇ પડીએ નહિ, લોકોમાં ફજેતી થાય નહિ, અને સૌ નાલાયક ગણી કાઢે એમ થાય નહિ. વિવેકથી અને ડહાપણથી ચાલી, જેટલો હક્ક આપ્યો છે. તેટલો ભોગવવા આપણે લાયક છીએ, એમ બતાવી આપીશું, તો પછી આગળ જતાં વધારે હક્કની આશા રાખી શકાશે.

જેઓને મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો છે, તેઓએ પોતાનો અધિકાર, અને પોતાના અધિકારની મહતા હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ, અને મત આપવામાં વિવેક તથા ડહાપણનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. દરેક મત આપનારે સમજવું જોઈએ કે આપણા એકલાના મત ઉપર આખા કારખાનાના વહિવટનો આધાર છે. આપણે સારા માણસને નિમવાનો મત આપીશું, તો કારખાનું સારૂં ચાલી આપણું હિત સારી પેઠે થવાનો સંભવ વધશે, ને

જો અયોગ્ય માણસને નિમવાનો મત આપીશું, તો કારખાનું ખરાબ રીતે ચાલી આપણું અહિત થવાનો સંભવ વધશે. એમ મનમાં રાખી બધા મત આપનારા મત આપે તો યોગ્ય માણસો નિમાય, અને જે કારખાનાં આપણા લાભ સારૂ સ્થાપવામાં આવ્યાં છે, તે કારખાનાંથી આપણા હિતનાં કામ થાય.

વખતે એમ પણ બને કે આપણે યોગ્ય માણસના લાભમાં મત આપીએ, તોપણ તેને જોઇએ તેટલા મત નહિ મળવાથી તેની નિમનોક થાય નહિ; પરંતુ જો આપણે લાયક માણસના લાભમાં મત આપ્યો તો પછી આપણે તો આપણો મત આપનારનો ધર્મ બજાવ્યો કહેવાશે. ને જેમ જેમ પોતાનો યોગ્ય ધર્મ સમજી લાયક માણસોના લાભમાં મત આપનારા વધશે, તેમ તેમ વહિવટદારો સારા નિમાતા જશે, અને કારખાનાં સંતોષકારક રીતે ચાલશે.

વહિવટદારો યોગ્ય ગણાવાને તેમનામાં કેવા ગુણો જોઈએ તે કહેવું મુશ્કેલ છે; પરંતુ એટલું તો ખરૂં, કે જેઓને જે કામ કરવા આપણે નિમીએ છીએ, તે કામ કરવાની તેઓનામાં શક્તિ છે કે નહિ, તેઓ પ્રજાનું હિત અહિત વિચારી શકે એવા છે કે નહિ, તેઓ વિચાર કરી નિષ્પક્ષપાત અભિપ્રાય આપી શકે એવા છે કે નહિ, તે બાબતો ઉપર મત આપનારાઓએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

પરંતુ પ્રજા નવો હક્ક ભોગવવા યોગ્ય છે, એમ બતાવી આપવું એ તો મુખ્યત્વે કરીને વહિવટદારોના હાથમાં છે, તેથી વહિવટદારોએ બનતા સૂધી દરેક સભામાં હાજર રહીને, પ્રજાનું હિત અહિત સમજીને, સ્વતંત્ર મનથી કામ કરવું જોઈએ, અને સલાહ સંપથી ચાલી પ્રજાને ત-

થા રાજકર્ત્તાને સંતોષી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વખતે કોઈ કૃત્ય હિતકારી છતાં પ્રજાના સમજવામાં ન આવે, તો તે કૃત્ય તેમને સમજાવી ધીમે ધીમે કરવું જોઈએ, ને તે અમલથી થાયછે એમ લોકોના મનનાં આવવા દેવું જોઈએ નહિ.

જેઓને જ્યૂરીમાં બેસવાનો હક્ક મળ્યો છે, તેઓએ પોતાના મનમાં કંઈપણ જાતની શંકા× રાખ્યા સિવાય અપરાધીની વિરૂદ્ધ અને તેના લાભમાં જે પૂરાવો આવ્યો હોય, તે બરાબર ધ્યાનમાં લેઈ નિષ્પક્ષપાતપણે અભિપ્રાય આપવો જોઈએ.

આવું સાર્વજનિક કામ કરતાં પોતાનો કેટલોક ખાનગી વખત રોકાવાનો સંભવ છે. કંઈ પણ લાભની પ્રાપ્તિ સિવાય એવાં કામ કરવામાં વખત શા માટે રોકવો એમ કોઈના મનમાં આવવું જોઈએ નહિ. પ્રજાના સામાન્ય સુખ દુઃખની અસર આપણા સ્વ-સુખ કે સ્વ-દુઃખ ઉપર થાયછે, માટે આખી પ્રજાનું સુખ તે આપણું સુખ અને આખી પ્રજાનું દુઃખ તે આપણું દુઃખ એમ સમજવું જોઈએ. તેથી એવાં કામ કરવામાં એક રીતે આપણું પણ હિત રહેલું છે.

આ સિવાય પરોપકાર એ મોટો સદ્‌ગુણ છે તે કરવાની વૃત્તિ તેથી જાગૃત થાયછે, અને તે કરવાથી આપણા મા-

---

× એમ કહેવામાં આવેછે કે જૈનમત માનનારામાં એવો વહેમ છે કે કોઈને ગુન્હેગાર કહેવાથી દોષ લાગેછે. પરંતુ અપરાધીને ગુન્હેગાર કહેવામાં દોષ હોય એવો કોઈ ધર્મના કોઈ નિયમનો હેતુ હોય નહિ, માટે જો કોઈના મનમાં એ શંકા હોય, તો તે દૂર કરવી જોઈએ.

નસિક સુખમાં બહુ વધારો થાયછે.

એ પ્રમાણે મત આપનારા, તથા વહિવટદારો અને જ્યૂરરો પોતાનો ધર્મ સમજી ચાલશે, તો આપણી યોગ્યતા જલદીથી પ્રજાના અને રાજકર્ત્તાના ધ્યાનમાં આવ્યા વિના રહેશે નહિ. ને હમણાં જેઓનો અભિપ્રાય આપણી વિરૂદ્ધ છે, તેઓ પણ આપણી યોગ્યતા કબૂલ કરશે; અને આપણને હાલ આટલો હક્ક મળ્યો છે, તો આગળ જતાં બીજા મહાન્ હક્કો મળશે, ને આ દેશનો પૂર્ણ ઉદય થશે.

પરિશિષ્ટ ૧લું.

લોકલ બોર્ડ.

સરકારના કરેલા નિયમો.

લોકલ બોર્ડની ચૂંટણી સંબંધી નિયમો કરવાનો સને ૧૮૮૪ ના કાયદા પહેલામાં સરકારને અધિકાર આપેલો છે, તે પ્રમાણે સરકારે કેટલાક નિયમો + કરેલા છે, તે પૈકી જેટલા બહુ અગત્યના છે તેનો સાર અત્રે આપેલોછે.

મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી થનાર ચૂંટણી સંબંધી.

૧. મ્યુનિસિપાલિટિના કાયદા પ્રમાણે કમિશનરોની વિશેષ્ય સભા બોલાવી વહિવટ પ્રમાણે મત લેતાં સર્વાનુમતે કે બહુમતે જે પસંદ થશે, તે મેંબર નિમાશે.

ગ્રામ્યસમુદાયની ચૂંટણી.

૨. ચૂંટણી થવાના એકવીસ દિવસની અગાઉ જીલ્લા કલેકટર કયી તારીખે, કયી વખતે, કયા ગામમાં, ને તે ગામમાં કયી જગાએ ચૂંટણી થશે, તે બાબતનું એક જાહેરનામું કરશે. તે તાલુકાના મામલતદાર કે મહાલના મહાલકારીની કચેરીમાં, જે ગ્રામ્યસમુદાયની ચૂંટણી થવાની હશે, તે સમુદાયના દરેક ગામના ચોરામાં, અથવા બીજી પ્રસિદ્ધ જગાએ ચોઢશે, ને કોઇ વર્ત્તમાન પત્રમાં પણ પ્રસિદ્ધ કરશે.

૩. જેઓ મેંબર થવાને લાયક છે, તેઓમાંથી જે મેં-

+ સને ૧૮૮૪ ની સાલના મુંબાઇના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાનું પૃષ્ટ ૫૧૭ અને પૃષ્ટ ૭૦૪ જુઓ.

બર થવાનો ઉમેદવાર હોય, તેનું નામ ચૂંટણીની તારીખથી ઓછામાં ઓછા ચૌદ દિવસ પહેલાં સમુદાયમાંના મત આપવાને લાયક માણસોમાંથી બે જણે એક કાગળમાં લખવું, અને તેની નીચે ઉમેદવારે 'હું પસંદ થઇશ, તો કામ કરવા ખુશી છું,' એવું લખી તે ઉપર પોતાની સહી કરી તે કાગળ પોતાના તાલુકાના મામલતદારને કે પોતાના મહાલના મહાલકારીને મોકલી દેવો.

૪. તે અમલદાર એવા બધા ઉમેદવારોનાં નામની એક યાદી બનાવશે, ને તે યાદી ચૂંટણીની તારીખના ઓછામાં ઓછા દશ દિવસ અગાઉ પોતાની કચેરીમાં અને જે જગાએ ચૂંટણી થવાની હશે તે જગાએ ચોઢશે.

૫. એક કરતાં વધારે સમુદાયની ચૂંટણી એકજ વખતે અથવા લગભગમાં થવાની હોય, ત્યારે એકજ શખ્સ એક કરતાં વધારે સમુદાયમાં એકજ વખતે ઉમેદવાર થઈ શકેછે.

૬. ચૂંટણી વખતે હાજર રહી મત લેવા એક અમલદાર નિમવામાં આવશે.

૭. સમુદાયમાંના દરેક ગામના તલાટીએ મદદ સારૂ ચૂંટણી વખતે હાજર રહેવું જોઇએ. પણ તેમાંના કોઈને માંદગીના કે બીજા વાજબી સબબથી નહિ હાજર થવાની છૂટી મળી શકશે.

૮. મત આપનારાએ મત આપવા ચૂંટણીની જગાએ જાતે જવું જોઈએ, અને મેંબર થવાના ઉમેદવારોની યાદીમાંથી માત્ર એક જણના લાભમાં મત આપવો.

૯. પરંતુ સ્ત્રીઓ પોતાની તરફનો મત આપવા મુખ-

ત્યારનામું × લખી આપી મુખત્યાર નિમી શકશે. તે મુખ-ત્યારનામા ઉપર પોતાના ગામના પટેલની અને બીજા બે મત આપવાને લાયક માણસોની સાક્ષીઓ કરાવવી.

•૧૦ મત આપનારે ભરી આપવાની પત્રિકા.—

*સમુદાય સારૂ *તાલુકા લોકલબોર્ડના મેંબર સારૂ મત.

જે ઉમેદવારને વાસ્તે મત આપ્યું હશે, તેનું નામ.	મતવાળાની સહી અથવા તેનું નિશાન. (અથવા મતવાળાનું નામ, અને મુખત્યારની સહી અથવા નિશાન જેમ હોય તેમ.)	મતવાળાનું ઠામ ઠેકાણું.

મત લેવાની જગાએ આ નમૂનાની મતપત્રિકા છાપેલી તૈયાર હશે, તે મત આપનારને કે મુખત્યારને આપશે. તેના પહેલા ખાનામાં તેણે જે ઉમેદવારના લાભમાં મત આપવો હોય, તે ઉમેદવારનું નામ લખવું, બીજામાં મત આપનારે

+ સદરહુ મુખત્યારનામા ઉપર એક આનાનો સ્ટાંપ જોઈએ. (સન ૧૮૮૪ ની સાલના મુંબાઇના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાને પૃષ્ટ ૯૭૫ મે નં. ૪૪૦૯ નો હિંદુસ્તાન સરકારનો ઠરાવ પ્રસિદ્ધ થયો છે તે જુઓ.)

*આ જે ખાલી જગા રાખેલીછે ત્યાં જે સમુદાય માટે ચૂંટણી થતી હોય તે સમુદાયનું અને જે તાલુકા લોકલબોર્ડ માટે મેમ્બર ઠરાવવા મત આપવાનો હોય તે તાલુકાનું નામ લખવું.

પોતાને હાથે પોતાની સહી કરવી, ને જો મત આપનાર સ્ત્રી તરફથી મુખત્યાર ગયો હોય, તો તેણે મત આપનાર સ્ત્રીના નામની સહી કરવી ને પોતાના અક્ષર કરવા.

કદાપિ મત આપનાર કે મુખત્યાર ભણેલો ન હોય, તો તેના કહેવા પ્રમાણે બધા તલાટીની રૂબરૂ મત લેનાર અમલદાર નામ લખશે, ને તેણે તે ઉપર પોતાનું નિશાન કરવું.

૧૧. મત લેનાર અમલદાર મત આપનારના ઓળખાણ બાબતમાં કંઈ પૂછે, તો તેનો તે મત આપનારે જવાબ આપવો જોઈએ. તેવા વાંધા બાબતની નોંધ તે અમલદાર રાખશે.

૧૨. ઉપર કહેલી પત્રિકા બરાબર ભરીને તે નીચે મત લેનાર અમલદારની સહી કરાવ્યા પછી ત્યાં આગળ મામલતદાર કે મહાલકારીના મહોર શિક્કાવાળી પેટી હશે, તેમાં નાંખવી.

૧૩. સ્ત્રીઓના મુખત્યારે પોતાનું મુખત્યારનામું મત લેનાર અમલનારની રૂબરૂ રજુ કરવું જોઈએ. એવાં મુખત્યારનામાં બધાં ભેગાં કરી મત પત્રિકાઓની પેટી સાથે યોગ્ય અધિકારીને ત્યાં મોકલી દેવામાં આવશે.

૧૪. ચૂંટણીનો વખત થઈ રહ્યા પછી પેટી, તથા રજુ થએલાં મુખત્યારનામાં, વાંધાનું દફતર, મત આપવા આવેલા માણસોના નામની યાદનું દફતર, એ બધું મત લેનાર અમલદાર મામલતદારને કે મહાલકારીને ત્યાં તાબડતોબ મોકલી દેશે. તે ઉપર ચૂંટણી બરાબર થયાનો શેરો તે અમલદાર લખી મોકલશે, ને તે ઉપર જે તલાટીઓ હાજર હશે, તેઓ પણ સહી કરશે.

૧૫. મામલતદાર કે મહાલકારી મત–પત્રિકાઓ

તપાસી ચૂંટણીનું પરિણામ નક્કી કરશે. જેના લાભમાં સૌથી વધારે મત આવ્યા હશે, તે પસંદ થએલો ગણાશે.

૧૬. જે માણસ એક કરતાં વધારે સમુદાયમાં પસંદ પડયો હશે, તે એમાંથી ગમે તે એક સમુદાયનો મેંબર નિમાય, તેથી તે જે સમુદાયનો મેંબર થવાનું પસંદ કરશે, તે સમુદાયનો મેંબર ગણાશે, ને બીજા સમુદાયમાંથી તેનું નામ કાઢી નાંખવામાં આવશે, ને ત્યાં તેનાથી ઊતરતા નંબરનો હશે, તે પસંદ થએલો ગણાશે.

તાલુકા લોકલબોર્ડનો મેંબર પસંદ કરવાના નિયમો.

૧૭. કલેક્ટરે રીત પ્રમાણે સાત દિવસ અગાઉ તાલુકા લોકલબોર્ડના દરેક મેંબરને દહાડાવારની, વખતની, ને જગાની ખબર આપી સભા બોલાવવી. તે સભા ભરાયે મેંબરો પોતામાંથી એકને સભાનો પ્રમુખ ઠરાવશે.

૧૮. એક મેંબરે ઉમેદવારના નામની દરખાસ્ત કરવી જોઈએ, ને બીજાએ તે દરખાસ્તને ટેકો આપવો જોઈએ. એ પ્રમાણે થયા પછી તે ઉમેદવાર સિવાય બીજા મેંબરોના મત લેઈ તે બાબતનો ઠરાવ કરવો.

૧૯. એવી જેટલી દરખાસ્તો થશે, તે વિષે મત લેવાશે. પછી જે ઉમેદવારના લાભમાં બહુ મત આવે તે ઉમેદવાર પસંદ થયો ગણાશે. કદિ બે પક્ષમાં સમાન મત આવે, તો પ્રમુખના બે મત ગણી તેનો નિકાલ કરવો.

૨૦. હાજર મેંબરોની યાદ, જેટલી દરખાસ્તો થાય તેનું દફ્તર, અને તે બાબતમાં જે મત લેવાયા હશે તેનું દફ્તર, એ રીતે દફ્તરો રાખવામાં આવશે.

સામાન્ય.

૨૧. દરેક ચૂંટણીનું પરિણામ એકદમ કલેક્ટરને જણાવવું, તે મુંબાઈના સરકારી ગેજીટમાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરશે.

સૂચના.—આ નિયમોમાં કલમો લખી છે, તે અસલ નિયમોના આંક પ્રમાણે નથી, તેમ આ નિયમો પણ અસલ નિયમોના શબ્દે શબ્દ ઉતારો નથી, પણ સાર છે. તે નિયમો ઉપરથી આ નિયમો સરળ ભાષામાં લખેલા છે, ને તેમાં ઘણુંકરીને જાણવા યોગ્ય તમામ નિયમોની મતલબ આવી જાયછે.*

લોકલ બોર્ડ.

અમદાવાદ જીલ્લો.+

અમદાવાદ જીલ્લામાં એક ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ અને આઠ તાલુકા લોકલ બોર્ડ સ્થાપ્યાં છે. તેની વિગતઃ—

૧. અમદાવાદ ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ.—અધ્યક્ષ—કલેક્ટર. (ગેજીટ ભાગ ૧ લો, પૃષ્ટ ૩૬૦, સને ૧૮૮૫.)

આઠ તાલુકા લોકલ બોર્ડ.

૧. દસક્રોઈ.	૪. ગોધા.	૭. મોડાસા મહાલ.
૨. ધોળકા.	૫. વીરમગામ.	૮. પ્રાંતીજ (મોડાસા મહાલની હદ બાદ કરતાં બાકીનો ભાગ.)
૩. ધંધુકા.	૬. સાણંદ.	

---

* આ નિયમો પૈકી કોઈ નિયમ પંચમહાલ કે સિંધને લાગુ પડતા નથી.

+ સને ૧૮૮૪ના મુંબાઈના સરકારી ગેજીટ ભાગ ૧ લાના પૃષ્ટ ૮૩૩ અને પૃષ્ટ ૧૨૨૦ જુઓ.

દરેક બોર્ડની રચના.

તાલુકા બોર્ડનું નામ.	એકંદર મેંબરની સંખ્યા.	સરકારના નિમેલાની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.				તે તાલુકાના ગામ સમસ્તમાંથી સંખ્યા.	અધ્યક્ષ કોણ થશે.*
			મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી.	ગામ સમસ્તથી પસંદ થએલા.	ખેડુતોમાંથી પસંદ કરેલા.	કુલ.		
૧. દસક્રોઇ	૧૭	૯	અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર.
૨. ધોળકા.	૧૭	૯	ધોળકા મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.
૩. ધંધુકા.	૧૭	૯	ધંધુકા મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.
૪. ગોધા.	૧૭	૯	ગોધા મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.

૫. વીરમગામ.	૧૭	૯	વીરમગામમ્યુનિસિપાલિટિ નો. ૧	૬	૧	૮	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૬. સાણંદ.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૭.પ્રાંતીજ	૧૩	૭	પ્રાંતીજ મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૪	૧	૬	૪	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૮.મોડાસા	૯	૫	મોડાસા મ્યુનિસિપાલિટિ નો ૧	૨	૧	૪	૨	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.

* મુંબાઈ સરકારી ગેજીટનું પૃષ્ટ ૧૮૫, સને ૧૮૮૫.

અમદાવાદ ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડની રચના.

મેંબરની એકંદર સંખ્યા.	સરકારથી નિમાવાના તેની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.			
		તાલુકા બોર્ડના પસંદ કરેલા.	મ્યુનિસિપાલિટિના પસંદ કરેલા.	ઇનામદારના પસંદ કરેલા.	કુલ
૨૩	૧૨	આઠ બોર્ડના. ૮	૧ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિનો. ૧ વીરમગામ મ્યુનિસિપાલિટિનો.	૧	૧૧

અધ્યક્ષ.

ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ અને દરેક તાલુકા લોકલ બોર્ડના અધ્યક્ષની નિમનોક સરકારે કરી છે, ને તે બોર્ડોએ તા૦ ૧ લી એપ્રીલ સને ૧૮૮૫થી કામ શરૂ કર્યું છે.

દરેક તાલુકાના સમુદાયનાં નામ અને તે દરેક સમુદાયમાં જે જે ગામો આવ્યાંછે, તેનાં નામ નીચે પ્રમાણેછે.

---

૧. દસક્રોઈ તાલુકા લોકલ બોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય ૧ લો. (બારેજા સમુદાય.)—

૧. બારેજા.	૫. નાજ.	૯. નવાપુરા.
૨. જેતલપુર.	૬. વસાઇ.	૧૦. મહીજડા.
૩. પાલડીકાંકજ.	૭. મિરોલી.	
૪. ગીરમઠા.	૮. ટીંબા.	

૨. સમુદાય ૨ જો. (અશલાલી સમુદાય.)—

૧. અશલાલી.	૧૦. શાહવાડી.	૧૬. નગીના.
૨. લાંભા.	૧૧. ગ્યાસપુર.	૧૭. મેહેમદાવાદ. (ખોખરૂ)
૩. લક્ષ્મીપુર.	૧૨. ઘોડાસર.	૧૮. ગામડી.
૪. ઓડ.	૧૩. સંઘલખામોદ્રલ.	૧૯. રૂપડા.
૫. કમોડ.	૧૪. બેહેરામપુરા. એનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાંછે તેટલો જતાં બાકીનોભાગ.	૨૦. નારોલ.
૬. પીંપલજ.	૧૫. રાજપુર હરીપુર. જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાંછે તેટલો જતાં બાકીનો ભાગ.	૨૧. ઈસનપુર.
૭. ચોસર.		
૮. વટવા.		
૯. સહીજપુર ગોપાલપુર.		

૩. સમુદાય ત્રીજો. (દેવડી સમુદાય.)—

૧. દેવડી.	૯. વીંઝોલ.	૧૭. ભુવાળ.
૨. ઇસ્તોલાબાદ.	૧૦. ગેરતનગર.	૧૮. હરણીઆવ.
૩. ગેરતપુર.	૧૧. બીબીપુર.	૧૯. રખીઆળ.
૪. બારેજડી.	૧૨. મેહેમદપુર.	૨૦. બાગફ્ર્દોસ.
૫. નાંદેજ.	૧૩. રામોલ.	૨૧. વાંચ.
૬. બડોદ્રા.	૧૪. ગતરાડ.	૨૨. મીઠીપર.
૭. હીરાપુર.	૧૫. ધામતવાન.	
૮. હાથીજણ.	૧૬. ઊંદરેલ.	

૪. સમુદાય ચોથો. (કુહા સમુદાય.)—

૧. નરોડા.	૪. વડોદ.	૭. કુબડથલ.
૨. બાકરોલ.	૫. ચાંદીએલ.	૮. કણભા.
૩. કુહા.	૬. પસુંજ.	૯. ભુવાલડી.

૧૦. ઝાણુ.
૧૧. લાલપુર.
૧૨. વેહેલાળ.
૧૩. હુકા.
૧૪. પરઘોલ.
૧૫. ઓઢવ.
૧૬. સીંગરવા.
૧૭. કુજાડ.
૧૮. નિકોલ.
૧૯. વસ્ત્રાલ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (અસારવા સમુદાય.)—

૧. ભાટ.
૨. ચીલોડા.
૩. અમીઆપુર.
૪. જગતપુર.
૫. ચાનખેડા.
૬. મોટેરા.
૭. ગોતા.
૮. ચેનપુર.
૯. કોતરપુર.
૧૦. હંસપર.
૧૧. મુઠીઆ.
૧૨. મકતંપુર.
૧૩. ફતેપુર.
૧૪. નડેચા.
૧૫. પાલડીકોચરબ.
૧૬. કોચરબ.
૧૭. છદાવદ.
૧૮. ચંગીસપુર.
૧૯. વસ્ત્રાપુર.
૨૦. શેખપુરખાનપુર.
૨૧. કાળી.
૨૨. ઉસ્માનપુર.
૨૩. વાડજ.
૨૪. ઘાંટલોડીઆ.
૨૫. ચાંદલોડીઆ.
૨૬. રાણીપ.
૨૭. અચેર.
૨૮. હાંસોલ, અમદાવાદની લશ્કરી છાવણીમાં તે ગામની હદનો જેટલો ભાગ છે તેટલો જતાં બાકીનો ભાગ.
૨૯. દરીઆપુર કાજીપુર. અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિ અને લશ્કરી છાવણી એ બેની હદમાં તેનો જેટલો ભાગ આવ્યો છે તેટલો જતાં બાકીનો ભાગ.
૩૦. શહેર કોટડા. અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં
૩૧. અસારવા. અમદાવાદ લશ્કરી છાવણીની હદમાં તેનો જેટલો ભાગ આવ્યો છે તેટલો જતાં બાકીનો ભાગ.
૩૨. અસપુર સરપુર.
૩૩. છોટી દસક્રોહી. અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં જેટલો ભાગ આવ્યો છે તેટલો જતાં બાકીનો ભાગ.
૩૪. સહીજપુર.

તેનો જેટલો ભાગ છે તે જતાં બાકીનો ભાગ.	૩૫. કોટેશ્વર.
	૩૬. વેજલપુર.
	૩૭. વાસણા.
	૩૮. મેમનગર.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (વળાદ સમુદાય.)—

૧. ઉસ્માનાબાદ.	૧૦. ઝુંડાળ.	૧૯. ધોળાકુવા.
૨. શાબાસપુર.	૧૧. ત્રાગડ.	૨૦. ઇંદ્રોડા.
૩. લબકામણ.	૧૨. દંતાલી.	૨૧. સાનોડા.
૪. છારોડી.	૧૩. જમેતપુર.	૨૨. ઈનાસણ.
૫. ખોરજ.	૧૪. અડાળજ.	૨૩. રાયપુર.
૬. ખોડીઆર.	૧૫. ઊંવારસદ.	૨૪. મેદ્રા.
૭. કોબા.	૧૬. તારાપુર.	૨૫. વળાદ.
૮. ખુડથળ.	૧૭. પોર.	૨૬. લીંબડીઆ.
૯. સુઘડ.	૧૮. રાયસણ.	૨૭. કરાઇ.
		૨૮. લીલાપુર.
		૨૯. ઓગાણજ.

---

૨. ધોળકા તાલુકા લોકલ લોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (સાંથળ સમુદાય.)—

૧. સાંથળ.	૭. બરોદા.	૧૩. આંબલીઆળા.
૨. ગીરંદ.	૮. કાવીઠા.	૧૪. રામપુર.
૩. વૌઠા.	૯. ચંદીસર.	૧૫. ભેટાવાડા.
૪ સહીજ.	૧૦. બદરખા.	૧૬. જલાલપુરવજીફા.
૫ અંબેછી.	૧૧. વાસણાકેળીયા.	૧૭. રાજપુર.
૬ ખાત્રીપુર.	૧૨. અદાસર.	૧૮. સરોડા.

૨. સમુદાય બીજો. (કૌકા સમુદાય.)—

૧. કૌકા.	૨. ગાણેસર.	૩. ધોળી.

૪. પીંસાવાડા.	૧૧. નભોઇ.	૧૮. મેતાળ.
૫. રાયપુર.	૧૨. વીરદી.	૧૯. દુગાલી.
૬. સીમજ.	૧૩. ચિત્રવાડા.	૨૦. ઇંગોલી.
૭. અંધારી.	૧૪. લગડાણા.	૨૧. ત્રાણસદ.
૮. વારણા.	૧૫. અમીપુરા.	૨૨. વીરપુર.
૯. રીંજા.	૧૬. ગણોલ.	૨૩. લાણા.
૧૦. નેસડા.	૧૭. મોટીઓરૂ.	૨૪. કાદીપુર.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (બાવળા સમુદાય.)—

૧. જુવાલરૂપાવટી.	૭. રાણેસર.	૧૩. મેણી.
૨. કોચરીઆ.	૮. હસનપુર.	૧૪. નાનોદ્રા.
૩. દેહગામડા.	૯. છાબાસર.	૧૫. બાવળા.
૪. ભાયલા.	૧૦. આદ્રોદા.	૧૬. કાવલા.
૫. રજોડા.	૧૧. સંકોદ.	૧૭. કાણેતી.
૬. રાશમ.	૧૨. વાસણાનાનોદ્રા.	૧૮. દેવધોલેરા.

૪. સમુદાય ચોથો. (મફલીપુર સમુદાય.)—

૧. મફલીપુર.	૭. રજોડા.	૧૫. આંબારેલી.
૨. ધોળકા, તે કસ્બા-	૮. સીંદરાજ.	
નો જેટલો ભાગ,	૯. શેખડી.	
ધોળકા મ્યુનિસિ-	૧૦. હસનપુર કસ્બો.	
પાલિટિની હદમાં	૧૧. કેરાળા.	
આવેલો છે તેટ-	૧૨. રૂપાલ.	
લો જતાં બાકી-	૧૩. સાળજડા.	
નો ભાગ.	૧૪. ચસોડા.	
૩. ચક.		
૪. જેકડા.		
૫. પાલડી.		
૬. મુજપુર.		

૫. સમુદાય પાંચમો. (કોઠ સમુદાય)—

૧. કોઠ.	૯. ફલીઆપુર.	૧૭. લોલ્લા.
૨. ભોળાદ.	૧૦. ફેરીઆણા.	૧૮. નાનીબોરૂ.
૩. સરગવાળા.	૧૧. ખરેટી.	૧૯. મીઠાપુર.
૪. વટામણ.	૧૨. ખાલકપુર.	૨૦. જાખડા.
૫. ગુંદી.	૧૩. વેજલકા.	૨૧. ખાનપુર.
૬. બળદાણા.	૧૪. ધીંગડા.	૨૨. અરણેજ.
૭. જુવારજ.	૧૫. સમાણી.	
૮. દેવદથળ.	૧૬. ઉતેળીઆ.	

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ગાંગડ સમુદાય.)—

૧. ગાંગડ.	૯. ચીઆડા.	૧૭. દદુસર.
૨. બગોદ્રા.	૧૦. ગુંદાનુંપરૂ.	૧૮. જલાપુર ગોધનેશ્વર.
૩. શીઆળ.	૧૧. ભૂરખી.	૧૯. સરંડી.
૪. એગવા.	૧૨. ધનવાડા.	૨૦. સાંકોદ્રા.
૫. જુભલી.	૧૩. વાળથેરા.	૨૧. મેમર.
૬. ધેનદાળ.	૧૪. વેજી.	૨૨. કેશ્રાંદી.
૭. ભામસરા.	૧૫. દુમાલી.	૨૩. સરલા.
૮. રોઇકા.	૧૬. સીઆવાડા.	૨૪. દુર્ગી.

૩. ધંધુકા તાલુકા લોકલ બોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (ધંધુકા સમુદાય.)—

૧. ધંધુકા. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં છે તે જતાં બાકીનો ભાગ.	૨. કોટડા. ૩. છસીઆણા. ૪. જાળીઆ. ૫. વાગડ.	૬. અડવાળ. ૭. મોરાસીઆ. ૮. ચારણકી. ૯. હેબતપુર.

૧૦. વાસણા.
૧૧. ગલસણા.
૧૨. દેરડી.
૧૩. જાંજરકા.
૧૪. છારોડી.
૧૫. ખરડ.
૧૬. ઉંચડી.
૧૭. તગડી.
૧૮. ફેદ્રા.

૨. સમુદાય બીજો. (રાણપુર સમુદાય.)—

૧. રાણપુર
૨. ફીનારા.
૩. કુંડલી.
૪. કેરીઆ.
૫. ખોખરનેસ.
૬. ખસ.
૭. ખોજાપુરા.
૮. ધડીઆ.
૯. દેવગાણા.
૧૦. દેવલીઆ.
૧૧. ધારપીંપલા.
૧૨. પીપરાલી.
૧૩. પટણા.
૧૪. બુબાવાણ.
૧૫. બોડાણા.
૧૬. કેરીઆ.
૧૭. મોટીવાવડી.
૧૮. ચાપરકામોટા.
૧૯. મામનપુર.
૨૦. બોડીઆ.
૨૧. બુરાનીઆ.
૨૨. ચાપરકાનાના.
૨૩. શેખપુર.
૨૪. રાજપુર.
૨૫. સંગનપુર.
૨૬. અણીઆળીકસ્બાતી.
૨૭. ઉમરાળા.
૨૮. આલમપુર.
૨૯. હડમનતાળા.
૩૦. સમઢીઆળા.
૩૧. કેરીઆ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (કાઠીઆવાડ સમુદાય.)—

૧. અણીઆળીકાઠી.
૨. સમઢીઆળા.
૩. ગોરીઆ.
૪. ગંગાજળ.
૫. ચોરવીરા.
૬. નડાળા.
૭. નિનામા.
૮. નાગડકા.
૯. નોલી.
૧૦. બગડ.
૧૧. ભડલામોટા.
૧૨. માત્રાનાના.
૧૩. લોઆ.
૧૪. શેખદોદ.
૧૫. સાંગોઇ.
૧૬. હરણીઆ.
૧૭. ઓરી.
૧૮. સાળંગપુર.
૧૯. બેલા.
૨૦. ટીંબલા.
૩૧. ખસતા.
૨૨. રોજકા.
૨૩. ઝીંઝરા.
૨૪. રોઈકા.

૪. સમુદાય ચોથો. (ધોલેરા સમુદાય.)—

૧. ભડીઆદ.
૩. સોઢી.
૫. કાદીપુર.
૨. ૪. માંડવીપુરા. ધોલેરા.
૬. ચેર.

૭. નભોઈ.	૧૧. મીંગળપુર.	૧૬. રાહતળાવ.
૮. પાંચી.	૧૨. માહાદેવપુરા.	૧૭. મુદી.
૯. રૂપાવટી.	૧૩. ભાંગડ.	૧૮. ઝાંખી.
૧૦. બાવલીઆરી.	૧૪. ખુણુ.	૧૯. ભીમતળાવ.
	૧૫. સાંગાસર.	૨૦. આકરૂ.
		૨૧. કોઠડીઆ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (બરવાળા સમુદાય.)—

૧. ખમીદાણુ.	૧૬. રેફ્ડા.	૩૧. મુળધરાઈ.
૨. કાપડીઆળી.	૧૭. રોજીદ.	૩૨. ભલગામડા.
૩. રાણુપુરી.	૧૮. વાવડી.	૩૩. જરવાળા.
૪. ખડોલ.	૧૯. વહીઆ.	૩૪. ખડસલીઆ.
૫. ખાંભડા.	૨૦. વેજલકા.	૩૫. પોલારપુર.
૬. ગુંદા.	૨૧. વાઢેલા.	૩૬. ત્રાડીઆમોટા.
૭. ગોધાવટા.	૨૨. સરવાલ.	૩૭. ત્રાડીઆનાના.
૮. ચાચરીઆ.	૨૩. સુંદરીઆણા.	૩૮. પરબડી.
૯. ચંદરવા.	૨૪. અલાઉ.	૩૯. શાહપુર.
૧૦. જાળીલા.	૨૫. પાટણા.	૪૦. સળાસર.
૧૧. ધંદોદર.	૨૬. ગીંગલપુર.	૪૧. અણીઆળી.
૧૨. પીપાલ.	૨૭. પંચતળાવડા.	ભીમજી.
૧૩. બરવાળા.	૨૮. કુંડલ.	૪૨. બાદી.
૧૪. બારેજડા.	૨૯. નાવડા.	૪૩. જસકા.
૧૫. રામપુરા.	૩૦. પાણવી.	

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ભાલ સમુદાય.)—

૧. કમીઆળા.	૫. આંબલી.	૯. પીપલી.
૨. કામાતળાવ.	૬. વાલીંદા.	૧૦. નવાગામ.
૩. ગોધલા.	૭. આનંદપુર.	૧૧. ખુરાંતપુર.
૪. સેલા.	૮. ધુનાળ.	૧૨. ગાંફ.

૧૩. ગોરાસુ.	૧૫. ચોકડી.	૧૭. પડાંણા.
૧૪. અંકેવાળીઆ.	૧૬. કાસનદરા.	

---

૪. ગોઘા તાલુકા લોકલ બોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (નવાગામ મુગલાણા સમુદાય.)—

૧. નવાગામ.	૫. ભોળાદ.	૯. જાળીઆ જૂના.
૨. મુગળાણા.	૬. ભોજપુરા.	૧૦. ભાંદર.
૩. કમળેજ.	૭. શામપુરા.	૧૧. ભેકડા.
૪. ઉડવી.	૮. ધ્રુબકા.	૧૨. ચીત્રા.

૨. સમુદાય બીજો. (કુડા સમુદાય.)—

૧. કુડા.	૪. માલપુર.	૭. લાખણકા.
૨. અવાણીઆ.	૫. મામસા.	૮. કંકોટ.
૩. તગડી.	૬. નેસવાડ.	૯. હોઈદાદ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (વાળુકડ સમુદાય.)—

૧. વાળુકડ.	૪. ભડલી.	૭. નવાજાળીઆ.
૨. સમઢીઆળા.	૫. ખંભા.	૮. કનાડ.
૩. રબરીકા.	૬. સર.	૯. ખારી.
		૧૦. શેખવદર.

૪. સમુદાય ચોથો. (જૂનાપાદર સમુદાય)—

૧. જૂનાપાદર	૫. મોટા ખોખરા.	૯. સરવદર.
૨. ઉખરલા.	૬. પીપરલા.	૧૦. વાવડી.
૩. ત્રીંબક.	૭. પતીઆલા.	૧૧. ખરકડી.
૪. નાનાખોખરા	૮. બમનીઆ.	

૫. સમુદાય પાંચમો. (લાકડીઆ આનંદપુર સમુદાય.)—

૧. લાકડીઆ.	૩. ગરીબપુરા.	૫. ગોરીઆળી.
૨. ચનીઆલા.	૪. ભાંખલ.	૬. કંતાલા.

૭. નવાગામ નાના. ૧૦. ઓદરકા. ૧૨. ભવાનીપુરા.
૮. કુકડ. ૧૧. છાયા. ૧૩. આનંદપુર.
૯. પેથુલ પુરા.

૬. સમુદાય ૬ ઠ્ઠો. (ગોધા સમુદાય.)—

૧. મોરચંદ. ૬. રાજપુરા.
૨. સાનોદર. ૭. મલેકવદર.
૩. કરેડા. ૮. પીરમ.
૪. પદ્ધા. ૯. ગોધા. તેનો
૫. બાડી જેટલો ભાગમ્યુ- નિસિપાલિટિનીહ- દમાં આવ્યો છે, તે જતાં બાકીનો ભાગ.

૫. વીરમગામ તાલુકા લોકલબોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (દેત્રોજ સમુદાય.)—

૧. દેત્રોજ. ૧૨. રાંતીનાની. ૨૪. ભોઇનીસ અને તેનું પરૂ.
૨. ઉચરપી. ૧૩. બાતઈ.
૩. તેલાવી. ૧૪. જેઠીપુરા. ૨૫. કુકવાવ.
૪. ભટારીઆ. ૧૫. મદ્રીસણા. ૨૬. હાથીપુરા.
૫. સુંજપુરા. ૧૬. અંબાસણ. ૨૭. દામોદરીપુરા.
૬. અમરપુરા. ૧૭. નંદીસણા. ૨૮. શંગપુરા.
૭. સુવાળા. ૧૮. જસપુરા. ૨૯. કરણપુરામોટા.
૮. રાજપુરા. ૧૯. ઘેલડા. ૩૦. કરણપુરાનાના.
૯. બામરોલી. ૨૦. મારૂસણા. ૩૧. રૂદાતલ.
૧૦. ફતેપુરા. ૨૧. નથપુરા. ૩૨. રામપુરા.
૧૧. રાંતીમોટી, ૨૨. ઇંદ્રપુરા. ૩૩. મોકાપુરા.
૨૩. સોભાસણ. ૩૪. પેથાપુરા.

૩૫. દેકાવાડા.
૩૬. સબલપુરા.
૩૭. વાસણાછનીઆર
૩૮. સીહોર.
૩૯. ગળધરપુરા.
૪૦. કરશણપુરા.
૪૧. ઉગરોજઅ-ને તેનું પરૂ.
૪૨. છનીઆર
૪૩. ઓઢવ.
૪૪. સાદતપુરા.
૪૫. ભગાપુરા અ-ને તેનું પરૂ.
૪૬. ઊમેદપુરા.
૪૭. માનપુરા.
૪૮. જીવાપુરા.

૨. સમુદાય બીજો. (સીતાપુર સમુદાય.)—

૧. સીતાપુર.
૨. રૂણી.
૩. રાનોદે.
૪. દાંતીસણા.
૫. હાંસલપુર એચ-રાજી.
૬. કાચરોળ.
૭. નાયકપુરા.
૮. જાલીસણા.
૯. વીછણ.
૧૦. ઝાંઝરવા.
૧૧. કાનપુરા.
૧૨. આનંદપુરા.
૧૩. સિણજ.
૧૪. ગુંજાળા.
૧૫. ડભસર.
૧૬. દઢાણા અને જ-ગપર.
૧૭. રતનપુરા.
૧૮. રાણીપુરા.
૧૯. વીઠલાપુર.
૨૦. વાસણા.
૨૧. રાણપુર.
૨૨. દાલોડ.
૨૩. વનપરડી.
૨૪. વીંઝુવાડા.
૨૫. વરમોર.
૨૬. ગમાનપર

૩ સમુદાય ત્રીજો. (માંડળ સમુદાય.)—

૧. માંડળ.
૨. શેર.
૩. ડઢાસણ.
૪. રખીઆંણા.
૫. સોળગામ.
૬. સાંદરા.
૭. ઉભડા.
૮. રિબડી.
૯. નવાગામ.
૧૦. ધેલડા.
૧૧. ભંકોડા.
૧૨. કાંજ.
૧૩. રામપરા.
૧૪. દસલાણ.
૧૫. કોટીઆ.
૧૬. ધાંટીસણ.
૧૭. કાનત્રોડી.
૧૮. ચનીનાપુરા.
૧૯. કાનપર.
૨૦. ડાંગરવા.
૨૧. બાળસાસણ.
૨૨. ઉકરડી.
૨૩. અધાર.
૨૪. ઉખલોડ.
૨૫. ઓસંકા.

૪. સમુદાય ચોથો. (ત્રેંટ સમુદાય.)—

૧. ત્રેંટ.	૮. ડેડીઆસણ.	૧૫. નદીઆણા
૨. કુએરપરા ગોરીઆં.	૯. કાલીઆણ.	૧૬. જક્ષી.
	૧૦. ધાકડી.	૧૭. ચણોઠીઆ.
૩. કડવાસણ.	૧૧. દુમાણા.	૧૮. કરીઆળા.
૪. ભોજવા.	૧૨. જુનાપાદર.	૧૯. ભાવડા.
૫. લીંબડ.	૧૩. નીલકી.	૨૦. પનાર.
૬. પાટડી.	૧૪. ભડાણા.	૨૧. ખુદાદ.
૭. ખારાઘોડા.		

૫. સમુદાય પાંચમો. (હાંસલપુર શેરેશ્વર સમુદાય.)—

૧. હાંસલપુર શેરેશ્વર.	૯. સચાણા.	૧૮. કાંકરાવાલી.
	૧૦. કુનપર.	૧૯. મેળજ.
૨. કોકટા.	૧૧. લીઆં.	૨૦. કાદીપુર.
૩. વલાણા.	૧૨. વસવેલીઆ.	૨૧. સરસાવાડી.
૪. કુમાડમોટી.	૧૩. ખેંગારીઆ.	૨૨. વડગસ.
૫. કુમાડનાની.	૧૪. થોરી મુબારક	૨૩. વીરમગામ. મ્યુનિસિપાલિટિનીહદમાં જેટલો ભાગઆવ્યો છે તે સિવાયનો બાકીનો ભાગ.
૬. મેમદપુર.	૧૫. વાણી.	
૭. સોકલી.	૧૬. રેમલપુર.	
૮. જખવાડા.		

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ઓગાણ સમુદાય.)—

૧. ઓગાણ.	૫. અસલગામ	૯. કાએલા
૨. વનથલ.	૬. ઝેંઝરા.	૧૦. સાકર.
૩. ઘોડા.	૭. કુમરખાન	૧૧. વેકરીઆ.
૪. શુલેટા.	૮. શાહપુર.	૧૨. દેરવાલા.

૧૩. તનમનીઆ.	૧૬. કમીજલા.	૧૯. ખેરવા.
૧૪. ઢાંચી.	૧૭. જેતાપુર.	૨૦. મોઢવાણા.
૧૫. ગેડીઆ.	૧૮. સત્રલાણા.	૨૧. થોરીયાંબા.

૬ સાણંદ તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (સરખેજ સમુદાય.)—

૧. સરખેજ.	૭. ખોપલ.	૧૩. નવાપરા.
૨. મકરબા.	૮. ખોડકદેવ.	૧૪. સનાથળ.
૩. સીળજ.	૯. આંબલી.	૧૫. ગરોડીઆ.
૪. સોળા.	૧૦. થળતેજ.	૧૬. મનીપુર.
૫. હેબતપુર.	૧૧. ઘૂમા.	
૬. ભાડજ.	૧૨. સેલા.	

૨. સમુદાય બીજો. (વિસલપુર સમુદાય.)—

૧. વિસલપુર.	૫. બાદરાબાદ.	૯. ભાત.
૨. ફતેવાડી.	૬. બાકરોલ.	૧૦. વાસણા ચા-ચરાવાડી.
૩. વણઝર.	૭. કાસંદ્રા.	
૪. ઓકાફ.	૮. તાજપુર.	૧૧. ચાંગોદર.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (ડરણ સમુદાય.)—

૧. ડરણ.	૮. પલવાડા.	૧૫. કોદાળીઆ.
૨. કુંવાર.	૯. ખીચા.	૧૬. માણકોલ.
૩. મોરૈઆ.	૧૦. લોદરીઆળ.	૧૭. પિપણ.
૪. મટોડા.	૧૧. વાસણા દેધળ.	૧૮. લેખંભા.
૫. મોડાસર.	૧૨. જુડા.	૧૯. દેવતીભાટોની.
૬. શરી.	૧૩. જુવાળ.	
૭. ફાંગડી.	૧૪. વેંચીઆ.	

૪. સમુદાય ચોથો. (દદુકા સમુદાય.)—

૧. દદુકા.	૨. રૈંથળ.	૩. ઝાંપ.

૪. વનાળીઆ.
૫. અણીઆલી.
૬. ઉપરદલ.
૭. બકરાણા.
૮. ગોવીંદ.
૯. મખીઆવ.
૧૦. લીલાપુર.
૧૧. મેલાસણા.
૧૨. કુંદળ.
૧૩. ઝોલાપુર.
૧૪. ચરલ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (ચોરવડોદરા સમુદાય.)—

૧. ચોરવડોદરા.
૨. સુતારકી.
૩. ખેતાસર.
૪. દોદર.
૫. નારણપુર.
૬. અણદેજ
૭. ભવાનપુર.
૮. વસોદ્રા.
૯. ઓલ.
૧૦. કલાણુ.
૧૧. ગોરજ.
૧૨. વરતી રૂપાવટી.
૧૩. છારોડી.
૧૪. ખોડા.
૧૫. ચેખલા.
૧૬. રામપુરા.
૧૭. વાસણાયાવ.
૧૮. યાવ.
૧૯. શીઆવાડા.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (સાણંદ સમુદાય.)—

૧. સાણંદ.
૨. ગોધાવી.
૩. નિધરાડ.
૪. કોળટ.
૫. તેલાવ.
૬. સોયલા.
૭. દેવતી.
૮. કાણેતી.

૭. પ્રાંતીજ તાલુકા લોકલ બોર્ડના ચાર સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (બાલીસણા સમુદાય.)—

૧. ગળેસરા.
૨. કમાલપુર.
૩. સાદોલીઆ.
૪. કતપુર.
૫. લીંબલા.
૬. ભડાખીઆ.
૭. ઓરણ.
૮. સીતવાડ વાસ વસ્તાજી.
૯. સીતવાડ મેરાજી.
૧૦. ઓભા.
૧૧. કરોલ.
૧૨. પોયડા.
૧૩. ઇંદ્રજપુર.
૧૪. મજરા.
૧૫. તાજપુર.
૧૬. વડવાસ.
૧૭. ધડકણ.
૧૮. પધાયડા.
૧૯. સુખડ.
૨૦. સોદાની મુવાડી.
૨૧. પુનાદ્રા.
૨૨. મોકમની મુવાડી
૨૩. મુધાસણા.
૨૪. ભાટીઆ.
૨૫. દલાની મુવાડી.

૨૬. દોલતાબાદ.
૨૭. તાંતરડા.
૨૮. કેસરપુર.
૨૯. બાલીસણા.
૩૦. માવાની મુવાડી.
૩૧. થાલાનીમુવાડી.
૩૨. બાઈનીમુવાડી.
૩૩. અમરાપુર.
૩૪. મામરોલી.
૩૫. ઉંછા.
૩૬. રાસોલોદ.
૩૭. બાકરપુર.
૩૮. પ્રાંતીજ. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં આવ્યો છે તે સિવાયનો બાકીનો ભાગ.

૨. સમુદાય બીજો. (હરસોલ સમુદાય.)—

૧. બોરીઆ બેચરજી.
૨. મેહેકાલ.
૩. જોરાની મુવાડી.
૪. નવાવાસ.
૫. ગુલાબની મુવાડી.
૬. મહાદેવ ગઢ.
૭. ઉમેદની મુવાડી.
૮. ગંભીરપુરા.
૯. મેહેલાવ.
૧૦. મોટેસરી.
૧૧. હરસોલ.
૧૨. સુલતાનપુર.
૧૩. અનીઓદ.
૧૪. બડોદ્રા.
૧૫. પંડુસણ.
૧૬. સગપુર.
૧૭. રોઝદ.
૧૮. તાજપુર.
૧૯. આંત્રોલી વાસ દોલજી.
૨૦. આંત્રોલી પુંજાજી.
૨૧. મોટા ચેખલા.
૨૨. નાના ચેખલા.
૨૩. પુંસરી.
૨૪. રૂપાલ.
૨૫. ચંદપુર.
૨૬. આંજણા.
૨૭. નવાનગર.
૨૮. ખેરોલ.
૨૯. વીલીઅમપુર.
૩૦. કરમીપુર.
૩૧. તોલાદ.
૩૨. ઉઝેડીઆ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (ફતેપુર સમુદાય.)—

૧. બેદરની મુવાડી.
૨. જેનપુર.
૩. મોરાલી.
૪. ધાડી.
૫. વાવડી.
૬. દાદરડા.
૭. મહાદેવપુરા.
૮. અંબાવાડ.
૯. મૌછા.

૧૦. ફતેપુર.	૧૪. આકરોદ્રા.	૧૮. દેસાસણ.
૧૧. આશ્રોડા.	૧૫. પુરાલ.	૧૯. સાકોદીઆ.
૧૨. નીકોડીઆ.	૧૬. ગામડી.	૨૦. બાવસર.
૧૩. છાદરડા.	૧૭. અગીઓલ	૨૧. મથુરા.

૪. સમુદાય ચોથો. (સોનાસણ સમુદાય.)—

૧. અમીનપુર.	૯. નનાંપુર.	૧૭. સોનાસણ.
૨. વદ્રાદ.	૧૦. હાજીપુર.	૧૮. મોઈડ વાસ રૂપાજી.
૩. લાલપુર.	૧૧. બોરીઆ ખુરાડ.	૧૯ મોઇડ વાસ નાથાજી.
૪. મેમદપુર.	૧૨. જીતોડ.	૨૦. સલાલ.
૫. પલાચર.	૧૩. પીપલોદી.	૨૧. રસલપુર.
૬. ઝીંઝવા.	૧૪. નાદ્રી પેથાપુર.	૨૨. પોગળુ.
૭. વાઘરેટ.	૧૫. કતવાડ.	૨૩. વાઘપુર.
૮. આમોદ્રા.	૧૬ દલપુર.	૨૪. પીલુદ્રા.
		૨૫. સામપદ.

૮. મોડાસા તાલુકા લોકલ બોર્ડના બે સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (દેમાઇ સમુદાય.)—

૧. દેમાઈ.	૯. ઓધા.	૧૭. બીલવાણીઆ.
૨. વાસણા મોટા.	૧૦. દક્ષણેશ્વર.	૧૮. વાંટડાસુકા.
૩. વાસની રેલ.	૧૧. કોજણ.	૧૯. બારનોલી.
૪. વાંટડા કાવથ.	૧૨. તાલોદ.	૨૦. ખડોલ.
૫. અંબાગામ.	૧૩. વાત્રગઢ.	૨૧. આમોદ્રા.
૬. પીપોદ્રા.	૧૪. શીમલી.	૨૨. દેરોલી.
૭. રાણેજી.	૧૫. કામલી.	૨૩. ઇંદ્રાણ.
૮. વાંટડા બાયડ.	૧૬. બુતાલ.	

૨. સમુદાય બીજો. (કોલવડા સમુદાય.)—

૧. કોલવડા.	૧૦. કોળીખાડ.	૧૯. બડોદ્રા.
૨. મલેકપુર.	૧૧. આલમપુર.	૨૦. દરીઆપુર.
૩. રૂપાન.	૧૨. ગારૂડી.	૨૧. ગાજણ.
૪. કાઉ.	૧૩. ધનસુરા.	૨૨. ઇતાડી.
૫. પાહાડ પુર.	૧૪. સાયરા.	૨૩. હફ્સાબાદ.
૬. સીતપુર.	૧૫. બાજકોટ.	૨૪. મોડાસા. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં છે એ સિવાયનો બાકીનો ભાગ.
૭. ધુનાવાડ.	૧૬. સાકરીઆ.	
૮. ખડોદ.	૧૭. સરફ્પુર.	
૯. ભેંસાવાડા.	૧૮. માહાસુલીઆ.	

+ ખેડાજીલ્લો.

ખેડાજીલ્લામાં એક ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલબોર્ડ અને સાત તાલુકા લોકલબોર્ડ સ્થાપ્યાં છે, તેની વિગત:—

૧. ખેડા ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ.—અધ્યક્ષ—કલેકટર. (સરકારી ગેજીટ ભાગ ૧ લો, પૃષ્ટ ૪૪૭, સને ૧૮૮૫.)

સાત તાલુકા લોકલબોર્ડ.

૧. મેહેમદાવાદ.	૪. આણંદ.	૬. ઠાસરા.
૨. માતર.	૫. બોરસદ.	૭. કપડવણુજ
૩. નડીઆદ.		

+ સન ૧૮૮૪ની સાલના મુંબાઈના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાતું પૃષ્ટ ૬૧૩ જુઓ.

દરેક બોર્ડની રચના.

ખેડા ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલબોર્ડ.

મેંબરની એકંદર સંખ્યા.	સરકારથી નિમાવાના તેની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.			
		તાલુકા લોકલ બોર્ડના પસંદ કરેલા.	મ્યુનિસિપાલિટિના પસંદ કરેલા.	ઇનામદારના પસંદ કરેલા.	કુલ
૧૬	૧૦	દરેક બોર્ડ દીઠ એક એક મળી ૭	૧ નડીયાદ મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી.	૧	૯

તાલુકા બોર્ડ.

તાલુકા લોકલ બોર્ડનું નામ.	એકંદર મેંબરની સંખ્યા.	સરકારના નિમેલાની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.				તાલુકાના ગામ-મુકાદમોની સંખ્યા.	સરકારથી જે અમલદારને અધ્યક્ષ નિમવામાં આવશે તેનું નામ.*
			મ્યુનિસિપાલિટિએ ચૂંટેલા.	ગામ મુકાદમોએ પસંદ કરેલા.	ઇનામદારોએ પસંદ કરેલા.	કુલ.		
મેહેમદાવાદ.	૧૫	૧૦	મેહેમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧ ખેડા મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૯	૬	ડિસ્ટ્રીકટ ડેપ્યુટીકલેકટર.
માતર.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	ડિસ્ટ્રીકટ ડેપ્યુટીકલેકટર.
નડીયાદ.	૧૭	૯	નડીયાદમ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	આસિસ્ટન્ટકલેકટર.
આણંદ.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	આસિસ્ટન્ટકલેકટર.

* મુંબાઇના સરકારી ગેજીટનું પૃષ્ટ ૨૯૪, સને ૧૮૮૫.

બોરસદ.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
ઠાસરા.	૧૭	૯	ડાકોર મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
કપડવણજ.	૧૭	૯	કપડવણજમ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.

અધ્યક્ષ.

ઉપર લખેલા અમલદારોને સરકારે દરેક બોર્ડના અધ્યક્ષ નિમ્યા છે. આ બોર્ડોના મેંબરોએ તા૦ ૧ લી જાનેવારી સને ૧૮૮૫ના રોજથી નવા ધારા પ્રમાણે કામ કરવું શરૂ કર્યું છે.

દરેક તાલુકાના સમુદાયનાં, તથા તે દરેક સમુદાયમાં જે જે ગામો આવ્યાં છે તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.—

૧. મેહેમદાવાદ તાલુકા લોકલ બોર્ડના છ સમુદાય.

૧ સમુદાય પહેલો. (મહીજ સમુદાય.)—

૧. કનીજ. ૩. લાલી. ૫. સારસા.
૨. મહીજ. ૪. બીડજ.

૨. સમુદાય બીજો. (સાંખેજ સમુદાય.)—

૧. વાસણા ભારગીયા.	૫. મલાતજ.	૯. સણુસોલી.
૨. સાંખેજ.	૬. નેનપુર.	૧૦. ગોડાલી.
૩. સમાદ્રા.	૭. પાહાડ.	૧૧. આમસારણ.
૪. સાદરા.	૮. વડલા.	૧૨. વાસણાબુરાડ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (માંકવા સમુદાય.)—

૧. રાસકા.	૬. માંકવા.	૧૧. સોજલી.
૨. રોહીસા.	૭. કુણા.	૧૨. ચારણનું મુવાડુ.
૩. છીંજર.	૮. હાથનોલી.	૧૩. મેહેમદાવાદ. જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નથી તેટલો ભાગ.
૪. દાજીપુરા.	૯. રીંછોલ.	
૫. મોદજ.	૧૦. ખાત્રજ.	

૪. સમુદાય ચોથો. (સુંજ સમુદાય.)—

૧. સત્રુડા.	૪. સરસવણી.	૭. સુંજ.
૨. કરોલી.	૫. વણસોલી.	૮. અકલાચા.
૩. રૂદણ.	૫. રસૂલપુર.	૯. જાળીઆ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (વાંઠવાળી સમુદાય.)—

૧. વાંઠવાળી.	૪. સુંઢા.	૭. કેસરા.
૨. વણસોલ સુંઢા.	૫. દેવકી વણસોલ.	
૩. અરેરી.	૬. વમાલી.	

૬ સમુદાય છઠ્ઠો. (કાછાઇ સમુદાય.)—

૧. બાવરા.	૬. ઈયાવા.	૧૧. પરસાંતજ.
૨. ગોથાજ.	૭. કતકપુરા.	૧૨. દેદરડા.
૩. ગાડવા.	૮. કાછાઈ.	૧૩. વરસોલા.
૪. સમસપુર.	૯. છાપરા.	૧૪. ખેડા. જેટલો ભાગ મ્યુનિસિ-
૫. ખુમરવાડ.	૧૦. વીરોલ.	

પાલિટિની હદ-
માં નથી તેટલો
ભાગ.

૨. માતર તાલુકા લોકલ બોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (ભલાડા સમુદાય.)—

૧. ગોરાડ.	૭. પરીએજ.	૧૩. ભલાડા.
૨. ખાનપુર.	૮. સીંજીવારા.	૧૪. શેખુપર.
૩. જીચકા.	૯. વેરોજા.	૧૫. સાએલા.
૪. ચીખલીઆ.	૧૦. વાલોત્રી.	૧૬. વસાઇ.
૫. મોરજ.	૧૧. આદેવા.	૧૭. દેથલી.
૬. બામણગામ.	૧૨. દેવાતજ.	

૨. સમુદાય બીજો. (લીંબાસી સમુદાય.)—

૧. ચાનોર.	૬. ખરાંટી.	૧૧. નગરામા.
૨. અસાંબલી.	૭. પાલા.	૧૨. નાદોલી.
૩. લીંબાસી.	૮. કુંજરા.	૧૩. અસલાલી.
૪. રણાસર.	૯. પુનજ.	૧૪. ત્રાજ.
૫. મરાલા.	૧૦. ત્રાંજા.	

૩. સમુદાય ત્રીજો. (માતર સમુદાય-)—

૧. હેજરાવાદ.	૪. રધવાણજ.	૭. ઉંઘેલા.
૨. આંત્રોલી.	૫. વણસર.	૮. સોખરા.
૩. સંધાણા.	૬. રતનપુર.	૯. માતર.

૪. સમુદાય ચોથો. (અલીંદ્રા સમુદાય.)—

૧. અલીંદ્રા.	૫. ખાંધલી.	૯. ગરમાલા.
૨. સીહોલડી.	૬. હેરંજ.	૧૦. માછીએલ.
૩. મલીઆતજ.	૭. ઉંતાઈ,	૧૧. કઠોડા.
૩. લવાલ.	૮. ખડીઆલાપુરા.	

૫. સમુદાયુ પાંચમો. (રઘુ સમુદાય.)—

૧. મેહેલજ.	૬. ચાંદણા.	૧૧. કલોલી.
૨. કોશીએલ.	૭. વાસણાબુજરગ.	૧૨. રઘુવાંટા.
૩. પીપરીઆ.	૮. રસીકપુરા.	૧૩. ગોવીંદપુરા.
૪. વારસંગ.	૯. સેત્રા.	૧૪. ચિત્રાસર.
૫. રઘુ.	૧૦. નાયકા.	

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (નવાગામ સમુદાય.)—

૧. કનેરા.	૭. પાણુસોળી.	૧૩. ધરોડા.
૨. ગોરપુર.	૮. ગોભલજ.	૧૪. ભેરાઇ.
૩. મલ્લારપુરા.	૯. કાજીપુરા.	૧૫. દામરી.
૪. પીંગલજ.	૧૦. વડાલા.	૧૬. વાવડી.
૫. કઠવાડા.	૧૧. ધથાલ.	૧૭. હરીઆલી.
૬. નવાગામ.	૧૨. ચનીદ્રા.	

૩. નડીઆદ તાલુકા લોકલબોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (અલીણા સમુદાય.)—

૧. અલીણા.	૮. ખલાડી.	૧૬. નાનાવગા.
૨. મીરજાપુર.	૯. બલાડી.	૧૭. પાલડી.
૩. કાઇએજ.	૧૦. કડી.	૧૮. વાસણા.
૪. સાસતાપુર.	૧૧. સણાલી.	૧૯. ગોધાવાડા.
૫. નગવાલ.	૧૨. સોડપર.	૨૦. ખડોલનાની.
૬. સહેરી.	૧૩. હેરંજ.	૨૧. ખડોલવડી.
૭. સુણેલ.	૧૪. ઉંધરા.	૨૨. બલોલ.
	૧૫. કોટ.	૨૩. રૂપપરા.

૨. સમુદાય બીજો. (મહૂધા સમુદાય.)—

૧. ખાંડીવાવ.	૩. ફલોલી.	૫. વડથલ.
૨. ભાનેર.	૪. ધણધોલી.	૬. ફિણાવ.

૭. ભૂમસ.
૮. મહૂધા.
૯. ડહુસર.
૧૦. મેહેમદાવાદ મુવાડા
૧૧. નીનવારા.
૧૨. ખુદડાવાદ.
૧૩. તોરણીઆ.
૧૪. નંદગામ.
૧૫. સીંધાલી.
૧૬. હજાલીઆ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (મોલેલ સમુદાય.)—

૧. માધરોલી.
૨. મોલેલ.
૩. અલીંદ્રા.
૪. જાવોલ.
૫. નવાગામ.
૬. પાલાઈયા.
૭. સલુણતળપદ.
૮. સળુણવાંટો.
૯. મરીડા.
૧૦. હાથજ.
૧૧. વાલા.
૧૨. કંજોડા.
૧૩. સુરાસામળ.
૧૪. ચલાલી.

૪. સમુદાય ચોથો. (ચકલાસી સમુદાય.)—

૧. ચકલાસી.
૨. ઉત્તરસંડા.
૩. ફતેપુર.
૪. ભૂમેલ.
૫. કંજરી.
૬. નડીઆદ. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નથી તેટલો ભાગ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (નરસંડા સમુદાય.)—

૧. મેહેમદપુરા.
૨. વડતાળ.
૩. નરસંડા.
૪. ગુતાળ.
૫. કેરીઆવી.
૬. આખડોલ.
૭. વાલેતવા.
૮. મીત્રાલ.
૯. પિપલાતા.
૧૦. પિપલગ.
૧૧. દુમરાળ.
૧૨. તુંડેલ.

૬. સમુદાય છઠો. (ડભાણ સમુદાય.)—

૧. બામરલી.
૨. દાવડા.
૩. દંતાલી.
૪. ડભાણ.
૫. જારોલ.
૬. દેગામ.
૭. હાથનોલી.
૮. સીલોડ.
૯. કમલા.
૧૦. બિલોદ્રા.
૧૧. મંજીપરા.
૧૨. આલજડા.
૧૩. અંધજ.
૧૪. અરેઆ.
૧૫. એરંડીઆપરા.
૧૬. દવાપરા.
૧૭. મૂલાજ.
૧૮. વીણા.

૧૯. બગડુ. ૨૧. સાપલા. ૨૨. મંગળપુર.
૨૦. ખુંટજ.

---

૪. આણંદ તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (આણંદ સમુદાય.)—

૧. વલાસણ. ૪. ગાણા. ૭. ખાંડલી.
૨. સંધેસર. ૫. મેઘવા. ૮. જિતોડીઆ.
૩. કરમસદ. ૬. વાંસખીલીઆ. ૯. આણંદ.

૨. સમુદાય બીજો. (અડાસ સમુદાય.)—

૧. નાવલી. ૫. નાપાડવાંટા. ૯. આંકલાવડી.
૨. હાડગુડ. ૬. અડાસ. ૧૦. મોગર.
૩. વડોદ. ૭. વાસદ. ૧૧. ભોજકૂવા.
૪. નાપાડતળપદ. ૮. રાજુપરા. ૧૨. વેહેરા.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (સારસા સમુદાય.)—

૧. ખેરડા. ૫. એડવા. ૯. ખોડવાડ.
૨. ખાનપુર. ૬. રાસનોલ. ૧૦. વધાસી.
૩. ધોલી. ૭. ખંભોલજ. ૧૧. ચીખોદરા.
૪. સારસા. ૮. પ્રતાપપુર. ૧૨. સીલી.

૪. સમુદાય ચોથો. (ઉમરેઠ સમુદાય.)—

૧. અહીમા. ૫. સુરેલી. ૯. ભરોડા.
૨. સુંદલપુર. ૬. ભાટપુરા. ૧૦. ઓડ.
૩. ધુલેટા. ૭. નવાપુરા. ૧૧. હમીદપુરા.
૪. ખાખણપુર. ૮. બેચરી. ૧૨. રતનપુર.
૧૩. ઉમરેઠ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (સામરખા સમુદાય.)—

૧. લાંભવેલ. ૩. ગામડી. ૫. કાસર.
૨. બોરીઆવી. ૪. સામરખા. ૬. અજરપુરા.

૭. રાહતલાવ. ૮. તરનોલ.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ભાલજ સમુદાય.)—

૧. થામણાતલપદ. ૮. વણસોલ. ૧૫. દાગજીપુરા.
૨. થામણાવાંટો. ૯. મેઘવાબડાપુર. ૧૬. તારપુરા.
૩. પર્વત. ૧૦. બડાપુરા. ૧૭. ભાલજ.
૪. લીંગડા. ૧૧. જાખલા. ૧૮. ખાનકુવા.
૫. ધોરા. ૧૨. આસીપુરા. ૧૯. સરદારપુરા.
૬. અરડી. ૧૩. ગંગાપુરા. ૨૦. કુંજરાવ.
૭. પણસોરા. ૧૪. ફતેપુરા.

૫. બોરસદ તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (પંડોલી સમુદાય.)—

૧. પોરડા. ૫. પાલજ. ૯. ભવાનીપુર.
૨. સુણાવ. ૬. જેસરવા. ૧૦. આમોદ.
૩. પિપલાવ. ૭. ઇશરામા. ૧૧. પંડોલી.
૪. ઈશ્નાવ. ૮. રંગાઇપુરા.

૨. સમુદાય બીજો. (વીરસદ સમુદાય)—

૧. દંતેલી. ૭. વેરોલ. ૧૩. ખાનપુર.
૨. ખંડાણા. ૮. વરડલા. ૧૪. જંત્રાલ.
૩. જોગણ. ૯. વીરસદ. ૧૫. બનેજેડા.
૪. દાવલપુરા. ૧૦. બામનવા. ૧૬. ખટનાલ.
૫. લકડપુરા. ૧૧. ગોલેલ. ૧૭. માલુ.
૬. રૂપીઆપુરા. ૧૨. ઓચ્ચાસણ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (રાસ સમુદાય.)—

૧. રાલજ. ૪. કાહલુ. ૭. કણભા.
૨. દાલી. ૫. દેવાણ. ૮. દિવેલ.
૩. બદલપુર. ૬. કઠાણાતલપદ. ૯. અમયાદ.

૧૦. રાસ.	૧૩. સાલોલ.	૧૬. સઈજપુર.
૧૧. કઠોલ.	૧૪. ઉમલાવ.	૧૭. વત્રા.
૧૨. ગોરવા.	૧૫. ગાજણા.	૧૮. કંકાપરા.

૪. સમુદાય ચોથો. (આંકલાવ સમુદાય.)—

૧. ભેટાસીવાંટો.	૭. આમલોલ.	૧૩. મુજકુવા.
૨. ભેટાસીગારીઆ.	૮. આસરમા.	૧૪. આસોદર.
૩. ભાણપરા.	૯. ઉમેટા.	૧૫. કંથારીઆ.
૪. ભેટાસીતળપદ.	૧૦. સાંખીયાદ.	૧૬. ખેડાસા.
૫. અંબાલી.	૧૧. આંકલાવ.	૧૭. અલાસા.
૬. કહાનવાડી.	૧૨. કોઠીઆખાડ.	

૫. સમુદાય પાંચમો. (બોરસદ સમુદાય.)—

૧. વડેલી.	૪. કણસારી.	૭. વહેરા.
૨. વાંછીએલ.	૫. ડભાસી.	૮. નિસરાયા.
૩. વાસણા.	૬. બોરસદ.	

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (દેદરડા સમુદાય.)—

૧. સંતોકપરા.	૭. બોડાલ.	૧૩. સીંગલાવ.
૨. આશી.	૮. હરખાપરા.	૧૪. દેદરડા.
૩. ખડોલ.	૯. કસુબાદ.	૧૫. ધોબીકુઈ.
૪. હલદરી.	૧૦. પામોલ.	૧૬. ઘોડાકૂવા.
૫. અંબાવ.	૧૧. દેહમી.	૧૭. સૂરકૂવા.
૬. દાવોલ.	૧૨. નામણ.	૧૮. નાપાતલપદ.
		૧૯. નાપાવાંટો.

---

૬. ઠાસરા તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પ્હેલો. (ઠાસરા સમુદાય.)—

૧. ખડગોધરા.	૩. સાંઢેલી.	૫. ગડવીપુરા.
૨. નદાદ્રા.	૪. સલુણ.	૬. પિપલવાડા.

૭. ગોલજ.
૮. કોસમ.
૯. દાભસર.
૧૦. બાહાદરપર.
૧૧. અંબાવ.
૧૨. ઔરંગપુરા.
૧૩. ઠાસરા.
૧૪. રસુલપુર.

૨. સમુદાય બીજો. (વાડદ સમુદાય.)—

૧. પાલી.
૨. રસ્તમપુરા.
૩. માલવાણ.
૪. અંધાડીકસ્બો.
૫. અંધાડીપહાડીઆ.
૬. વસો.
૭. સાંગોલ.
૮. સોનીપુર.
૯. વાડદ.
૧૦. મીઠાનામુવાડા
૧૧. સોનાઈયા.
૧૨. રસલપુરપડાલ.
૧૩. જરગાલ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (પડાલ સમુદાય.—

૧. જનોડ.
૨. વનોડા.
૩. મહી ઈતાદીવાડી-ભાગ.
૪. મહીઈતાદીવાલવપુર.
૫. કુણી.
૬. મેનપુરા.
૭. પડાલ.
૮. રોજવા.
૯. બલાડા.
૧૦. વાંઘરોલી.
૧૧. સોનાદ્રા.
૧૨. પાલ્યા.
૧૩. દભાલી.

૪. સમુદાય ચોથો. (કાલસર સમુદાય.)—

૧. કાલસર.
૨. રખીઆલ.
૩. મરઘાકૂઇ.
૪. વણોટી.
૫. આગરવા.
૬. ગુમડીઆ.
૭. વમાલી.
૮. ધુંદી.
૯. જલાનગર.
૧૦. ઉધમાતપુરા.
૧૧. સાંઢેલીઆ.
૧૨. કોતરીઆ.
૧૩. ઉપલેટ.
૧૪. શાહપુરા.
૧૫. સરનાળ.
૧૬. નેશ.
૧૭. ઉબા.
૧૮. અકલાચા.
૧૯. હરખોલ.
૨૦. ભદ્રાસા.
૨૧. ચિતલાવ.
૨૨. રાણીઆ.
૨૩. ડાકોર. જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નથી તેટલો ભાગ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (પાંડવાણીઆ સમુદાય.)—

૧. જેસાપુરા.	૬. જાખેડ.	૧૧. ખીજરપોરતલપદ.
૨. કોટલીદોરા.	૭. સીમલજ.	૧૨. માસરા.
૩. જોરાપુરા.	૮. વીંઝોલ.	૧૩. સૂઈ.
૪. ઘુનાદ્રા.	૯. મલાઈ.	૧૪. વલભપુર.
૫. પાંડવાણીયા.	૧૦. ખીજરપોર વાંટો.	૧૫. મોરઆંબલી.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (પિલોલ સમુદાય.)—

૧. બોરડી.	૮. એકલવેલુ.	૧૫. સામળપુરા.
૨. અમરતપરા.	૯. પહેલુંભાટપોર.	૧૬. વિઠ્ઠલપુરા.
૩. મુલીઆદ.	૧૦. બીજુંભાટપોર.	૧૭. રવાલીઆ.
૪. સાઈયાંત.	૧૧. અજુપરા.	૧૮. પિલોલ.
૫. પોરડા.	૧૨. રાણીપોરડા.	૧૯. વઝેવાલ.
૬. કાજીપોરા.	૧૩. ઓજરાલા.	૨૦. ભરથરી.
૭. રામપોરચં-દાસર.	૧૪. ચેતરસુંબા.	૨૧. આજરેલી.

---

૭. કપડવણજ તાલુકા લોકલ બોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (અંતેસર સમુદાય.)—

૧. દંતાલી.	૮. દાનાદ્રા.	૧૫. રામપુર.
૨. લેટર.	૯. અંતેસર.	૧૬. વરદલા.
૩. દુધાથળ.	૧૦. આલમપુર.	૧૭. માલીતાડી બારીઆ.
૪. રેલીઆં.	૧૧. રમાસડી.	
૫. સુંડા.	૧૨. વિખલોડ.	૧૮. માલીતાડીપગી.
૬. ગહુવા.	૧૩. વડોલ.	૧૯. ફાગવેલ.
૭. ભુતીઆ.	૧૪. વેજલપુર.	૨૦. પોરડા.
		૨૧. ફુલછત્રપુરા.

૨. સમુદાય બીજો. (છીપડી સમુદાય.)—

૧. અપરૂજી.	૮. કાકરખાડ.	૧૫. રતનપુર.
૨. વાઘાવટ.	૯. બદરપુર.	૧૬. છીપડી.
૩. કોસમ.	૧૦. મીરઝાપુર.	૧૭. મૂડેલનાની.
૪. ચેલાવતી.	૧૧. ખલાલ.	૧૮. મૂડેલમોટી.
૫. રવદાવત.	૧૨. સરખેજ.	૧૯. ગંગીઆલ.
૬. સુરાવત.	૧૩. ગાડવેલ.	૨૦. છીપીઆલ.
૭. ચરેડ.	૧૪. અરાલ.	૨૧. ભરકુંડા.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (આંત્રોલી સમુદાય.)—

૧. અબોચ.	૭. કાળજી.	૧૩. આંત્રોલી.
૨. અલવા.	૮. જગદુપુર.	૧૪. મમદપુર.
૩. બેટાવાડા.	૯. તૈઅબપર.	૧૫. ફત્યાવાડ.
૪. થુચાલ.	૧૦. સુલતાનપુર.	૧૬. કપડવણજ.મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નહિ આવેલો ભાગ.
૫. જલોઈઆ.	૧૧. ખાનપુર.	
૬. નવાગામ.	૧૨. સીંગાલી.	

૪. સમુદાય ચોથો. (લસુંદ્રા સમુદાય.)—

૧. લખમણપરા.	૫. દાંપત.	૯. લસુંદ્રા.
૨. લાડવેલ.	૬. અનારા	૧૦. વાલીનાથ.
૩. સિકંદર.	૭. શાહપર.	૧૧. ચારણનીકોલ.
૪. દૈયપ.	૮. કઠાણા.	૧૨. સાવલી.

૫. સમુદાય પાંચમો. (કઠલાલ સમુદાય.)—

૧. અભરીપુર.	૪. સરાલી.	૬. પહાડ.
૨. લાડવેલ.	૫. કઠલાલ.	૭. પોરડા.
૩. પિઠાઇ.		

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (તોરણા સમુદાય.)—

૧. તોરણા.	૪. નારણગરનોમઠ.	૭. સોમણા.
૨. ભાટેરા.	૫. આંબલીઆરા.	૮. સાલોડ.
૩. દાસલવાડા.	૬. મીરાપર.	૯. વાસણા.

+ સૂરતજીલ્લો.

સૂરતજીલ્લામાં એક ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલબોર્ડ અને આઠ તાલુકા લોકલબોર્ડ સ્થાપ્યાં છે, તેની વિગતઃ—

૧. સૂરત ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ.—અધ્યક્ષ—કલેક્ટર. (સને ૧૮૮૫ના ગેજીટના ભાગ ૧ લાનું પૃષ્ટ ૧૮૪ જુઓ.)

આઠ તાલુકા લોકલબોર્ડ.

૧. ચોરાસી.
૨. જલાલપુર.
૩. બારડોલી.
૪. ઓલપાડ.
૫. ચિખલી.
૬. વલસાડ.
૭. પારડી.
૮. માંડવી. *

દરેક બોર્ડની રચના.

સૂરત ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલબોર્ડ.

મેંબરની એકંદર સંખ્યા.	સરકારથી નિમાવાનાં તેની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.			
		તાલુકા લોકલ બોર્ડના પસંદ કરેલા.	મ્યુનિસિપાલિટેના પસંદ કરેલા.	ઇનામદારના પસંદ કરેલા.	કુલ
૨૧	૧૧	દરેક તાલુકા લોકલ બોર્ડનો એક એક એટલે. ૮.	સૂરત મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી. ૧.	૧	૧૦

+ સન ૧૮૮૪ની સાલના મુંબાઈના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાનું પૃષ્ટ ૬૪૭ જુઓ.

* માંડવી તાલુકામાં ૧૩૫ ગામ છે, તેમાંનાં ઘણાંખરાંમાં કાલીપરજ લોક રહેછે, તેઓ જોઇએ તેટલા સુધરેલા નથી એમ સરકારનો અભિપ્રાય છે, માટે તે બોર્ડના વિશેષ્ય નિયમ કર્યા છે.(તેજ ગેજીટનું પૃષ્ટ ૬૫૧ જુઓ).

તાલુકા બોર્ડ.

તાલુકા લોકલ બોર્ડનું નામ.	એકંદર મેંબરની સંખ્યા.	સરકારના નિમેલાની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.				તે તાલુકાના ગ્રામ્યસમુદાયની સંખ્યા.	સરકારથી જે અમલદારને અધ્યક્ષ નિમવમાં આવશે તેનું નામ.*
			મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી.	ગ્રામ્ય સમુદાયથી પસંદ થએલા.	ઈનામદારોએ પસંદ કરેલો.	કુલ.		
૧. ચોરાસી.	૧૯	૧૦	સૂરતમ્યુનિસિપાલિટિનો ૧ રાંદેર મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૯	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૨. જલાલપુર.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૩. બારડોલી.	૧૩	૭	૦	૬	૦	૬	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૪. ઓલપાડ.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૫ ચિખલી.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.

* સને ૧૮૮૫ની સાલના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાનું પૃષ્ટ ૭૧૨ જુઓ.

૬. વલસાડ.	૧૫	૮	વલસાડ મ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૦	૭	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.
૭. પારડી.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.
૮. માંડવી.	૭	૪*	૦	૨	૧	૩	૨*	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.

અધ્યક્ષ.

ઉપર લખેલા અમલદારોને સરકારે અધ્યક્ષ નિમ્યા છે. તેઓએ તા૦ ૧ લી જાનેવારી શને ૧૮૮૫થી નવા ધારા પ્રમાણે કામ કરવું શરૂ કર્યું છે.

દરેક તાલુકાના સમુદાયનાં તથા તે દરેક સમુદાયમાં જે જે ગામો આવ્યાં છે, તેનાં નામ નીચે પ્રમાણેછે.—

---

* એ સમુદાયની અંદર તાલુકાનાં બધાં ગામ આવી જતાં નથી, માટે બાકીનાં ગામ તરફના એ મેંબર, મેંબર થવાને લાયક માણસોના પત્રકમાં જેમનાં નામ હશે તેમાંનાને સરકાર નિમશે. ને બીજા એ નિમવાના તે ગમે તેને નિમશે. સરકારે નિમવાના ૪ એ રીતે થશે.

૧. ચોરાસી તાલુકા લોકલ બોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (ભાઠા સમુદાય.)—

૧. પાલ.	૨. ભાઠા.	૩. એત.

૨. સમુદાય બીજો. (અડાજણ સમુદાય.)—

૧. પાલણપોર.	૪. જહાંગીરાવાડ.	૬. રાંદેર. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નથી તેટલો ભાગ.
૨. જહાંગીરપુરા.	૫. અડાજણ.	
૩. પિસદ.		

૩. સમુદાય ત્રીજો. (કતારગામ સમુદાય.)—

૧. કતારગામ.	૫. ફુલપાડા.	૯. કરંજ.
૨. સિગણપોર.	૬. કાપદ્રા.	૧૦. વરાછા.
૩. તુંકી.	૭. નવાગામ.	૧૧. સીમાડા.
૪. અંજણા.	૮. ઉમરવાડા.	૧૨. વેદ.
		૧૩. ડભોલી.

૪. સમુદાય ચોથો. (ખજોદ સમુદાય.)—

૧. અઠવા.	૭. ખભેદ્રા.	૧૩. મગદલ્લા.
૨. પણસ.	૮. ભરથાણા.	૧૪. રૂંધા.
૩. અલથાણ.	૯. ભિમરાડ.	૧૫. વાંટા.
૪. ભતાર.	૧૦. બમરોલી.	૧૬. પિપલોડ.
૫. ખજોદ.	૧૧. દાણતોરા.	૧૭. ઉમરા.
૬. માજુરા.	૧૨. ગોવાલક.	૧૮. વેસુ.
		૧૯. અભવા.

૫. સમુદાય પાંચમો. (કુંભારીઆ સમુદાય.)—

૧. સનીઆકાંડે.	૪. લીંબાયત.	૭. ભેડવાડ.
૨. એકલેરા.	૫. દીંદોલી.	૮. ટીંબરવા.
૩. પરવત.	૬. પંડસરા.	૯. ઈસરોલી.

૧૦. કુંભારીઆ.	૧૪. મોની.	૧૭. ભગોભ.
૧૧. વેદછા.	૧૫. ખંભાસળા.	૧૮. ડુંભાલ.
૧૨. સાબરગામ.	૧૬. ગંગવા.	૧૯. અંથસલા.
૧૩. સનીઆએહમદ.		૨૦. દેલડવા.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (તલંગપોર સમુદાય.)—

૧. કછોલી.	૭. ભેસ્તાન.	૧૩. પારડીકોડે.
૨. સમરોડ.	૮. સોનારી.	૧૪. વહાંજ.
૩. પારડીરકેબ.	૯. વડોદ.	૧૫. તલંગપોર.
૪. ખરવાસા.	૧૦. સળતલાવ.	૧૬. પાલી.
૫. ભનોદરા.	૧૧. બુડીઆ.	
૬. કપલેથા.	૧૨. ઉબેર.	

૨. જલાલપોર તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (આત સમુદાય.)—

૧. બોદલી.	૫. આત.	૯. કોઠંબડી.
૨. મછાડ.	૬. ખંભલાવ.	૧૦. પિઠાન.
૩. કરડી.	૭. એરૂ.	૧૧. જલાલપોર.
૪. મતવાડ.	૮. એથાણ.	૧૨. ભુતસાદ.

૨. સમુદાય બીજો. (અબ્રામા સમુદાય.)—

૧. સુલતાનપોર.	૬. મેધર.	૧૧. પનાર.
૨. કલથાણ.	૭. કલમઠા.	૧૨. ચીચગામ.
૩. ઓંજલ.	૮. છાપર.	૧૩. કનેરા.
૪. દાંડી.	૯. સરીખુરડ.	૧૪. અબ્રામા.
૫. સીઆફીરડે.	૧૦. સરીબુજરગ.	૧૫. મંદીર.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (અમલસાડ સમુદાય.)—

૧. ખરસાડ.	૨. અમલસાડ.	૩. ચડવાસણુપારચોલ.

૪. અંચેલી.	૭. દંભેર.	૧૦. કહડા.
૫. કરોડ.	૮. કછોલ.	૧૧. મોગર.
૬. સરાવ.	૯. સજોજ.	

૪. સમુદાય ચોથો. (સીસોદ્રા સમુદાય.)—

૧. સીસોદ્રા.	૭. કબીલપોર.	૧૩. કછોલ.
૨. હંસપોર.	૮. વિસલપોર.	૧૪. ટીબરણી.
૩. પરતાપોર.	૯. વીરવાડી.	૧૫. સુપા.
૪. ઈતાલવા.	૧૦. જમાલપોર.	૧૬. અદડા.
૫. દાંતેજ.	૧૧. કાલીઆવાડી.	૧૭. વાડા.
૬ તીઘ્રા.	૧૨. ચડવાસણસુપા.	૧૮. વિજલપોર.

૫. સમુદાય પાંચમો. (મુનસાડ સમુદાય.)—

૧. મોલધરા.	૭. ખેરગામ.	૧૪. ઉન.
૨. ધારાગિરિ.	૮. સાહુ.	૧૫. ઉગત.
૩. ઓંચી.	૯. સીગોડ.	૧૬. નવાપુરા.
૪. ભટાઇ.	૧૦. વચરવાડ.	૧૭. સદલાવ.
૫. દંડેસર.	૧૧. અંબદા.	૧૮. તોલી.
૬. તરસદી.	૧૨. વસર.	૧૯. નસીલપોર.
	૧૩. મુનસાડ.	

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (અષ્ટગામ સમુદાય.)—

૧. સાતેમ.	૮. પુની.	૧૫. કલબાદ.
૨. દંભલાઇ.	૯. ભુતવાડી.	૧૬. વેગામ.
૩. બુતલાવ.	૧૦. ઈચ્છાપોર.	૧૭. કંબાડા.
૪. પારડી.	૧૧. પીંજર.	૧૮. ઓરીઆચ.
૫. વગલવાડ.	૧૨. મોવાલી.	૧૯. સરપુર.
૬. નાગધરા.	૧૩. બલવંદીઅન	૨૦. રજવ'ડા.
૭. મહુડી.	૧૪. અષ્ટગામ.	

૩. બારડોલી તાલુકા લોકલબોર્ડના ૬ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (વાઘેચ સમુદાય.)—

૧. કુવારીઆ. ૯. પારડીવાઘા. ૧૭. ગોસરડા.
૨. સુપા. ૧૦. વાઘેચસરભોણ. ૧૮. બાબ્લા.
૩. પેરા. ૧૧. સીઓદ. ૧૯. અંચેલી.
૪. ચિત્રા. ૧૨. પારડીપત. ૨૦. નિનત.
૫. ખરાડ. ૧૩. મલેકપોર. ૨૧. શાહપુર સરભોણ.
૬. તરભાણ. ૧૪. અમલસાડી. ૨૨. અંભેતી.
૭. વડોલી. ૧૫. ભવાસણ. ૨૩. લાખણપુર.
૮. નોગામા. ૧૬. જંખરડા. ૨૪. પુણી.
૨૫. તીઘ્રસરભોણ.

૨. સમુદાય બીજો. (બારડોલી સમુદાય.)—

૧. ગોજી. ૮. ઇસરોલી. ૧૬. પગ્રાડીઆ.
૨. તજપોરબુજરગ. ૯. ખાલી. ૧૭. સરભોણ.
૩. કનાઇ. ૧૦. તજપુરખુરાડ. ૧૮. પાટી.
૪. ગોતસ. ૧૧. બારડોલી. ૧૯. કિકવાડ.
૫. બમરોલી. ૧૨. ઉતારા. ૨૦. ભટલાવમોટી.
૬. અફવા. ૧૩. વડાવા. ૨૧. વાંકાનેર.
૭. તજપોરવલોડ. ૧૪. રાજપુરલુભા. ૨૨. સરેઠી.
૧૫. નિજર.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (વરાડ સમુદાય.)—

૧. મોતા. ૫. પંદહ. ૯. ભરમપોર.
૨. વરાડ. ૬. ખોજ. ૧૦. મોટીફલોડ.
૩. ઈસનપુર. ૭. પરેડીકડોદ. ૧૧. ભામૈઆ.
૪. રાએત. ૮. રૂવા. ૧૨. વાઘેચકડોદ.

૧૩. કંતલી.
૧૪. પલસોડ.
૧૫. તીંબરવા.
૧૬. સક્રી.

૪. સમુદાય ચોથો. (કડોદ સમુદાય).—

૧. અક્રોતી.
૨. કડોદ.
૩. સંથણુ.
૪. ઓરગામ.
૫. જુનવાણી.
૬. વઢવાણીઆ.
૭. નસુરા.
૮. મસાડ.
૯. બાલદા.
૧૦. બેડકુવા.
૧૧. ધમોદલા.
૧૨. કલમકુવા.
૧૩. કીહેર.
૧૪. વંસકુઇ.
૧૫. ભેસુદલા.
૧૬. રજવાડ.
૧૭. ઉચરેલ.
૧૮. સીગોડ.
૧૯. બામણી.
૨૦. ભટલાવનાની.
૨૧. હરીપોરા.
૨૨. મીઆવાડી.

૫. સમુદાય પાંચમો. (માણેકપોર સમુદાય.)—

૧. કરચકા.
૨. માંગરોલીઆ.
૩. પિપરીઆ.
૪. મઢી.
૫. સિવાદલા.
૬. બેલધા.
૭. ઉવા.
૮. માણેકપોર.
૯. અલુ.
૧૦. નગલા.
૧૧. પારડીવાલોડ.
૧૨. તિતવા.
૧૩. ઈંમા.
૧૪. ખાંભલા.
૧૫. ટોકરવા.
૧૬. સિકેર.
૧૭. નાનસાડ.
૧૮. શાહપુરવાલોડ.
૧૯. દેલવારા.
૨૦. કમલછોડ.
૨૧. સુરેલી.
૨૨. સેજવાડ.
૨૩. હીંદોલીઆ.
૨૪. ચંદ્રાયા.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (વાલોડ સમુદાય.)—

૧. વાલોડ.
૨. દેગામા.
૩. બુતનાડા.
૪. રાણવેરી.
૫. નલોઠા.
૬. બુહારી.
૭. પેલાદબુહારી.
૮. વિરપોર.
૯. મોરદેવી.
૧૦. બેહેજ.
૧૧. કોસુંબીઆ.
૧૨. કુંબીયા.
૧૩. કણુજોડ.
૧૪. ધંકલ.
૧૫. ભીમપોર.
૧૬. અગાસીઆ.
૧૭. નલોણ.
૧૮. ગોધા.

૧૯. અધીઆપોર.	૨૩. હાથુકા.	૨૭. દધેરીઆ.
૨૦. અલઘાટ.	૨૪. અંબાચ.	૨૮. તિઘ્રા.
૨૧. જમણીઆ.	૨૫. વેદછી.	૨૯. પાવરણુ.
૨૨. ગોલણુ.	૨૬. કાસનાવ.	

૪. એલાપાડ તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (કુડસદ સમુદાય.)—

૧. કુડસદ.	૯. મુલાડ.	૧૭. ભરૂડી.
૨. વડોલી.	૧૦. ગીઆસપર.	૧૮. ઓજાલા.
૩. સરફ્દીનપુર.	૧૧. સલાઇવાડ.	૧૯. કાછબ.
૪. અમરછી.	૧૨. ભડોલ.	૨૦. સિમલહુ.
૫. અનિત.	૧૩. કનીઆસી.	૨૧. પારડીભડોલ.
૬. એોલવ.	૧૪. ખેરવા.	૨૨. કણુભી.
૭. કિમમલી.	૧૫. સફ્તિપુર.	૨૩. નગડા.
૮. કઠોદ્રા.	૧૬. કારેલી.	૨૪. સીઆદલા.

૨. સમુદાય બીજો. (ઓલપાડ સમુદાય.)—

૧. ઓલપાડ.	૧૦. નેસ.	૧૯. નગોઈ.
૨. સરસાણુ.	૧૧. કરંજ.	૨૦. ભટગામ.
૩. સડમીઠા.	૧૨. મીધી.	૨૧. હસનપોર.
૪. અસનાડ.	૧૩. કમરોલી.	૨૨. કોલ્લ.
૫. પારડીકોબા.	૧૪. જીનોડ.	૨૩. મંકોલ.
૬. કોબા.	૧૫. મીરજાપોર.	૨૪. હઠીસા.
૭. ઠોઠબ.	૧૬. ભગવા.	૨૫. કસાડ.
૮. માંડરોલી.	૧૭. દેલસા.	૨૬. કુંભારી.
૯. પારડીજંખરી.	૧૮. સોંડલાખારા.	

૩. સમુદાય ત્રીજો. (દીહાણુ સમુદાય.)—

૧. દીહાણુ.	૨. કુવાડ.	૩. સરસ.

૪. જાફ્રાવાદ.	૧૧. નરથણ.	૧૮. તેના.
૫. સરોલ,	૧૨. અદમોર.	૧૯. બરબોધણ.
૬. કસલાબુજરગ.	૧૩. લવછા.	૨૦. સેઠના.
૭. કસલાખુરાડ.	૧૪. સેલુત.	૨૧. કુકણી.
૮. કછોલ.	૧૫. ભડુત.	૨૨. વિહેલ.
૯. કુંડીઆણા.	૧૬. પીંજરાત.	૨૩. વડીલા.
૧૦. વેલુક.	૧૭. કપાસી.	૨૪. ઓરમા.

૪. સમુદાય ચોથો. (ઈચ્છાપોર સમુદાય.)—

૧. ઈચ્છાપોર.	૧૦. કુડલ.	૧૯. બલકસ.
૨. રાજગરી.	૧૧. અસરમા.	૨૦. સુલતાનપુર.
૩. ભાટલાઈ	૧૨. માલગામ.	૨૧. માસમા.
૪. દામકા	૧૩. ભેસણ.	૨૨. સફેતાવાડ.
૫. વસવા.	૧૪. સેગવછમા.	૨૩. અસનાવાડ.
૬. મોરા.	૧૫. ચીચી.	૨૪ સાજેપુરા.
૭. લીમલા.	૧૬. વનકલા.	૨૫. અંભેતા.
૮. કવાસ.	૧૭. સોધણ.	૨૬. અરીઆણા.
૯. સુંવાલી.	૧૮. સોસક.	

૫. સમુદાય પાંચમો. (કોસાડ સમુદાય.)—

૧. કોસાડ.	૮. કરમલા.	૧૫. અમરોલી
૨. જોઠાણ.	૯. ઈસનપોર.	૧૬. ઉતરાણ.
૩. તલાડ.	૧૦. વસવારી.	૧૭. દેલાડ.
૪. વડોદ.	૧૧. ગોથાણ.	૧૮. પરીઆ.
૫. કનાડ.	૧૨. ઉમરા.	૧૯. ઓખા.
૬. સરડી.	૧૩. ભરથણા.	૨૦. મોટાવરાછા.
૭. કોસમ.	૧૪. સરોલી.	

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (સાંધીએર સમુદાય.)—

૧. સાંધીએર.	૨. સીવાણ.	૩. ગાધર.

૪. ખાલીપોર.	૯. મોરથાણુ.	૧૪. મહમદપોર.
૫. સીઓન.	૧૦. વરથાણુ.	૧૫. અંધી.
૬. સીથાણુ.	૧૧. અછારણુ.	૧૬. તકરમા.
૭. વીઆરા.	૧૨. અતોદ્રા.	૧૭. એરથાણુ.
૮. કંઠરાજ.	૧૩. ગોલા.	૧૮. કદ્રામા.
		૧૯. સંગવાસી-આદલા.

૫. ચીખલી તાલુકા લોકલબોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (વાંજણા સમુદાય.)—

૧. વાંજણા.	૪. ખરોલી.	૭. કુંગવાઇ.
૨. કુકેરી.	૫. રણવેરીખુરડ.	૮. બોડવાંક.
૩. સુરખાઈ.	૬. રણવેરીકલા.	૯. ભંકલ.

૨. સમુદાય બીજો. (ગણદેવા સયુદાય.)—

૧. જોગવાડ.	૫. ખાપેરીઆ.	૮. એઢલ.
૨. ચીતાલી.	૬. પીપલધરા.	૯. ગણદેવા.
૩. સરૈયા.	૭. મલવાડ.	૧૦. ચાસા.
૪. નોગમ.		

૩. સમુદાય ત્રીજો. (દેગામ સમુદાય.)—

૧. દેગામ.	૫. માણેકપોર.	૯. પારડી.
૨. રણકુવા.	૬. દોંજા.	૧૦. સુંથવાડ.
૩. રેઢવાણીઆ.	૭. હરણગામ.	૧૧. વાડી.
૪. ઉઢવાલ.	૮. બમનવેલ.	૧૨. મીંકછ.
		૧૩. બરોડીઆ.

૪. સમુદાય ચોથો. (ખુદવેલ સમુદાય.)—

૧. ખુદવેલ.	૩. સડકપોર.	૫. બમણવાડા.
૨. ખંભાડ.	૪. પીપલગભાણુ.	૬. કલીઆરી.

૭. કંભાઈ. ૯. ફડવેલ. ૧૧. સીઆડા.
૮. અગાસી. ૧૦. સદ્દેદવેલ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (ગેહેજ સમુદાય.)—
૧. ગેહેજ. ૪. વાવ. ૭. તેજલાવ.
૨. અંધરા. ૫. ખેરગામ. ૮. મલીઆધરા.
૩. વાડ. ૬. ચરી. ૯. સલધરા.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ચીખલી સમુદાય.)—
૧. અલીપોર. ૫. સમરોલી. ૯. વકલ.
૨. ખુધ. ૬. મલવાડા. ૧૦. ઘેઘટી.
૩. થાલા. ૭. તલાવચોરા. ૧૧. મજીગામ.
૪. ચીખલી. ૮. ઓહોડ.

---

૬. વલસાડ તાલુકા લોકલબોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (વલસાડ સમુદાય.)—
૧. ધમડાચી. ૭. નાનકવાડ. ૧૩. સેગવી.
૨. ગુંડલાવ. ૮. લીલાપુર. ૧૪. સુરવાડ.
૩. ભડેલીજગાલાલા. ૯. વીજલપોર. ૧૫. ભડેલીદેશાઈપારટી
૪. અબ્રામા. ૧૦. ભોગદાવાડ. ૧૬. વલસાડ. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નથી તેટલો ભાગ.
૫. પારડીસંડપોર. ૧૧. કોસંબા.
૬. મોગરાવાડી. ૧૨. તિથલ.

૨. સમુદાય બીજો. (ચનવાઈ સમુદાય.)—
૧. પારડી આતક. ૫. ચીચવાડા. ૯. પારડીહરીઆ.
૨. પારડી પારનેરા. ૬. પારનેરા. ૧૦. ચનવાઇ.
૩. વસીઆર. ૭. હરીઆ. ૧૧. બિનવાડા.
૪. મગોડ. ૮. દીવેદ. ૧૨. ભગોડ.

૧૩. અતાલ.
૧૪. આંજલાવ.
૧૫. જુજવા.
૧૬. પથરી.
૧૭. રબદા.
૧૮. નવેરા.
૧૮. મેય.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (બોદલાઇ સમુદાય.)—

૧. કાપરીઆ.
૨. મરલા.
૩. કલવાડા.
૪. ધડોઈ.
૫. દુલસાડ.
૬. ઓહજર.
૭. કછીલગામ.
૮. વંદલ.
૯. વલંદી.
૧૦. પારડીભીમા.
૧૧. રોનવેલ.
૧૨. કકડ મોટી.
૧૩. ભૂતસર.
૧૪. બોડાલી.
૧૫. વેલવચ.
૧૬. ચીચાઈ.
૧૭. કોસમકુઆ.
૧૮. ગડેરીઆ.
૧૯. ફલધરા.
૨૦. કોજણરણ છોડ.

૪. સમુદાય ચોથો. (પાલણ સમુદાય.)—

૧. કેવડા.
૨. કોચવાડા.
૩. ઓવાડા.
૪. પાલણ.
૫. ફણસવાડા.
૬. ધનોરી.
૭. ખજુરડી.
૮. આતગામ.
૯. ગોરગામ.
૧૦. પીથા.
૧૧. સેગવા.
૧૨. કજણહરી.

૫. સમુદાય પાંચમો. (છરવાડા સમુદાય.)—

૧. નંદાવાલા.
૨. મુલી.
૩. છરવાડા.
૪. ઉમરસાડી.
૫. ડુંગરી.
૬. ભગલ.
૭. સોનવાડા.
૮. ગોરવાડા.
૯. સરોધી.
૧૦. સરોણ.
૧૧. માલવણ.
૧૨. ઉંટડી.
૧૩. ધરાસણા.
૧૪. કુંડી.
૧૫. એંડરગોતા.
૧૬. શંકરતલાવ.
૧૭. ચીખલા.
૧૮. ઓલગામ.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (વાસણ સમુદાય.)—

૧. પંચલાઇ.
૨. બિધરી.
૩. ઉંડચલવારફળીયા.
૪. વાસણ.
૫. વાગલધરા.
૬. ઉંડચવાણીયાફળીયા.

૭. તિઘરા.	૯. ખપરવાડા.	૧૧. વાઘરેજ.
૮. જેસપુર.	૧૦. રોલા.	

....

૭. પારડી તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (ઉમરસાડી સમુદાય.)—

૧. ઉમજસાડી.	૫. ખેરલાવ.	૯. વતાર.
૨. ઉદવાડા.	૬. કીકેરલા.	૧૦. બમનકરવાડ.
૩. પલસાણા.	૭. રતલાવ.	૧૧. કુંતા.
૪. કલસર.	૮. કોલક.	૧૨. અમલી.
		૧૩. સારણ.

૨. સમુદાય બીજો. (પારડી સમુદાય.)—

૧. મોરઇ.	૫. ચંદોર.	૯. છરવાડા.
૨. બલીઠા.	૬. સલવાવ.	૧૦. વાપી.
૩. ચલા.	૭. પારડી કસ્બો.	૧૧. તુકવાડા.
૪. નમધા.	૮. સુખસ.	

૩. સમુદાય ત્રીજો. (પરીઆ સમુદાય.)—

૧. ઓરલાઇ.	૫. ડુંગરી.	૯. પરીઆ.
૨. સુખલાવ.	૬. સરોધી.	૧૦. દુમલાવ.
૩. વેલપરવા.	૭. દસવાડા.	૧૧. તુકવાડા.
૪. ખડકી.	૮. ઓરવાડ.	૧૨. વંકાસ.
		૧૩. કુભારીઆ.

૪. સમુદાય ચોથો. (બગવાડા સમુદાય.)—

૧. સોધલવાડા.	૬. વરાઇ.	૧૧. પાટી.
૨. પરવસા.	૭. અસ્મા.	૧૨. સમરપાડા.
૩. નાનાવાઘછીપા.	૮. રોહીણા.	૧૩. સમરપાઢા.
૪. મોટાવાઘછીપા.	૯. સોનવાડા.	૧૪. લવાછા.
૫. નીમખલ.	૧૦. અનરલ.	૧૫. છકડભચે.

૧૬. કવાલ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (મોતીવાડા સમુદાય.)—

૧. ધગડમલ.	૭. તરમાલીઆ.	૧૩. ભાટકરવાડ.
૨. પંચલાઇ.	૮. ખુંતેજ.	૧૪. તિઘરા.
૩. રબડી.	૯. મોતીવાડા.	૧૫. કોચરવા.
૪. નિવરી.	૧૦. કોપરલીઓ.	૧૬. છીરી.
૫. લખમાપુર.	૧૧. ડુંગારા.	૧૭. તર્કપારડી.
૬. કચવાય.	૧૨. ચતોડ.	૧૮. દેહલી.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (અંબચ સમુદાય.)—

૧. રાતા.	૫. અંબચ.	૯. દેગામ.
૨. તંબાડીનાની.	૬. પણુદોર.	૧૦. કરાયા.
૩. તંબાડીમોટી.	૭. ગોઇમા.	
૪. કરમખલ.	૮. ચિવલ.	

૮. માંડવી તાલુકા લોકલ બોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (અંધાત્રી સમુદાય.)—

૧. અંધાત્રી.	૯. ગોડાવાડી.	૧૭. પટણા.
૨. તરસડાબરગામ.	૧૦. ઉન.	૧૮. નોગામ.
૩. રતનીઆ.	૧૧. કોસદી.	૧૯. નંદપોર.
૪. પુના.	૧૨. કમલાપોર.	૨૦. માંડવી, તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નથી તેટલો ભાગ.
૫. ઉસકેડખુરાડ.	૧૩. બોરી.	
૬. અમલસાડી	૧૪. ખંજરોલી.	
૭. ગોડસુંબા.	૧૫. પીપરીઆ.	
૮. ગામ તળાવ ખુજરગ.	૧૬. વરેલી.	

૨. સમુદાય બીજો. (તરકેશર સમુદાય.)—

૧. તરકેશર.	૨. વરેડી.	૩. ભાટકલ.

૪. કરંજ.	૬. રોસવાડ.	૮. ઉસકેડરામકુંડ.
૫. વિરપોર.	૭. મુજલાવ.	૯. ઓધાણુ.

આ તાલુકાનાં ૨૯ ગામના ઉપર પ્રમાણે બે સમુદાય કર્યા છે, તેના બે મેંબર નિમાવાના. બાકીનાં ગામ રહ્યાં તેમની તરફથી મેંબરો નિમવાનો હક્ક તેમને આપવાને બદલે, મેંબર થવાને લાયક માણસોમાંથી બે મેંબર સરકારે નિમવાનો ઠરાવ કર્યોછે, ને તે સિવાય બીજા બે મેંબર ને એક પ્રમુખ સરકાર નિમશે; એમ એકંદર સાત મેંબર થશે.

ભરૂચજીલ્લો.*

ભરૂચજીલ્લામાં એક ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલબોર્ડ અને પાંચ તાલુકા લોકલબોર્ડ સ્થાપ્યાં છે, તેની વિગતઃ—

૧. ભરૂચ ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ.—અધ્યક્ષ—કલેકટર.

પાંચ તાલુકા લોકલબોર્ડ.

૧. ભરૂચ.
૨. વાગરા.
૩. આમોદ.
૪. જંબુસર.
૫. અંકલેશ્વર.

દરેક બોર્ડની રચના.

ભરૂચ ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલબોર્ડ.

મેંબરની એકંદર સંખ્યા.	સરકારથી નિમાવાના તેની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.			
		તાલુકા લોકલ બોર્ડના પસંદ કરેલા.	મ્યુનિસિપાલિટિના પસંદ કરેલા.	ઇનામદારના પસંદ કરેલા.	કુલ
૧૫	૮	દરેક તાલુકા લોકલ બોર્ડનો એકએક, એટલે ૫.	ભરૂચ મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી ૧.	૧	૭

* સને ૧૮૮૪ની સાલના મુંબાઇના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાના પૃષ્ટ ૬૩૫ થી ૬૩૮ સૂધી જુઓ.

તાલુકા બોર્ડ.

તાલુકા લોકલ બોર્ડનું નામ.	એકંદર મેંબરની સંખ્યા.	સરકારના નિમેલાની સંખ્યા.	લોકો તરફનાની સંખ્યા.				તે તાલુકાના ગ્રામ્ય-સમુદાયની સંખ્યા.	સરકારે જે અમલદારને અધ્યક્ષ નિમ્યા છે તેમનાં નામ.*
			મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી.	ગ્રામ્ય સમુદાયથી પસંદ થએલા.	ઈનામદારોએ પસંદ કરેલો.	કુલ.		
૧. ભરૂચ.	૧૭	૯	ભરૂચમ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટી કલેક્ટર.
૨. વાગરા.	૧૫	૮	૦	૬	૧	૭	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૩. આમોદ	૧૩	૭	૦	૬	૦	૬	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૪. જંબુસર.	૧૭	૯	જંબુસરમ્યુનિસિપાલિટિનો ૧	૬	૧	૮	૬	આસિસ્ટન્ટકલેક્ટર.
૫. અંકલેશ્વર.	૧૭	૯	અંકલેશ્વરમ્યુનિસિપાલિટિનો ૧.	૬	૧	૮	૬	ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટીકલેક્ટર.

* સને ૧૮૮૫ની સાલના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાનું પૃષ્ટ ૭૫ જુઓ.

અધ્યક્ષ.

ઉપર લખેલા અમલદારોને સરકારે અધ્યક્ષ નિમ્યા છે. આ બોર્ડોએ તા૦ ૧ લી જાનેવારી સને ૧૮૮૫ના રોજથી નવા ધારા પ્રમાણે કામ કરવું શરૂ કર્યું છે.

દરેક તાલુકાના સમુદાયનાં તથા તે દરેક સમુદાયમાં જે જે ગામો આવ્યાં છે તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

૧. ભરૂચ તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (આમદરા સમુદાય).—

૧. અમલેશર.	૮. સંખવદ.	૧૫. હીંગલોટ.
૨. મેહગામ.	૯. વણસી.	૧૬. મનાડ.
૩. નવેઠા.	૧૦. દેત્રાલ.	૧૭. ભાડભૂત.
૪. કુરલા.	૧૧. એકસાલ.	૧૮. આમદરા.
૫. કરમદ.	૧૨. કાસવા.	૧૯. વડવા.
૬. કેસરોલ.	૧૩. ચોલાડ.	૨૦. દસાણ.
૭. સમણી.	૧૪. વેસદરા.	૨૧. નરથલા.
		૨૨. ભુવા.

૨. સમુદાય બીજો. (ટંકારીઆ સમુદાય.)—

૧. પાલેજ.	૬. ટંકારીઆ.	૧૧. પરખેવ.
૨. કુંબોલી.	૭. સીતપોણ.	૧૨. ધોડી.
૩. વરેડીઆ.	૮. કરેલા.	૧૩. કાહીન.
૪. પાદરીઆ.	૯. કીસનાડ.	૧૪. પરીએજ.
૫. સિમલીઆ.	૧૦. થિકારીઆ.	૧૫. અદોલ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (ત્રાલસા સમુદાય.)—

૧. કેલોડ.	૪. કાસદ.	૭. દેરોલ.
૨. ત્રાલસા.	૫. પીપલીઆ.	૮. પગુઠણ.
૩. મહુધલા.	૬. કોઠી.	૯. દયાદ્રા.

૧૦. કુવાદર. ૧૧. સરનર. ૧૨. હીંગલા. ૧૩. આકરોલી. ૧૪. ત્રાલસંધ. ૧૫. વાહાલુ.

૪. સમુદાય ચોથો. (ચમારગામ સમુદાય.)—

૧. ચમારગામ. ૨. અણુસર. ૩. કાવીઠા. ૪. ભરથાણા. ૫. અલદર. ૬. ઝણગાર. ૭. દભાલી. ૮. સામલોડ ૯. ઓરી. ૧૦. ઉપરાલી. ૧૧. ઝનોર. ૧૨. શાહાપુરા. ૧૩. કરગત. ૧૪. માંચ. ૧૫. સેગવા. ૧૬. નાંદ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (તવરા સમુદાય.)—

૧. શુકલતિર્થ. ૨. કરજણ. ૩. હસનપોર. ૪. ઝાડેશર. ૫. નંદેલાવ. ૬. નિકોરા. ૭. કાડોદ. ૮. લુવારા. ૯. વરદલા. ૧૦. ચાવજ. ૧૧. અંજારેશર. ૧૨. તવરા. ૧૩. હળધરવા. ૧૪. ભોલા. ૧૫. સીંધોત. ૧૬. ઉમરા. ૧૭. વગુસણા. ૧૮. રાહાધપોર. ૧૯. ઔસારા. ૨૦. મૌધસર.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ભરૂચ સમુદાય.)—

૧. કસક. ૨. વેજલપોર. ૩. મનુબર. ૪. ઓરભાથા. ૫. ધંતુરીઆ. ૬. મોજંપોર. ૭. કલમીવગા. ૮. દેહગામ. ૯. સરફુદીન. ૧૦. ડુંગરી. ૧૧. સેરપરા. ૧૨. મુકરવાડા. ૧૩. સકરપોર. ૧૪. આલી. ૧૫. કંથારીઆ. ૧૬. કણુસીઆ. ૧૭. તરીઆ. ૧૮. ઠામ. ૧૯. ઉમરાજ. ૨૦. વેરવાડા. ૨૧. મકતંપોર. ૨૨. ભરૂચ. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં ન આ-

ચ્યો હોય તેટલો
ભાગ.

૨. વાગરા તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (વાગરા સમુદાય.)—

૧. વાગરા.	૩. જુનેદ.	૫. ભેરસમ.
૨. ઓરા.	૪. સારણ.	૬. સામખા.

૨. સમુદાય બીજો. (વિલાયત સમુદાય.)—

૧. વસ્તીખંડાલી.	૪. વછનાડ.	૭. સમણી.
૨. રાહાડ.	૫. આંકોટ.	૮. વિલાયત.
૩. સલાદરા.	૬. અરગામા.	

૩. સમુદાય ત્રીજો. (કેશવાણ સમુદાય.)—

૧. સાચણ.	૬. પાહાજ.	૧૧. ઓછણ.
૨. વીછીઆદ.	૭. બદલપરા.	૧૨. કેશવાણ.
૩. ખડખંડાલી.	૮. પદદલપોર.	૧૩. કલમ.
૪. પિસાદ.	૯. પાલડી.	
૫. મોસમ.	૧૦. ચાંચવેલ.	

૪. સમુદાય ચોથો. (નાદીડા સમુદાય.)—

૧. સડથલા.	૫. ખોજબાલ.	૯. વહીઆલ.
૨. કોઠીઆ.	૬. અતાલી.	૧૦. પીપલીઆ.
૩. કલાદ્રા.	૭. કોલીઆદ.	૧૧. સુત્રેલ.
૪. ભેસલી.	૮. વેગણી.	૧૨. નાદીડા.

૫. સમુદાય પાંચમો. (પખાજણ સમુદાય.)—

૧. ગંધાર.	૫. ત્રાંકલ.	૯. નાદરખા.
૨. પખાજણ.	૬. અલાદર.	૧૦. જનીઆદ્રા.
૩. લીમડી.	૭. અંભેલ.	૧૧. નયનાવી.
૪. સુલેર.	૮. ગોલાદ્રા.	૧૨. અખોડ.

૧૩. પનીઆદ્રા. ૧૪. હરિનગર.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (દેહેજ સમુદાય.)—

૧. લુવારા.	૭. વાવ.	૧૩. દેહેજ.
૨. લખીગામ.	૮. સુવા.	૧૪. સંભેટી.
૩. લીંબલ.	૯. જોલવા.	૧૫. રહીઆડ.
૪. અંભેટા.	૧૦. વરદલા.	૧૬. ગલેણ્દા.
૫. જાગેસર.	૧૧. કોડોદરા.	
૬. સામતપોર.	૧૨. પાદરીઆ.	

---

૩. આમોદ તાલુકા લોકલ બોર્ડના છ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (આમોદ સમુદાય.)—

૧. આમોદ.	૫. ધનસોલી.	૯. અડવાલા.
૨. ભીમપુરા.	૬. રોહોધ.	૧૦. કોબલા.
૩. ચકલાદ.	૭. દાદાપોર.	
૪. વેડચા.	૮. પુરસા.	

૨. સમુદાય બીજો. (સરભોણ સમુદાય.)—

૧. વાસણા.	૩. મંજોલા.	૫. માતર.
૨. સરભોણ.	૪. ઓછણ.	

૩. સમુદાય ત્રીજો. (ઈખર સમુદાય.)—

૧. તેલોડ.	૩. દૈદા.	૫. સુંઠોદ્રા.
૨. ઈખર.	૪. દોરા.	૬. દોરા.

૪. સમુદાય ચોથો. (ધમણાદ સમુદાય.)—

૧. કોઠીવાતરસા.	૪. ધમણાદ.	૭. ટીંબી.
૨. વાતરસા.	૫. સીકોઠી.	૮. અનોર.
૩. અમરપોર.	૬. નિનામ.	

૫. સમુદાય પાંચમો. (સમણી સમુદાય.)—

૧. સોનામા.	૨. નાહીઆર.	૩. ઓડકા.

૪. તણછા.	૬. સુદી.	૮ રનાડા.
૫. કેસલુ.	૭. કુરચણ.	૯. સમણી.
		૧૦. સમીઆલા.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ટંકરીઆ સમુદાય.)—

૧. કેરવાડા.	૫. આછોડ.	૯. વલીપોર.
૨. ખુવા.	૬. મછારસા.	૧૦. દેણવા.
૩. ઈટોલા.	૭. ટંકારીઆ.	૧૧. હેતમપોર.
૪. કોલવણા.	૮. માંગરોલ	

---

૪. જંબુસર તાલુકા લોકલ બોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (જંબુસર સમુદાય.)—

૧. ખાનપોરદેહ.	૫. મગનાડ.	૯. ઉછડ.
૨. કાજમપોર.	૬. ભોજદ્રા.	૧૦. જંબુસર. તેનો જેટલો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં નથી તેટલો ભાગ.
૩. દોસીપોર.	૭. જાફરપોર	
૪. મીરજાપોર.	૮. વેહેલામ.	

૨. સમુદાય બીજો. (ગજેરા સમુદાય.)—

૧. હણખી.	૫. તુગ્રેલપોર.	૯. વેડચ.
૨. ડાભા.	૬. ગજેરા.	૧૦. વૌટકરેલી.
૩. પીલુદ્રા.	૭. કરેલી.	
૪. કાંવા.	૮. વાવલી.	

૩. સમુદાય ત્રીજો. (અમનપોર સમુદાય.)—

૧. ઉબેર.	૫. ઉમર.	૯. નોબાર.
૨. નોધણા.	૬. વલીપોર.	૧૦. સરોદ.
૩. કાવલી.	૭. સમોજ.	૧૧. અમનપોરમોટપરા.
૪. અમનપોર નાનાપર	૮. તુંડજ.	૧૨. રામપોર.
		૧૩. ભોદર.

૧૪. ફરમાડ.

૪. સમુદાય ચોથો. (જંત્રાણ સમુદાય.)—

૧. કાવા.	૮. લિમજ	૧૫. ફલક.
૨. નડીઆદ.	૯. વાણુસેતા.	૧૬. જોહેજપોરદોલીયા.
૩. સરદારપોર.	૧૦. ટંકારી.	૧૭. આસનવાડ.
૪. બાકરપોર.	૧૧. મદાફર.	૧૮. પાંચપીપળા.
૫. ચંદપોરબાહારૂ.	૧૨. સીંગરણા.	૧૯. પાંચકડા.
૬. સંભા.	૧૩. કોરા.	૨૦. વરદલા.
૭. ઔરંગપોર.	૧૪. જંત્રાણ.	૨૧. વડ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (કાવી સમુદાય.)—

૧. કાવીહીંદુવટી.	૬. ખાનપોરકાવી.	૧૧. દરી.
૨. કાવીમુસલમાનવટી.	૭. ફરકપોર.	૧૨. રૂનાડ.
૩. મહમદપોરકંબોઇ.	૮. નાહાર.	૧૩. કણુસાગર.
૪. દેહગામ.	૯. દિલદોસ્તપોર.	
૫. મલાલ.	૧૦. કનગામ.	

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (ભડકોદ્રા સમુદાય.)—

૧. શીગામ.	૭. ઇસનપોર.	૧૩. કપુરીઆ.
૨. સાલેપોર.	૮. ભડકોદ્રા.	૧૪. ઈસલામપોર
૩. ચનપોરમારવું.	૯. ઝામડી.	૧૫. આસરસા.
૪. કીમોજ.	૧૦. માલપોર.	૧૬. નાદા.
૫. હામદપોરકંથારીઆ.	૧૧. સીંધવ.	૧૭. સરફરાજપોર.
૬. મોરાદપોરનેજા.	૧૨. દેવલા.	૧૮. છીદ્રા.

---

૫. અંકલેશ્વર તાલુકા લોકલબોર્ડના ૭ સમુદાય.

૧. સમુદાય પહેલો. (અંકલેશ્વર. સમુદાય.)—

૧. સુરવાડી.	૨. દીવી.	૪. દીવાવોહોરાવટી.
	૩. ચોરાસી.	૫. દીવારજપુતવટી.

૬. હરીપુરા. ૧૧. કાણુવા. ૧૬. અંભોલી.
૭. પુણાગામ. ૧૨. સજોદ. ૧૭. અંકલેશ્વર. તેનોજે-
૮. પાનોદ. ૧૩. માતીયાદ. ટલો ભાગ મ્યુનિ-
૯. બોરીદ્રા. ૧૪. માંડવા. સિપાલિટિની હદ-
૧૦. નાગલ. ૧૫. ગડખોલ. માં નથી તેટલો ભાગ.

૨. સમુદાય બીજો. (માંડવા સમુદાય.)—

૧. માંડવાબુજરગ. ૭. સામોર. ૧૩. સારંગપોર.
૨. છાપરા. ૮. અવાદર. ૧૪. પીરામણ.
૩. કરારવેલ. ૯. પારડી. ૧૫. ભડકોદ્રા.
૪. અંદાદા. ૧૦. સેંગપોર. ૧૬. કોસંબડી.
૫. અમરતપુરા. ૧૧. પીપરોડ. ૧૭. મોતાલી.
૬. ઉછલી. ૧૨. જીતાલી. ૧૮. દધાલ.

૩. સમુદાય ત્રીજો. (પાનોલી સમુદાય.)—

૧. ભાડી. ૭. સરીપરા. ૧૩. તેલવા.
૨. ખરોડ. ૮. અલૌજ. ૧૪. સરથાણ.
૩. સંજાલી. ૯. પીલુદ્રા. ૧૫. હજાત.
૪. બાકરોલ. ૧૦. પારડીઇદ્રીસ. ૧૬. અદોલ.
૫. કાપોદ્રા. ૧૧. પાનોલી. ૧૭. ઉમરવાડા.
૬. ઉમરબાર. ૧૨. મોતવાણ. ૧૮. ઉંટીઆદ્રા.

૪. સમુદાય ચોથો. (કતપોર સમુદાય.)—

૧. ઈલાવ. ૬. સમલી. ૧૧. છીલોદ્રા.
૨. બાલોતા. ૭. કંતીઆજાલ. ૧૨. બોલાવ.
૩. ધમરાડ. ૮. વમલેસર. ૧૩. અલીઆદ્રા.
૪. આંકલવા. ૯. કતપોર. ૧૪. મલણપોર.
૫. જેતપોર. ૧૦. વધવાણ. ૧૫. દંત્રાઈ.

૫. સમુદાય પાંચમો. (હાંસોટ સમુદાય.)—

૧. ગણુપતપરા.	૮. મોઠીઆ.	૧૫. સાયણ.
૨. હાંસોટ.	૯. દીગસ.	૧૬. અલવા.
૩. પારડી.	૧૦. માંગરોલ.	૧૭. વાલનેર.
૪. અંભેટા.	૧૧. આસતા.	૧૮. રાયમા.
૫. તેલોડ.	૧૨. કલમ.	૧૯. કઠોદ્રા.
૬. ઉતરાજ.	૧૩. વાંસનોલી,	૨૦. રહીદ.
૭. સેહેરા	૧૪. બાડોદ્રા	૨૧. કુડાદ્રા.

૬. સમુદાય છઠ્ઠો. (સુનેવ કલા સમુદાય.)—

૧. આમોદ.	૭. સાહોલ.	૧૩. સીસોદરા.
૨. પરવત.	૮. સુનેવ કલા.	૧૪. અડાદરા.
૩. ડુંગરા.	૯. સુનેવ ખુરાડ.	૧૫. રવીદરા.
૪. પાંજરોલી.	૧૦. ખરચ.	૧૬. કરમાલી.
૫. ઓભા	૧૧. પંડવાઈ.	
૬. આસરમા.	૧૨. મોડાદ્રા.	

પંચ મહાલ*

પંચમહાલમાં એક ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડ અને ત્રણ તાલુકા લોકલ બોર્ડ સ્થાપ્યાં છે, તેની વિગત:—

૧. પંચમહાલ ડિસ્ટ્રીકટ લોકલબોર્ડ.

---

* સને ૧૮૮૪ની સાલના મુંબાઈના સરકારી ગેજીટના ભાગ ૧ લાનું પૃષ્ટ ૪૫૯-૪૬૦ જુઓ. સરકારની ધ્યાનમાં પંચમહાલના લોકો પોતાની તરફથી પસંદ કરી મેંબરો નિમી શકે એવા લાયક નથી, માટે તેમને મેંબરો પસંદ કરવાનો હક નહિ આપતાં સરકારે પંચમહાલની બાબતનો વિશેષ ઠરાવ કરેલો છે. પૃષ્ટ. ૪૫૯.

રચના.

૧. ક્લેક્ટર. (હોદ્દાની રૂઇએ) પ્રમુખ.

૨. આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટર (હોદ્દાની રૂઇએ).

૩. ડિસ્ટ્રીક્ટ ડેપ્યુટી કલેક્ટર (હોદ્દાની રૂઇએ.)

૪-૫. બે મેંબરો. ગોધરા તાલુકામાં રહેનારા જે જમીનદારો ૪૮ રૂપિઆ સરકાર ધારો ભરતા હોય, અથવા જમીન માફી ન હોત તો જેમને ભરવો પડત તેવા જમીનદારોમાંથી સરકારની મંજુરીથી કમિશનર જે બેને નિમે તે.

૬-૭-૮-૯. ચાર મેંબરો. ઝાલોદ મહાલ, હાલોલ મહાલ, દાહોદ તાલુકો (ઝાલોદ મહાલ જતાં), કાલોલ તાલુકો (હાલોલ મહાલ જતાં), એ ચારેમાં જે જમીનદારો ઉપર લખ્યા તેવા રહેતા હોય તેમાંથી સરકાર મંજુરીથી કમિશનર જેને નિમે તે ચાર મેંબરો.

૧૦. એક મેંબર. પંચમહાલમાં રહેનારા ઇનામદારો પૈકી જે એકને સરકારની મંજુરીથી કમિશનર નિમે તે.

એ રીતે એકંદર દશ મેંબરો થશે.

તાલુકા લોકલ બોર્ડ ત્રણ છે તેના નામ:—

૧. ગોધરા.

૨. દાહોદ (ઝાલોદ મહાલ સુદ્ધાંત.)

૩. કાલોલ (હાલોલ મહાલ સુદ્ધાંત.)

રચના.

૧. ગોધરા તાલુકા લોકલબોર્ડ.

હોદ્દાની રૂઇએ સરકાર નિમશે તે.

૧. આસિસ્ટન્ટ અથવા ડેપ્યુટી કલેક્ટર. ગોધરા જેના તાબામાં હોય તે, પ્રમુખ.

૨. ગોધરાનો મામલતદાર.

બીજા જેઓને સરકારની મંજુરીથી કમિશનર નિમે તે.

૩-૪. રૂપિઆ ૪૮ નો ખાતાદાર અથવા માફી ન હોય તો તેટલા ભરવા પડત એવા જે જમીનદાર, તે તાલુકામાં રહેતા હોય, તેમાંથી બે.

૫. ગોધરામાં રહેનારા ઈનામદારોમાંથી એક.

પસંદ કરેલા.

૬. ગોધરા મ્યુનિસિપાલિટિના કમિશનરો પોતામાંથી જે એકને પસંદ કરી નિમે તે.

એ રીતે એકંદર ૭ મેંબર થશે.

---

૨. દાહોદ તાલુકા લોકલબોર્ડ.

હોદ્દાની રૂએ સરકારથી નિમવાના તે.

૧. આસિસ્ટન્ટ કે ડેપ્યુટી કલેકટર, દાહોદ તાલુકો જેના તાબામાં હોય તે, પ્રમુખ.

૨. દાહોદનો મામલતદાર.

૩. ઝાલોદનો મહાલકારી.

બીજા જેઓને કમિશનર સરકારની મંજુરીથી નિમે તે.

૪. ઝાલોદ મહાલ જતાં દાહોદ તાલુકાના બાકીના ભાગમાં જે જમીનદારો ઉપર લખ્યા તેવા રહેતા હોય તેમાંથી એક.

૫. ઝાલોદ મહાલમાં રહેનારા એવા જમીનદારોમાંથી એક.

૬. દાહોદ તાલુકાના ઇનામદારોમાંથી એક.

પસંદ કરેલા.

૭. દાહોદ મ્યુનિસિપાલિટિના કમિશનરો પોતામાંથી જે એકને પસંદ કરે તે.

એ રીતે એકંદર સાત મેંબર થશે.

---

૩. કાલોલ તાલુકા લોકલ બોર્ડ.

હોદ્દાની રૂઈએ સરકારથી નિમવાના તે.

૧. આસિસ્ટન્ટ કે ડેપ્યુટી કલેક્ટર, જેના તાબામાં કાલોલ તાલુકો હોય તે પ્રમુખ.

૨. કાલોલનો મામલતદાર.

૩. હાલોલનો મહાલકારી.

બીજા જેઓને કમિશનર સરકારની મંજુરીથી નિમે તે.

૪. હાલોલ મહાલ જતાં કાલોલ તાલુકાના બાકીના ભાગમાં ઉપર લખ્યા તેવા જે જમીનદારો રહેલા હોય તેમાંથી એક.

૫. હાલોલ મહાલમાં રહેનારા એવા જમીનદારોમાંથી એક.

૬. કાલોલ તાલુકાના ઈનામદારોમાંથી એક.

એ રીતે એકંદર ૭ મેંબરો થશે.

આ પંચ મહાલની યોજના સને ૧૮૮૫ના જાનેવારીની તારીખ ૧ લીથી અમલમાં આવશે. (સને ૧૮૮૪ ની સાલના ગેજીટનું પૃષ્ટ ૯૭૫ જુઓ.)*

---

* મ્યુનિસિપાલિટિનો કારભાર ચલાવવા સંબંધી તથા સરકારી કેળવણી ખાતા સાથે લોકલબોર્ડોનો સંબંધ કેવો ને કેટલો રહેશે તે સંબંધી નિયમો સરકારે કરેલાછે.(જુઓ

પરિશિષ્ટ ૨ જું.

મ્યુનિસિપાલિટિ.

સરકારના કરેલા નિયમો.

મ્યુનિસિપાલિટિની ચૂંટણી સંબંધી નિયમો કરવાનો સને ૧૮૮૪ના કાયદા બીજામાં સરકારને અધિકાર આપેલો છે, તે પ્રમાણે સરકારે કેટલાક નિયમો કરેલા છે. તે પૈકી જેટલા બહુ અગત્યના છે, તેનો સાર અત્રે આપ્યો છેઃ—

મુંબાઈના સને ૧૮૮૪ના કાયદા બીજાની કલમ ૧૨ ની રકમ 'ક' પ્રમાણે કરેલા નિયમોમાંથી.

૧. દરેક મ્યુનિસિપાલિટિની હદની જીલ્લાવાર વહેંચણી કરવામાં આવશે; અને તે દરેક જીલ્લાવાર કેટલા કમિશનર નિમવા તે ઠરાવવામાં આવશે.

૨. દરેક જીલ્લામાં મત આપવા લાયક કોણ કોણ છે તેનું પત્રક મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી જીલ્લાવાર બનાવી ચૂંટણીની તારીખ પહેલાં ઓછામાં ઓછાં છ અઠવાડીઆ પહેલાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

૩. સને ૧૮૮૪ના કાયદા બીજાની કલમ ૨૨ મી પ્રમાણે ઉમરનો બાધ ન આવતો હોય તો નીચે લખેલાં માણસો મત આપવા લાયક છે.—

સને ૧૮૮૪ની સાલના સરકારી ગેજીટના પૃષ્ટ ૧૦૪૩ થી તે પૃષ્ટ ૧૦૯૩ સૂધી અને સને ૧૮૮૫ ની સાલના તેજ પત્રના પૃષ્ટ ૧૭ મે નં. ૭૮ નું જાહેરનામું.)

૧. કોઈપણ યુનિવર્સિટિના 'ફેલો'ની પદ્વીવાળો. ૨. બારિસ્ટરો અથવા હાઇકોર્ટના એડવોકેટો. ૩. કોઇપણ યુનિવર્સિટિના ગ્રેજ્યુએટ. ૪. હાઇકોર્ટમાંથી જેને સનંદ મળી હોય તે વકીલો. ૫. જ્યૂરરો. ૬. આસેસરો. ૭. આનરરી માજીસ્ટ્રેટો.	આ માણસો યાદપ્રસિદ્ધ થતા પહેલાં છમહિનાથી મ્યુનિસિપાલિટિની હદમદાં રહેનારા હોવા જોઈએ.

૮. દરેક મ્યુનિસિપાલિટિમાં સરકારે વાર્ષિક કરની જે રકમ ઠરાવી હશે તે રકમ જેટલો ઓછામાં ઓછો કર ભરનારા.

૯. વૈદક ખાતમાં અને એનજીનીયરીંગ ખાતામાં લાયસેન્સીએટની પદ્વી જેણે મેળવી હોય તે. ૧૦ અંગ્રેજ સરકારે જેઓને 'રાવ બહાદુર,' 'ખાનબહાદુર,' 'રાવસાહેબ,' અને 'ખાનસાહેબ'નો ખિતાબ આપ્યો હોય તેઓ. ૧૧. સરકારની સત્તા હેઠળ પ્રસિદ્ધ થએલી સરદારોની યાદમાં જેમનાં નામ હોય તેઓ. ૧૨. ત્રીશ રૂપિઆના દરમાયાવાળા સરકારી નોકરો, અથવા કોઈ સાર્વજનિક મંડળી કે સભાના નોકરો, અથવા હિંદુસ્તાનના કંપનીઓ બાબતના કાયદા પ્રમાણે સ્થાપેલી કોઈ કંપનીના નોકરો. ૧૩. પંદર રૂપિઆના દરમાયાનું સરકારનું, કોઈ સાર્વજનિક મંડળી કે સભાનું, કે કોઈ	આ માણસો યાદપ્રસિદ્ધ થતા પહેલાં છ મહિનાથી મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં રહે-

કંપનીનું પેનશન ખાનારા.
૧૪ ઇનકમ ટેક્ષ ભરનારા.
૧૫. સને ૧૮૭૯ની સાલમાં થએલા દક્ષિણના ખેડુતોની મદદના કાયદા પ્રમાણે જે 'કન્સીલીએટરો'નીમાયા હોય તે.

નારા હોવાં જોઈએ.

એક કરતાં વધારે રીતે લાયક છતાં એક માણસ એકજ મત આપવાને પાત્ર છે.

આ વર્ગમાં સ્ત્રીઓનો પણ સમાસ થાયછે.

૪. જો મ્યુનિસિપાલિટિની જીલ્લાવાર વહેંચણી કરવામાં આવી હશે, તો મત આપનાર જે જીલ્લામાં રહેતો હશે, તે જીલ્લામાં મત આપશે. ને કર ભરવાથી મત આપવાનો જેને અધિકાર હશે, તેઓ જે જીલ્લામાં કર ભરતા હશે તે જીલ્લામાં મત આપશે. પરંતુ,—

કોઈ માણસ એક કરતાં વધારે જીલ્લામાં મત આપી શકે નહિ.

કોઈ માણસ એક કરતાં વધારે જીલ્લામાં મત આપવાને પાત્ર હશે, તો કિયા જીલ્લામાં મત આપવાની તેની મરજી છે એવું પૂછવા તેને પત્ર મોકલવામાં આવશે. તે પત્ર મળ્યા પછી એક અઠવાડીઆની અંદર તેણે પોતાની મરજી લખી મોકલવી એટલે તે પ્રમાણે તેનું નામ પસંદ કરેલા જીલ્લામાં લખવામાં આવે. જો તે પ્રમાણે નહિ લખી મોકલે તો મ્યુનિસિપાલિટિની વ્યવસ્થાપક મંડળી તેનું નામ તેમની નજરમાં આવશે તે જીલ્લામાં મૂકશે.

૫. મત આપવાના અધિકારવાળાનું નામ રહી ગયું હોય, અથવા નહિ અધિકારવાળાનું દાખલ થયું હોય, તો તેવા માણસોએ યાદી પ્રસિદ્ધ થયા પછી એક અઠવાડીઆમાં

સેક્રટેરીને કે બીજા અધિકારીને તે બાબતની અરજ કરવી.

સેક્રટેરીએ કે બીજા અધિકારીએ તેવી અરજીઓ ઉ-પર પોતાના અભિપ્રાય લખી એકદમ તે વ્યવસ્થાપક મંડળીને મોકલી દેવી. જેમની અરજીઓ હશે તેઓને ખબર આપી વ્યવસ્થાપાક મંડળી તે અરજીઓનો નિકાલ કરશે, ને જેઓએ અરજીઓ કરી હશે, તેઓને તે હૂકમની નકલ તાકીદથી આપશે; વળી જેનું નામ કાઢી નાંખવાનો હૂકમ કર્યો હશે, તેને પણ તેની નકલ આપશે.

બીજી ભૂલ યાદીમાં હશે, તે પણ સેક્રટેરી વ્યવસ્થાપક મંડળીના ધ્યાનપર લાવી શકશે.

વ્યવસ્થાપક મંડળીના એ હૂકમ ઉપર ક્લેક્ટર ને ત્યાં અપીલ ચાલશે, ને કલેક્ટર જે હૂકમ કરશે તે નિશ્ચયાત્મક ગણાશે. અપીલ કરનારને હૂકમની ખબર મળ્યા પછી પાંચ દિવસની અંદર અપીલ નહિ કરી હોય, તો કલેક્ટરની નજરમાં આવશે, તો તે અપીલ તે સાંભળશે નહિ.

૬. વ્યવસ્થાપક મંડળીના કે કલેક્ટરના હૂકમથી યાદીમાં જે ફેરફારક રવામાં આવશે તે ચૂંટણીની તારીખથી ઓછામાં ઓછા એક અઠવાડીઆ પહેલાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

૭. એ પ્રમાણે મત આપનારની પ્રસિદ્ધ થએલી યાદીમાં જેમનાં નામ હશે, તેઓને સને ૧૮૮૪ના કાયદા ૨ જાની કલમ ૧૬ ની હરકત નડતી નહિ હોય તો તેઓ કમિશનર થવાને પણ પાત્ર ગણાશે.

મ્યુનિસિપાલિટિની હદના જીલ્લા કર્યા હશે, તો જે માણસનું નામ જે જીલ્લામાં હશે, તેજ જીલ્લામાં તેણે ઉમેદવાર થવું એમ કંઈ આવશ્યક નથી; તે જીલ્લામાં કે બીજા કોઈ-

પણ જીલ્લામાં તે ઉમેદવાર થઈ શકેછે.

૮. ચૂંટણી કયી તારીખે અને કેઇ જગાએ થશે, તથા ચૂંટણી કેટલા વાગ્યાથી કેટલા વાગ્યા સૂધી થશે તે નક્કી કરી કલેક્ટર પંદર દહાડા પહેલાં જાહેરનામું કરશે, ને તે પ્રસિદ્ધ જગાએ ચોઢશે.

૯. ઉમેદવારના નામની મત આપનારમાંથી બે જણે દરખાસ્ત કરવી જોઈએ. કદાપિ જીલ્લાવાર ચૂંટણી હોય, તો જે જીલ્લામાં ઉમેદવાર થવાનો હોય, તે જીલ્લાના મત આપનારામાંથી બે જણે દરખાસ્ત કરવી. તે પત્રની નીચે ઉમેદવારે એવું લખવું જોઈએ કે, જો હું પસંદ થઇશ, તો ખુશીથી કામ કરીશ. પછી તે કાગળ જે અમલદારને કલેક્ટર નિમે તેને ચૂંટણીની તારીખથી સાત દહાડા પહેલાં મોકલી દેવો.

૧૦. બધા ઉમેદવારની યાદી પાંચ દિવસ પહેલાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. એક માણસ એક કરતાં વધારે જીલ્લામાં ઉમેદવાર થઈ શકશે.

૧૧. મત લેનાર અમલદાર પ્રમુખ નિમશે.

૧૨. મત આપવાની જગાએ મત આપનારે જવું ને છાપેલો કાગળ આપે તેનાં ખાનાં ભરી આપવાં. એ કાગળમાં નીચેની બાબતો લખવાની હોય છે.—

જે ઉમેદવારના લાભમાં મત આપતા હોઈએ તેનું નામ.	મત આપનારની સહી કે નિશાની. અથવા તેના મુખત્યારની સહી કે નિશાની.	મત આપનારનું ઠેકાણું.

એ ખાનાં આપણે ભરી આપ્યા પછી મત લેનાર અમલદાર તારીખ નાંખી તે ઉપર સહી કરશે.

૧૩. જો જીલ્લાવાર ચૂંટણી થતી હશે, તો દરેક મત આપનાર માત્ર એક ઉમેદવારના લાભમાં મત આપી શકે. પણ જો જીલ્લાવાર ચૂંટણી નહિ હોય, તો દરેક મત આનાર જેટલા કમિશનરો નિમવાના હશે, તેટલા ઉમેદવારોના લાભમાં મત આપી શકશે. જેનું નામ ઉમેદવારની યાદમાં નહિ હોય તેના લાભમાં મત આપવા દેવામાં નહિ આવે.

૧૪. મત આપનારાઓએ જાતે જઇ મત આપવા જોઇએ. પરંતુ સ્ત્રીઓની તરફથી તેમના મુખત્યાર મત આપવા જઇ શકે. તે મુખત્યારોને મુખત્યારનામું લખી આપવું જોઇએ. તેના ઉપર કોઇ માજીસ્ત્રેટની સહી લેવી જોઈએ. માજીસ્ત્રેટ ન હોય તો સેક્રેટેરીની કે બીજા અધિકારીની સહી લેવી જોઇએ.

૧૫. મત આપવા આવનાર લખી વાંચી જાણતો હોય, તો તેણે જાતે મત-પત્રિકામાં લખાણ કરવું. ને તે ભણેલો ન હોય, તો તે કહે તે પ્રમાણે મત લેનાર અમલદારે લખાણ કરવું, ને તે ઉપર તેણે પોતાનું નિશાન કરવું.

૧૬. મત આપનારના ઓળખાણ વિષે મત લેનાર અમલદાર જે પૂછે તેનો જવાબ દેવો જોઈએ.

૧૭. મત-પત્રિકા ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તૈયાર થાય એટલે શિક્કાવાળી પેટીમાં નાંખવી.

૧૮. પેટીઓ મ્યુનિસિપાલિટિના કમિશનરોની વિશેષ સભાની રૂબરૂ ઉઘાડવામાં આવશે, ને તે વખતે ચૂંટણીનું પરિણામ નક્કી કરવામાં આવશે.

૧૯. બે ઉમેદવારોના લાભમાં સરખા મત પડ્યા

હશે, તો ચીઠ્ઠીથી કે બીજી રીતે તેમાંથી એકને પસંદ કરવામાં આવશે.

૨૦. એકનો એક માણસ એક કરતાં વધારે જીલ્લામાં પસંદ થયો હશે, તો તે તેમાંના ગમે તે જીલ્લામાં પોતાનું નામ રાખે. બીજા જીલ્લાઓમાં જાણે પસંદ થયો નથી એમ ગણવામાં આવશે.

૨૧. પરિણામ નકી થયા પછી પાછા કાગળો પેટીમાં મૂકી તેને શિકકો કરી તે પેટી પંદર દિવસ સુધી નિર્ભય જગાએ રાખી મૂકવી.

૨૨. પંદર દહાડા પછી કે જો દીસ્ટ્રીકટ જજજને કાયદાની કલમ ૨૩ પ્રમાણે ચૂંટણીની બાબતની અરજી કરવામાં આવી હશે, તો તે અરજીનો નિકાલ થયા પછી તે કાગળોનો નાશ કરવામાં આવશે.

૨૩. ચૂંટણીનું પરિણામ મુંબાઈના સરકારી ગેજીટમાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

સૂચના. આ નિયમો અસલ નિયમોના શબ્દશબ્દનો તર્જુમો નથી, ને ઉપર જે આંકડા લખ્યા છે તે પણ મૂળ નિયમોનો અનુક્રમ નથી. પરંતુ આ નિયમોમાં જાણવાજોગ તમામ હકીકત આવી જાયછે.

અસલ નિયમો સને ૧૮૮૫ની સાલના મુંબાઈના સરકારી ગેજીટના પૃષ્ટ ૭૯–૮૦–૮૧–૨૨૧–૮૧૬ મે નં૦ ૧૧૫ તા. ૧૪ મી જાનેવારી સને ૧૮૮૫, નં૦ ૫૬૧ તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૮૫, ને નં૦ ૨૩૪૨ તા. ૨૩ મી જુન સને ૧૮૮૫ ના ઠરાવો છપાયલા છે તે જુઓ.

નવા કાયદા પ્રમાણે ગૂજરાતમાં કેટલી મ્યુનિસિપાલિટિઓ સંસ્થાપિત કરી, તે દરેકમાં કેટલા કમિશનરો નિમાવાના, તેમાંના ચૂંટી કાઢેલા કેટલા, ને સરકારે નિમેલા કેટલા એ આદિ બતાવાવા નીચેનો કોઠો તૈયાર કર્યોછે.

અનુક્રમ.	નવા કાયદા પ્રમાણે સંસ્થાપિત કરેલી મ્યુનિસિપાલિટિનું નામ.*	કમિશનરની સંખ્યા.	ચૂંટી કાઢેલાની સંખ્યા.	સરકારના નિમેલાની સંખ્યા.			સરકારથી નિમાયલો પ્રમુખ.	છલ્લા (વાર્ડ)ની સંખ્યા.	વિશેષ્ય નિયમથી મત આપવા લાયક.		કયી સાલના સરકારી ગેજીટના કિયા પૃષ્ટનો આધાર.
				સરકારી નોકર.	રૈયતમાંના.	કુલ.			કરતા કરી પ્રમ્યા રૂ ૫૦ ને વાર્ષિક કર ભરનાર.	મ્યુનિસિપાલિટીની હદમાં સ્થાવર મિલકતવાળા.	
	અમદાવાદ જીલ્લો.										
૧	અમદાવાદ (શહેર સુધરાઇ ખાતુ.)	૨૯	૧૪	૭	૮	૧૫	ખનાગી ગ્રહસ્થ.	૧૪	૩-૦-૦	૦	સને ૧૮૮૫, ભાગ ૧લો, પૃષ્ટ ૮૭૮

* સને ૧૮૮૪ની સાલના સરકારી ગેજીટનું પૃષ્ટ ૫૯૬ જુઓ.

૨	વીરમગામ (શહેર.)	૧૫	૭	૪	૪	૮	સરકારી નોકર.	૬	૧-૮-૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એં૦,પૃષ્ટ ૨૧.
૩	પ્રાંતીજ (કસ્બો.)	૧૩	૬	૪	૩	૭	”	૦	૦	રૂ૫૦૦ કે વધારેની.	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એં૦,પૃષ્ટ ૮૫.
૪	મોડાસા (કસ્બો.)	૧૩	૬	૪	૩	૭	”	૦	૨-૦-૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એં૦,પૃષ્ટ ૧૯.
૫	ધોલકા (કસ્બો.)	૧૫	૭	૪	૪	૮	”	૭	૨-૦-૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એં૦,પૃષ્ટ ૧૯ અને ૮૮.
૬	ધંધુકા (કસ્બો.)	૧૩	૬	૪	૩	૭	”	૨	૩-૦-૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,પૃષ્ટ ૮૭૯.
૭	ગોધા (કસ્બો.)	૧૨	૬	૩	૩	૬	ખાનગી ગ્રહસ્થ.	૦	૦	રૂ૫૦૦ કે વધારેની.	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એં૦,પૃષ્ટ ૨૨.

૮	સાણંદ (કસ્બો)	૧૦	૦+	૬	૪	૧૦	સરકારી નોકર.	૦	૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,પૃષ્ટ ૮૫૯.
	ખેડા જીલ્લો.										
૧	ખેડા.	૧૪	૭	૩	૪	૭	ખાનગી ગ્રહસ્થ.	૭	૩-૦-૦	૦	સ.૧૮૮૫.ભાગ૧ લો,એ૦,પૃષ્ટ ૨.
૨	મેહેમદાવાદ.	૧૩	૬	૪	૩	૭	સરકારી નોકર.	૬	૦	રૂ૨૫૦૦ કે વધારેની.	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એ૦,પૃષ્ટ૧૦૨
૩	કપડવણુજ	૧૪	૭	૩	૪	૭	ખાનગી ગ્રહસ્થ.	૭	૦	રૂ૨૫૦૦કે વધારેની.	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એ૦,પૃષ્ટ૧૦૨.
૪	નડીઆદ.	૧૮	૯	૪	૫	૯	”	૮	૦	પાંચહજાર કે વધારેની.	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એ૦,પૃષ્ટ ૫૧.

+ સાણંદના લોકો સકારની ધ્યાનમાં નાલાયક માલૂમ પડવાથી તેમને ચૂંટણીનો હકક આપ્યો નથી.

૫	ડાકોર.	૧૦	૦*	૬	૪	૧૦	સરકારી નોકર.	૦	૦	૦	સ. ૧૮૮૫, ભાગ ૧ લો, પૃષ્ટ૯૬.
	પંચમહાલ.										
૧	ગોધરા.	૧૨	૦*	૦	૦	૧૨	”	૦	૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ ૧લો,પૃષ્ટ ૫૪૪.
૨	દાહોદ.	૧૨	૦*	૦	૦	૧૨	”	૦	૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ ૧લો,પૃષ્ટ ૫૪૪.
	ભરૂચ જીલ્લો.										
૧	અંકલેશ્વર.	૧૩	૬	૪	૩	૭	”	૩	૩–૦–૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,પૃષ્ટ૫૬૭.

* ડાકોર, ગોધરા અને દાહોદના લોકો સરકારની ધ્યાનમાં નાલાયક માલૂમ પડવાથી ચૂંટણીનો હક્ક તેમને આપ્યો નથી.

૨	જંબુસર.	૧૩	૬	૪	૩	૭	સરકારી નોકર.	૪	૩-૦-૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,પૃષ્ટ ૪૩૯.
૩	ભરૂચ (શેહેર.)	૨૫	૧૨	૭	૬	૧૩	ખાનગી ગ્રહસ્થ	૪	૭-૦-૦	૦	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,પૃષ્ટ ૫૬૭.
	સૂરત જીલ્લો.										
૧	સૂરત (શહેર.)	૩૦	૧૫	૭	૮	૧૫	„	૧૨	૯-૦-૦	૩૩૦૦૦ કે વધારેની.	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,એ,પૃષ્ટ ૧૧૫†
૨	રાંદેર.	૧૩	૬	૪	૩	૭	સરકારી નોકર.	૪	૩-૦-૦	૩૧૦૦૦કે વધારેની.	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો,પૃષ્ટ૭૯૮ અને ૯૨૪.
૩	માંડવી.	૧૩	૬	૪	૩	૭	„	૦	૨-૦-૦	„	સ.૧૮૮૫,ભાગ૧ લો, પૃષ્ટ ૭૯૯.
૪	વલસાડ.	૧૪	૭	૩	૪	૭	ખાનગી ગ્રહસ્થ.	૭	૪-૦-૦	૦	સ.૧૮૮૫.ભાગ૧ લો,પૃષ્ટ૧૮૬ અને ભા.૧લોએપૃષ્ટ૮૧

† સૂરતના નિયમોમાં કેટલીક અધિક વિશેષતા છે તે સદરહુ પૃષ્ટ જોવાથી માલૂમ પડશે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીનાં વેચવાનાં પુસ્તકોની યાદી, તથા તેઓને વેચવાના નિયમો.

નીચે લખેલાં પુસ્તકોમાંથી પચીસ રૂપિઆનાં અથવા તેથી વધારે કીમતનાં રોકડી કીમતે સામટાં લેનારને સૈકડે વીશ ટકા પ્રમાણે કમિશન તથા બુકપોસ્ટનું ટપાલખર્ચ આપવામાં આવશે. અને ઓછામાં ઓછાં દશથી પચીશ રૂપિઆનાં રોકડથી સામટાં લેનારને દશાંશ કમિશન તથા બુકપોસ્ટનું ટપાલખર્ચ આપવામાં આવશે. પણ ટપાલમાં મોકલતાં ગેરવલ્લે પડે અથવા કંઈ જોખમ થાય તે મગાવનારને શીર છે. દરેક પાકીટ પોસ્ટઓફિસમાં પહોંચાડ્યાની પહોંચ દાખલ અરધાઆનાની ટીકીટ ઉપર પોસ્ટઓફિસની છાપ લેવામાં આવેછે. માટે મગાવનારે તે બાબતનો અરધો આનો વધારે મોકલવો. પૂરેપૂરાં નાણાં પ્રથમથી આવ્યા સિવાય પુસ્તકો મોકલવામાં આવશે નહિ. પોસ્ટની ટીકીટો વગેરે અવેજ મોકલનારે અમને પહોંચતા સૂધી પોતાને જોખમે મોકલવો. પોસ્ટની ટીકીટોમાંથી રૂપિએ અરધોઆનો વટાવનો કાપી લેવામાં આવશે. નાટપેડ પત્ર લેવામાં નહિ આવે.

મનીઓરડરો, પોસ્ટલ નોટો, અને આ સંબંધી કામકાજના સઘળા કાગળ પત્રો નીચે સહી કરનારના નામથી મોકલવાં.

ગૂ. વ. સોસાઈટીની ઓફિસ.
અમદાવાદ, તા૦ ૫ મી માહે
જુલાઈ સને ૧૮૮૪.

કૃપાશંકર દોલતરામ ત્રવાડી.
આસિ. સેક્રેટરી, ગૂ. વ. સોસાઈટી.

	કીમત.	પોસ્ટેજ.
૧. ઉત્સર્ગમાળા. (ગૂજરાતી ભાષાના શબ્દો કેવી રીતે થયા.)...	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૨. અંગઉધારનો ઝઘડો. (કવિતા).....	૦-૦-૪	૦-૦-૬
૩. કથનાવળી એટલે કેહેવતો. (૧૮૦૦ કેહેવતો છે.)	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૪. કવિતાવિલાસ અથવા ફારબસ વિલાસ	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૫. કીમિયાગર ચરિત્ર	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૬. કેફી વસ્તુનું વર્ણન	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૭. ગરબાવળી	૦-૧-૦	૦-૦-૬
૮. ગૂજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ ...	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૯. ગૂજરાતના ભોંઆરી વિષે નિબંધ...	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૧૦. ગૂજરાતનો ઉત્કર્ષ થવાનાં સાધન ...	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૧૧. જમણવાર વિષે નિબંધ	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૨. જાદવાસ્થળી. (કવિતા)	૦-૦-૬	૦-૦-૬
૧૩. તાર્કિકબોધ	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૪. દૈવજ્ઞદર્પણ, એટલે જોષીઓનું સાચ-જૂઠ દેખાડી આપનારી આરશી ...	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૧૫. પુનર્વિવાહ પ્રબંધ	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૧૬. ફારબસ વિરહ. (કવિતા)	૦-૧-૦	૦-૦-૬
૧૭. બાળવિવાહ નિબંધ	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૮. બુદ્ધિપ્રકાશ પુસ્તક ૨જું, ૩જું, ૪થું, દરેક પુસ્તકનો	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૯. ,, ,, ૧૧મું. અને ૧૨મું દરેકના.	૧-૨-૦	૦-૨-૦
૨૦. ભિક્ષુક વિષે નિબંધ...	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૨૧. ભૂત નિબંધ	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૨૨. માતપિતાની સ્તુતિ...	૦-૦-૪	૦-૦-૬

૨૩. મિથ્યાભિમાન નાટક ૦-૭-૦ ૦-૧-૬

૨૪. રાજ્યવિદ્યાભ્યાસ ૦-૧-૦ ૦-૦-૬

૨૫. રાણીજીના છંદ (કવિતા).. .. ૦-૦-૩ ૦-૦-૬

૨૬. લક્ષ્મી નાટક ૦-૩-૦ ૦-૧-૦

૨૭. વચન વિવેકબાવની (કવિતા) ...૦-૦-૬ ૦-૦-૬

૨૮. વિદ્યાબોધ ૦-૪-૦ ૦-૧-૦

૨૯. શામળ શતશાહી (કવિતા શામળ
ભટની) ૦-૫-૦ ૦-૧-૦

૩૦. સંપ લક્ષ્મી સંવાદ ૦-૧-૬ ૦-૦-૬

૩૧. સ્ત્રીસંભાષણ એટલે ગૂજરાતી
બાઇડીઓની વાતચીતનું વર્ણન ...૦-૨-૦ ૦-૦-૬

૩૨. સ્ત્રીનીતિધર્મ... ... ...૦-૮-૦ ૦-૧-૬

૩૩. હુન્નરખાનની ચઢાઈ (કવિતા) ૦-૧-૦ ૦-૦-૬

૩૪. જ્ઞાતિ નિબંધ ૦-૬-૦ ૦-૧-૦

૩૫. કચ્છ ગરબાવળી.(કવિ દલપતરામકૃત)૦-૬-૦ ૦-૧-૦

૩૬. ફ્રાન્સદેશ માંહેલી રાજ્યની ઉથલ
પાથલનો ઇતિહાસ ૦-૧૨-૦ ૦-૨-૦

૩૭. ખેતીવાડીના સુધારા વિષે નિબંધ...૦-૧૨-૦ ૦-૨-૦

૩૮. ખેડુત, કારીગરો, અને મજુર વગેરે
મહેનતુ લોકોને પૈસા સંગ્રહ કરવાની
જરૂર, અને તે રાખવાને સેવિંગ
બેંકની અગત્ય વિષે નિબંધ ૦-૬-૦ ૦-૧-૦

૩૯. કયી કયી ન્યાતો કન્યાની અછતથી
નાની થતી જાય છે, તેનાં કારણો
તથા સુધારો કરવાના ઉપાય વિષે નિબંધ.૦-૭-૦ ૦-૧-૬

૪૦. દુકાળ વિષે નિબંધ. (છપાયછે.)

૪૧. અકબરચરિત્ર. (છપાયછે.)

બુદ્ધિપ્રકાશ.

ઉપલા નામનું મોટાં ૨૪ પૃષ્ટનું માસિક ચોપાનિયું ગુ. વ. સોસાઈટીની તરફથી દરમાસે પ્રગટ થાયછે. એમાં વિદ્યા, હુન્નર, સુનીતિ, સંસારસુધારો, અને બીજા ઉપયોગી અને મનોરંજક ગદ્યપદ્યના વિષયો દાખલ કરવામાં આવેછે. એનું વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ૧-૮-૦ તથા ટપાલ ખર્ચના રૂ૦-૩-૦ મળી રૂ૧-૧૧-૦ છે. ગ્રાહક થવા ઇચ્છનારે "બુદ્ધિપ્રકાશના મેનેજર"ના નામથી લવાજમ પોસ્ટેજના પૈસા મોકલી લખવું. લવાજમ પ્રથમથીજ લેવાનો રિવાજ છે. દશ અને તેથી વધારે ચોપાનિયાં સામટાં મંગાવનારને સેંકડે દશ ટકા પ્રમાણે કમિશન તથા ટપાલ ખર્ચ સોસાઇટી તરફથી આપવામાં આવશે.

બીજા માણસોએ વેચવા મૂકેલાં પુસ્તકોનીયાદી.

નીચે લખેલાં પુસ્તકોનું ટપાલ ખર્ચ કે કમિશન કાંઈ પણ આપવામાં આવશે નહિ. એ સિવાયના સોસાઇટીનાં પુસ્તકો વેચવાના બીજા બધા નિયમો પ્રમાણે આ પુસ્તકો વેચવામાં આવેછે.

૧.	અર્થશાસ્ત્ર	૧-૦-૦	૦-૩-૦
૨.	આર્યસદુપદેશ,...	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૩.	આર્યોત્કર્ષ તથા વિક્રમોદય નાટક.	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૪.	કવિતા સંગ્રહના અર્થ...	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૫.	પારસી પ્રકાશ ભાગ ૧થી ૫ સૂધી દરેક ભાગનો...	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૬.	પ્રબોધ ચંદ્રોદય નાટક...	૧-૪-૦	૦-૨-૦
૭.	જ્યોર્જ વાશિંગ્ટન અને વિલિયમ ટેલનાં ચરિત્ર...	૧-૦-૦	૦-૨-૦

૮. કમળાકુમારી (વાર્તા).... ... ...૧-૦-૦ ૦-૨-૦
૯. ભાનુમતિ. ,, ...૦-૬-૦ ૦-૧-૦
૧૦. ઉત્તર રામચરિત્ર નાટક(મ. ન.) ...૧-૮-૦ ૦-૩-૦
૧૧. કાન્તા. (નાટક.) .. (,,) ...૦-૧૨-૦ ૦-૧-૬
૧૨. માલતી માધવ નાટક (,,) ...૨-૮-૦ ૦-૨-૬
૧૩. પ્રતાપ નાટક ... (ગ. શા.) ...૧-૮-૦ ૦-૩-૦
૧૪. સુખ સાધક ૦-૩-૦ ૦-૦-૬
૧૫. એકેશ્વરી અનુષ્ઠાન પદ્ધતિ (मा. स.)૦-૫-૦ ૦-૧-૦
૧૬. ભડળી વાક્ય... ... ...૦-૪-૦ ૦-૦-૬
૧૭. સંપ વિજય (કવિતા.) ૦-૬-૦ ૦-૧-૦
૧૮. ખાંડ બનાવવા વિશે નિબંધ ...૦-૪-૦ ૦-૦-૬
૧૯. એડાવાળ દોષદર્શક ૦-૪-૦ ૦-૦-૬
૨૦. સ્વપરાક્રમ ૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૨૧. દ્રવ્ય તથા રૂપાના મૂલ્યની ન્યૂનતા
વિષે ભાષણો ૩-૦-૦ ૦-૩-૬
૨૨. પ્રેમરાય નાટક... ... ...૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૨૩. રાસમાળા ભાગ ૧લો (ર. ઉ.) ...૭-૮-૦ ૦-૫-૦
૨૪. ,, ,, ૨જો (,,)... ...૭-૮-૦ ૦-૫-૦
૨૫. દેશીરાજ્ય અને મનુસ્મૃતિમાંહેનો રાજ-
નીતિસાર (મનઃસૂખરામ સૂર્યરામ.) ૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૨૬. કરસનદાસઅનેતત્સંબંધમાં વિચાર ,, ૦-૬-૦ ૦-૧-૦
૨૭. ફારબસજીવનચરિત્ર ...(,,) ...૦-૧૨-૦ ૦-૧-૬
૨૮. અસ્તોદય,-નળદમયંતિ (,,) ...૦-૧૨-૦ ૦-૧-૬
૨૯. સુત્તગોકુળજીઝાલા અને વેદાંત (,,) ૧-૦-૦ ૦-૩-૦
૩૦. સેલ્ફ ઈન્સ્ટ્રક્ટર.... ... ...૦-૨-૦ ૦-૦-૬
૩૧. કોષ્ટકાવળી ૦-૪-૦ ૦-૧૧-૦
૩૨. બ્રહ્મઆરાધના... ... ...૦-૪-૦ ૦-૧-૦

૩૩.	વિવેકવિલાસ	...૦-૪-૦	૦-૧-૦
૩૪.	કાવ્યકલાપ સંસ્કૃત	...૧-૦-૦	૦-૧-૦
૩૫.	વ્યભિચાર નિષેધ બાવની ...	...૦-૫-૦	૦-૧-૦
૩૬.	માલવિકાગ્નિમિત્રનાટક (રણ. ઉદ.)	૧-૪-૦	૦-૧-૬
૩૭.	વિક્રમોર્વશી ત્રોટક (,,)...	...૧-૮-૦	૦-૨-૬
૩૮.	નળ દમયંતિ નાટક (,,)...	...૦-૮-૦	૦-૧-૬
૩૯.	લઘુસિદ્ધાંત કૌમુદી ગૂ. ટીકાસાથે.(,,)	૫-૦-૦	૦-૫-૦
૪૦.	હરિશ્ચંદ્ર નાટક... ...(,,)	...૧-૮-૦	૦-૨-૬
૪૧.	,, સાર (,,)..	...૦-૧-૦	૦-૦-૬
૪૨.	લલીતાદુઃખદર્શક નાટક (,,)	...૦-૮-૦	૦-૧-૬
૪૩.	સંગીત લલીતા દુઃખદર્શક નાટક(,,)	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૪૪.	પ્રેમરાય ને ચારૂમતિ નાટક.(,,)	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૪૫.	મૃદાલસા અનેત્રતુર્ધ્વજ. (,,)	૦- ૮-૦	૦-૧-૬
૪૬.	બર્થોલ્ડ... ... (,,)...	...૦- ૮-૦	૦-૧-૬
૪૭.	બાણાસુર મદમર્દન (ઓખાહરણ નાટક)... ... ... (,,)	...૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૪૮.	પંચદશી ૧૫ પ્રકરણપૂરાં, બેભાગ. હિંદુસ્તાની ટીકાસાથે (શા. સા.)	૧૫-૦-૦	૦-૧૨-૦
૪૯.	,, પ્રથમ પ્રકરણ— (,,)...	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
૫૦.	,, પ્રથમ તથા પાંચમું (,,)	૧- ૦-૦	૦-૨-૦
૫૧.	પંચદશી મૂળમાત્ર સંસ્કૃત. (,,)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
૫૨.	ઈશાદ્યષ્ટોપનિષદ્ ...(,,)	...૬- ૦-૦	૦-૬-૦
૫૩.	સુંદરવિલાસ, જ્ઞાનસમુદ્ર, અને સુંદરકાવ્ય ... (,,)	...૨- ૦-૦	૦-૩-૦
૫૪.	યોગવાશીષ્ટ, બે પ્રકરણ (,,)	...૦-૧૪-૦	૦-૨-૦
૫૫.	શ્રીવિચારચંદ્રોદય ...(,,)	...૦-૧૦-૦	૦-૨-૦
૫૬.	૧૦૦૦ વરસનું પંચાંગ- (,,)	...૦- ૪-૦	૦-૦-૬

૫૭. શ્રીસટીકબાળબોધ વેદાંતી (,,) ૧-૦-૦ ૦-૨-૦
૫૮. રસીક રૂપકાવ્ય ભાગ ૨ જો... ...૦-૨-૦ ૦-૦-૬
૫૯. વનિતાવિયોગ ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૬૦. આર્યદેશજનતા ૦-૧૨-૦ ૦-૧-૦
૬૧. મલ્હારવિરહશતક (ક. દ. ડા.) ...૦-૨-૦ ૦-૦-૬
૬૨. દરજીની અરજી (,,)... ...૦-૧-૦ ૦-૦-૬
૬૩. વેદાંતસારસંગ્રહ અને તત્વબોધ(,,)૦-૨-૦ ૦-૦-૬
૬૪. શ્રવણાખ્યાન (હિંદુસ્તાની) (,,) ૧-૦-૦ ૦-૧-૬
૬૫. વેન ચરિત્ર ... ...(,,) ...૧-૦-૦ ૦-૧-૬
૬૬. દલપતકાવ્ય... ... (,,) ૬-૦-૦ ૦-૧૨-૦
૬૭. રેલનો ભયંકરખેલ (ક. ર. ગ.) ૦-૧-૦ ૦-૦-૬
૬૮. અદ્વૈત બોધ શતક (,,) ...૦-૩-૦ ૦-૦-૬
૬૯. અશૌચ નિર્ણય. (,,)... ...૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૭૦. પ્રાકૃત એકાદશી મહાત્મ (,,) ...૧-૦-૦ ૦-૨-૦
૭૧. દેવી મહાત્મ ... ... (,,) ..૦-૧૨-૦ ૦-૧-૦
૭૨. કાવ્યસુધા. ... .(,,) ...૧-૧૨-૦ ૦-૩-૦
૭૩. દેવીદાસકૃત રાજનીતિ ૦-૬-૦ ૦-૧-૦
૭૪. સ્વદેશહિતદર્શક... ... ...૦-૬-૦ ૦-૧-૦
૭૫. ઇંગ્લાંડની મુસાફરી (રા. સા. મહીપતરામ કૃત). ૦-૧૨-૦ ૦-૧-૬
૭૬. પાર્વતીકુંવર આખ્યાન. (,,) .. ૦-૪-૦ ૦-૦-૬
૭૭. વનરાજ ચાવડો .. (,,) ...૧-૮-૦ ૦-૨-૬
૭૮. સાસુ વહુની લડાઈ ... (,,) ...૧-૦-૦ ૦-૨-૦
૭૯. દુરગારામ ચરિત્ર, પાકું પુંઠું.(,,)...૦-૧૨-૦ ૦-૨-૦
,, ,, કાચું પુંઠું. (,,)...૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૮૦. ભવાઈ સંગ્રહ પુસ્તક ૧લું (,,)...૧-૧૨-૦ ૦-૩-૦
૮૧. સધરા જેસંગ ... ... (,,) ..૧-૪-૦ ૦-૨-૬
૮૨. ટુંકી કહાણીઓ ભા. ૧લો. (,,)...૦-૮-૦ ૦-૧-૦

૮૩. એજન. ભા. ૨જો. (,,)...	૦- ૮-૦	૦-૧-૦
૮૪. વિનાશકાળેવિપરીત બુદ્ધિ નાટક(કે.ન.કા.)	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૮૫. નિંદાખાનું ... (,,)...	૦-૧૦-૦	૦-૧-૬
૮૬. ઇશ્વર પ્રાર્થનામાળા ...(प्रा. स.) ..	૧- ૦-૦	૦-૨-૦
૮૭. ઇશ્વરોપાસના... .. (,,)...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૮૮. ,, ,, દીંડીતથા અભંગમાં	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૮૯. ધર્મ વિવેચન... ... (,,)...	૦-૬-૬	૦-૧-૦
૯૦. હાજરજવાબી પ્રધાનની વાર્તા ...	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૯૧. અંધેરી નગરીનો ગર્ધવસેન. (હ.દ.)...	૧-૪-૦	૦-૨-૩
૯૨. લીલાવતીની કથા પાકા પુંઠાની ...	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૯૩. જાદુકપટ પ્રકાશ પુસ્તક ૧લું ...	૨- ૮-૦	૦-૩-૦
૯૪. ,, ,, ,, ૨જું ...	૩- ૦-૦	૦-૩-૦
૯૫. ,, ,, ,, ૩જું ...	૨- ૦-૦	૦-૩-૦
૯૬. શેઠોના શાખા અને પટેલોનું પોગળ...	૦-૧-૦	૦-૦-૬
૯૭. અક્ષરમાળા	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૯૮. ભક્તી ભાસ્કર ગ્રંથ	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૯૯. પેહેલીચોપડી(વેદધર્મસભાની)ચિત્રોસાથે	૦-૧-૦	૦-૦-૬
૧૦૦. નારીધર્મ	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૧૦૧. વસંતતિલકાખ્યાન	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૦૨. દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન ભાગ ૧લો.	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૦૩. ,, ,, ,, ,, ૨જો	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૦૪. વૈતાળપચીશી...	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૦૫. શીવસાર સંગ્રહ...	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૦૬. ઊદીચ્ય પ્રકાશ...	૧-૦-૦	૦-૨-૬
૧૦૭. ચાવડા ચરિત્ર	૦-૧૦-૦	૦-૧-૦
૧૦૮. ભોળાભીમની વાર્તા...	૦- ૩-૦	૦-૦-૬
૧૦૯. આર્યદુ:ખદર્શક	૦- ૪-૦	૦-૦-૬

૧૧૦. સાભ્રમતી મહાત્મ્ય ૦-૫-૦ ૦-૧-૦
૧૧૧. શ્રી ગવરીબાઈનું ચરિત્ર ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૧૧૨. પ્રિયા-પ્રેમદર્શક... ... ...૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૧૧૩. નૃસિંહનાટક ૧-૦-૦ ૦-૧-૦
૧૧૪. મનોરંજકવાર્તા તથા ટુચકા સંગ્રહ ...૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૧૧૫. પૃથિરાજ ચહુઆણ ૧- ૪-૦ ૦-૧-૬
૧૧૬. બુદ્ધિ અને રૂઢીની કથા ૦- ૧-૬ ૦-૦-૬
૧૧૭. કોયડા સંગ્રહ... ... ...૦- ૬-૦ ૦-૧-૦
૧૧૮. સંયોગ જન્યરોગ ૧-૧૨-૦ ૦-૨-૬
૧૧૯. શીરસ્તેદાર ૦- ૬-૦ ૦-૧-૦
૧૨૦. રજા, આફિટિંગ અલાવન્સ વગેરેનાધારા૦-૫-૦ ૦-૧-૦
૧૨૧. મનુસ્મૃતિ. (ગૂજરાતી) ૪- ૮-૦ ૦-૪-૬
૧૨૨. અભિજ્ઞાન શકુંતલા નાટક ...૧- ૮-૦ ૦-૩-૦
૧૨૩. યોગતત્વ... .. ..૦- ૧-૬ ૦-૦-૬
૧૨૪. પુસ્તકમાળાનો સંગ્રહ ભાગ ૧ લો...૦- ૪-૦ ૦-૧-૦
(પુસ્તકમાળાના બીજા અંકો પણ અમારે ત્યાંથી મળશે.)
૧૨૫. સુબોધ ચિંતામણી ૦-૧૫-૦ ૦-૧-૬
૧૨૬. રાણકદેવી ૦- ૪-૦ ૦-૨-૦
૧૨૭. સર્વોપયોગી સૂચના દ્વિતીયખંડ ...૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૧૨૮. ગૂ. ભાષાનું વ્યાકરણ,(લા.ઉ.અને હ.દ.)૧-૪-૦ ૦-૨-૦
૧૨૯. સ્ત્રીના નીતિ ધર્મ, ...૦-૫-૦ ૦-૧-૦
૧૩૦. સ્ત્રીમિત્ર... ... ...૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૧૩૧. સિકંદરનામું ૧-૪-૦ ૦-૨-૦
૧૩૨. હુન્નર રત્નાકર ૧-૧૪-૦ ૦-૩-૦
કાવ્ય કૌસ્તુભ ૧-૦-૦ ૦-૨-૦
માંગલિક ગીતાવળી ૦-૬-૦ ૦-૨-૦
વી વિલાસ ૦-૧-૬ ૦-૧-૦

૧૩૬. જ્ઞાનબોધ નિર્વાણ કીર્તનાવળી	...૧-૦-૦	૦-૨-૦
૧૩૭. સ્ત્રીધર્મનીતિ (રમાબાઈ કૃત.)	..૧-૪-૦	૦-૨-૬
૧૩૮. બાળરોગ ચિકિત્સા	...૧-૦-૦	૦-૪-૦
૧૩૯. કાદંબરી.	...૨-૮-૦	૦-૫-૦
૧૪૦. રત્નલક્ષ્મી.	...૦-૧૧-૦	૦-૨-૦

कलकत्तेथी आवेलां संस्कृत पुस्तको.

इशोपनिषद्.	०—२—०	०—१—०
कठोपनिषद्.	०—४—०	०—१—०
काव्य संग्रह भाग १लो.	१—०—०	०—१—६
,, ,, २जो.	१—०—०	०—१—६
कीसातमूळ.	०—४—०	०—१—०
केनोपनिषद्.	०—२—०	०—०—६
चक्रदत्त.	२—०—०	०—२—६
दशकुमारचरित्र पूर्वार्द्ध.	०—४—०	०—१—०
द्रव्यगुण.	१—०—०	०—१—६
नळोदय.	०—६—०	०—१—०
परिभाषा प्रदीप.	०—८—०	०—१—०
पाण्डवगीता,भाष्यटीका स.	०—४—०	०—१—०
पिंगळ.	१—०—०	०—१—६
प्रबोध चंद्रोदय	१—०—०	०—१—६
प्रश्नउपनिषद्.	०—६—०	०—१—०
भाषापरीच्छेद.	०—६—०	०—१—०
माण्डुक्योपनिषद.	१—०—०	०—[illegible]

